

Kąty Wrocławskie

Przewodnik po historii i zabytkach Gminy Kąty Wrocławskie

Dorota Grygiel

fot. Kąty Wr. - Rynek, pierzeja północna

1.0. WSTĘP

Niniejsze opracowanie adresowane jest do wszystkich, którzy mieszkając w pobliżu lub podróżując samochodem, rowerem i pieszo, chcieliby poznać bliżej walory turystyczne i przyrodnicze okolicy. Jednocześnie przewodnik ma na celu przybliżyć historię miasta Kąty Wrocławskie i poszczególnych wiosek oraz poszerzyć wiedzę na temat zabytków i atrakcji turystycznych gminy Kąty Wrocławskie.

PODZIĘKOWANIA

Chciałabym podziękować wszystkim tym osobom, bez których wsparcia publikacja ta nigdy by nie powstała.

Dziękuję panu Antoniemu Kopciowi, burmistrzowi gminy, za możliwość wydania drukiem niniejszej pracy.

Wyrazy wdzięczności należą się panu Stanisławowi Całemu i panu Mironowi Urbaniakowi za wsparcie i nieustającą chęć pomocy.

Dziękuję za pomoc w gromadzeniu materiałów oraz udostępnieniu swoich kolekcji panu Kamilowi Marzec oraz Stowarzyszeniu Miłośników Ziemi Kąckiej- zwłaszcza panu Jerzemu Grendzie i panu Erykowi Kleinertowi.

Specjalne podziękowania dla pana Bartłomieja Rzepki oraz moich najbliższych za okazaną pomoc i cierpliwość, bez której praca nad przewodnikiem trwałaby znacznie dłużej.

Dorota Grygiel

2.0. HISTORIA MIASTA I GMINY KĄTY WROCŁAWSKIE

Ze względu na żyzne ziemie doliny Bystrzycy okoliczne tereny były obszarem gęsto zaludnianym od czasów najdawniejszych. Pierwsze osiedla ludzkie pojawiły się wraz ze zmianą typu gospodarki, z myśliwskiej na wytwórczą, w okresie neolitu ok. 10 000 lat temu. Najstarsze osady to wioski należące do tzw. kultury wstęgowej rytej, położone w okolicy Gniechowic. Podobne zostały odkryte w Krobielowicach, Sadowicach, Nowej Wsi Wrocławskiej i Małkowicach.

Słowianie, jako grupa etniczna, pojawili się na tych terenach dopiero w VII wieku n.e. Według badań archeologicznych ziemie Kątów Wr. były zamieszkiwane przez ludy prasłowiańskie, a najstarszy gród, pochodzący z VIII-IX w., znaleziono na terenie Gniechowic. We wczesnym średniowieczu okoliczne ziemie należały do Ślężan, potem historia okolic Kątów była ściśle związana z historią całego Śląska.

fot. Kąty Wr. - zdjęcie lotnicze z 1938 r.

Od czasów państwa pierwszych Piastów do początku XIV wieku (za wyjątkiem lat 1039-1050, po najeździe czeskiego księcia Brzetysława), Śląsk należał do państwa polskiego. W okresie rozbicia dzielnicowego po 1139 roku całym Śląskiem krótko zarządzał Władysław II Wygnaniec (1139-1146). W wyniku interwencji cesarza niemieckiego w 1163 r. dzielnica śląska została przywrócona jego synom, a władzę zwierzchnią objął Bolesław I Wysoki. Spory między braćmi doprowadziły do wydzielenia kasztelanii młodszemu synowi Władysławowi II. Od 1201 roku Henryk I Brodaty (1201-1241), jako jedyny żyjący jeszcze syn Bolesława Wysokiego, skupił całą władzę w swoich rękach. Dzięki szeroko zakrojonej akcji kolonizacyjnej na prawie średzkim (śląska wersja prawa niemieckiego-książę posiadał większe prerogatywy i wpływ na lokowane osady), jak również na prawie magdeburskim (najczęstszy typ

prawa niemieckiego stosowany na Śląsku), doprowadzono do wzrostu zaludnienia i rozwoju gospodarczego w kraju.

Po śmierci Henryka w 1238 r. władzę książęcą odziedziczył jego syn- Henryk II Pobożny. Jednak najazd tatarski i śmierć księcia pod Legnicą w 1241 r., ujawniły głęboki kryzys państwa Henryków i zapoczątkowały rozbite Śląska. Ziemię wrocławską objął młodszy syn Henryka Pobożnego- Henryk III Biały. W okresie osłabienia władzy książęcej wzrosły wpływy możnych i duchowieństwa. Dzięki fundacjom i nadaniom uzyskali oni większą władzę na ziemiach do nich należących, a dzięki immunitetom nie obowiązywało tam prawo książęce lub było ono ograniczone. Największymi posiadaczami ziemskimi, zaraz po księciu, byli biskupi wrocławscy i kapituła katedralna. Wykaz dóbr biskupich zawiera bulla papieska z 1155 r., a uzupełnia ją kolejna bulla z 1245 r. Z przełomu XIII i XIV wieku zachowała się księga „Liber fundacionis episcopatus vratislaviensis”. Częścią wsi i folwarków zarządzał bezpośrednio biskup, oddając je w dzierżawę za czynsz, pozostałe były podzielone między kapitułę katedralną i prałatów wrocławskich: Kębłowice podlegały prepozytowi, Jazzkotle archidiakonowi, Bliż kustoszowi. Fundacje na rzecz zakonu benedyktynów, a następnie premonstratensów z klasztoru Św. Wincentego na Ołbinie, pozwoliły zakonnikom na stworzenie kluczy dóbr, które powiększali kupując kolejne tereny. Na zachód od Wrocławia znajdował się klucz pięciu wsi, należących do klasztoru- wśród nich były Kilianów (folwark klasztorny) i Pełcznica. Ze względu na urodzajność gleby i wysokie plony w okolicy Kątów powstawały młyny, które do początków XX wieku stanowiły charakterystyczny element krajobrazu kulturowego wielu wsi. Informacje z XIV i XV wieku potwierdzają istnienie dwóch młynów w Skałce, młyna w Gniechowicach, Krobielowicach (należał do klasztoru św. Wincentego), w Sadowicach, Samotworze i w Sońnicy (dominikanki we Wrocławiu).

Pojedyncze wsie podlegały klasztorowi klarysek, sprowadzonych na Śląsk w roku 1257. Do nich należały dobra w Krzeptowie i połowa wioski Pietrzykowice- druga część przypadła katarzynkom z Wrocławia.

Rządy Henryka Brodatego i jego następców oznaczały również początek lokacji miast. Dokument lokacyjny Kątów Wrocławskich nie zachował się. Najstarszym przekazem, z 1101 roku, o istnieniu osady polskiej z drewnianym kościołkiem pod wezwaniem św. Piotra i Pawła, na miejscu dzisiejszych Kątów, jest ustna wzmianka, odnotowana w księdze parafialnej z 1722 r., jednak poza kamieniem z tą datą, wmurowanym w późnogotycki portal kąckiego kościoła (1520 r.), brak pewnych dowodów źródłowych.

Niemiecki badacz A. Kabirschky jako jedyny twierdził, że osada i gród zostały spalone w czasie najazdu tatarskiego w 1241 r., żadne inne źródła, tego nie potwierdzają. Miasto powstało pod koniec XIII wieku - Canth zostało założone na

prawie magdeburskim przez księcia Bolka I świdnickiego, a właściwie przejęło prawa miejskie Milina, którego lokacja okazała się błędem. Kąty rozwijały się szybciej i miały lepszą lokalizację- w widłach rzeki Bystrzycy i Strzegomki, w pobliżu przeprawy wodnej, na skrzyżowaniu szlaków jeleniogórsko- wrocławskiego i legnicko- brzeskiego. Przejęcie praw miejskich książę Bolko I potwierdził w dwóch dokumentach z 25.10.1297 i 22.10.1298, sam akt lokacyjny nie zachował się- prawdopodobnie spłonął w jednym z pożarów miasta. Głównym powodem lokacji prawdopodobnie była kwestia militarna. Zamek Canth, wzniesiony jako graniczna twierdza, stanowił ochronę względem księstwa wrocławskiego. Pierwsze wzmianki pisane o nim pochodzą z 1293 r., do roku 1474 pozostał w posiadaniu Piastów.

■ fot. Kąty Wr. - pocztówka z 1903 r.- kościół kat., widok z lotu ptaka, ratusz, nieistniejący Dom Wspólnoty Ew.

Po podziale dzielnicowym większość terenu dzisiejszej gminy należała do księstwa wrocławskiego, później związana była z samym Wrocławiem. Miasto Kąty z najbliższymi okolicami stało się częścią księstwa świdnicko- jaworskiego (1326 r.), następnie własnością księcia ziebickiego i oleśnickiego, a w końcu związane było z biskupstwem wrocławskim. Zmiany następowały na drodze pokojowej, przez zastawy i sprzedaż. W roku 1322 powstał weichbild kąciki, określany jako księstwo w roku 1444 oraz w latach 1484-1549, wcześniej ziemie te należały do weichbildu średzkiego, a początkowo, za Henryka I Brodatego, do kasztelani leśnickiej. Kiedy w 1248 r. doszło do podziału Śląska, Henryk III przejął kasztelanię w Leśnicy, ale już w 1277 r. Henryk IV utracił ziemie średzkie i strzegomskie na rzecz Bolesława Rogatki - Bystrzyca stanowiła granicę księstwa legnickiego. Po śmierci obu władców ziemie zjednoczył Henryk IV Gruby.

W Landbuchu cesarza Karola IV z 1358 r. znalazł się pierwszy wykaz miejscowości weichbildu kącickiego: z dzisiejszej gminy Mietków- Piława, Dzikowa, Milin, Wawrzeńczyce,

Mietków, Stróża i Ujów, z gminy Kąty- Kamionna, Kąty Wr., Kilianów, Nowa Wieś Kącka, Pełcznica, Sokolniki i Zachowice, z gminy Sobótka- Okulice. Z racji położenia należy do tej listy dopisać Kozłów i Szymanów. Przeważały wsie małe i średnie do 30 łąnów, największe były Gniechowice (około 90 łąnów). Większość z nich była oczynszowana, najczęściej z jednym folwarkiem, rzadziej z kilkoma, ale przykładowo w Mokronosie Górnym funkcjonowały aż trzy folwarki. Oprócz gospodarstwa sołtysa i 1-2 łąnów należących do plebana, pozostała część wsi dzielona była pomiędzy gospodarstwa chłopskie. Chłopi zobowiązani byli do płacenia renty feudalnej, podatków oraz świadczenia usług na rzecz pana, prócz tego winni byli jeszcze płacić dziesięcinę na rzecz proboszcza. Wyjątek stanowiły wsie, które uzyskały immunitety zwalniający z obowiązków wobec feudała.

W 1293 r., po śmierci Henryka Grubego, władcą okręgu kącickiego i sobóckiego został książę świdnicki Bolesław I Surowy, a następnie w 1310 r. księżę Bernard, Henryk i Bolko. Przy podziale w 1312 r. księstwo ziebickie z weichbildem kącickim i sobóckim otrzymał Bolko II jako dziedzictwo, jednak w 1336 r. został on zmuszony złożyć hołd ze swego księstwa. Wtedy miasto i zamek oraz wieś Kamionną przejął w dożywotnie władanie książę Henryk jaworski. Po śmierci Henryka w 1346 r. prawo zwierzchnie w mieście posiadał król czeski i zarządzał nim za pośrednictwem królewskiego urzędu starościńskiego we Wrocławiu. Pięć lat później król Karol IV zlecił zarząd nad weichbildem księciu Mikołajowi ziebickiemu, a kiedy w 1358 r. książę umarł, rządy przejął jego syn Bolko III. Bolko sprzedał dziesięć lat później miasto i weichbild księciu oleśnickiemu Bolkowi II. W roku 1416 księstwo oleśnickie zostało podzielone, a weichbild kąciki otrzymał najstarszy z synów Konrada III oleśnickiego- Konrad IV Starszy, późniejszy biskup wrocławski. Jego brat książę Konrad V współrządził okręgiem i często rezydował na zamku w Kątach, a nawet zyskał sobie przydomek „Kączanin” (Canthner).

Rządy Konradów przypadają na okres wojen husyckich, które nie ominęły Śląska. Ich początek sięga lat 20-tych XV wieku, kiedy to w Czechach rozwinął się ruch religijny, społeczny i narodowy. Powstanie w Pradze w 1419 r. i śmierć króla Czech Wacława IV w tym samym roku zapoczątkowały wojnę. Zagrożenie dla Śląska rozpoczęło się po 1425 r. od napadu na ziemię kłodzką. Wielka wyprawa armii husyckiej w 1428 r. doprowadziła do ogromnych strat- zniszczono klasztory, wsie i mniejsze miasta. W 1428 roku husyci splądrowali Kąty. W tym samym roku, w maju, jeden z przywódców husyckich Jan Kolda zdobył zamek na Ślęzy i osiadł w nim, by łupić okolice od Kątów Wrocławskich aż po Środę Śląską. Już w lipcu tego samego roku, po czternastu dniach szturmie, wrocławianie i świdniczanie wyparli husytę, ale w toku walk zniszczono zarówno zamek na Ślęzy, jak i zamek kąciki.

Wojna wpłynęła na zły stan miasta, poważnie ucierpiały również wsie, a pokój nie nastąpił nawet po zakończeniu wojny w roku 1436. Okolicę niepokoił rycerze- rozbójnicy, a księciu brakowało możliwości zapanowania nad sytuacją. Po trzech latach rządów książę Konrad IV zastawił, za zgodą pozostałych braci zamek, miasto i okręg kapitulie wrocławskiej- za 700 grzywien, które przeznaczył na długi z czasów wojen husyckich. Zastaw potwierdził w 1420 r. cesarz Zygmunt Luksemburski. Konrad IV zmarł w 1447 r., wcześniej upoważnił swego bratanka Konrada Młodszego Białego- księcia Oleśnicy, Sycowa i Wołowa do przejęcia weichbildu. W 1459 r. król czeski Jan z Podiebradów potwierdził przejęcie ziem przez braci: Konrada Młodszego Białego i Konrada Czarnego. Książęta zastawili miasto i okręg braciom Skopp, a w 1460 r. sprzedali wszystko biskupowi wrocławskiemu za 3800 grzywien. Osiem lat później biskup Rudolf odsprzedał dobra kapitulie wrocławskiej za 600 węgierskich guldenów. Konrad Młodszy Biały zrzekł się prawa odkupu w 1474 r. i w tym samym roku król Maciej Korwin potwierdził przynależność weichbildu do biskupa i kapituły wrocławskiej, wraz z przysługującymi im cłami.

Koniec panowania Piastów nie wpłynął ujemnie na sytuację gospodarczą miasta, przeciwnie- rozpoczął się jego rozkwit. Cieniem na ten okres prosperity położył się tylko spór, który w 1512 r. rozgorzał między królem czeskim a Wrocławiem, w efekcie król nałożył na miasto karę 10 srebrnych grzywien i jej egzekucję zlecił księciu ziębickiemu Bartłomiejowi (Bartholomeusowi von Münsterberg). Doszło do bitwy pod Kątami między księciem a załogą Wrocławia. Bartłomiej zaatakował Kąty, splądrował miasto, okoliczne wsie i rozpoczął szturm na zamek, w którym ukryła się wrocławska załoga. Szturm został powstrzymany, a wspomnieniem o nim była pieśń o „Księżu Bartku bez ziemi, który sparzył sobie język pod Kątami”- „Herzog Barthel ohne Land hat ihm ‘s (sich’s) Maul vor Kanth verbrannt”.

Wiek XVI oznaczał szybki rozwój gospodarczy i kulturalny, czego symbolem stało się otoczenie w roku 1587 miasta murami (być może ponowne), a w 1613 r. wzniesiono wieżę miejską- symbol siły władzy mieszczańskiej. Około 1580 r. zaczęto stosować nowożytną metodę dzielenia doby na godziny, podczas gdy wcześniej dzień trwał od świtu do zmierzchu i długość trwania godziny była zmienna zależnie od pory roku. Od 1584 r. funkcjonował też kalendarz gregoriański- symbolem tych zmian stało się zawieszenie na początku XVII wieku zegara na wieży ratuszowej.

Rok 1517 i tezy Marcina Lutera odbiły się głośnym echem na Śląsku, zwłaszcza wśród mieszczan. Księstwo wrocławskie należało bezpośrednio do Czech i głoszenie reformy luteriańskiej na ziemiach katolickiego cesarstwa było w prawdzie zabronione, mimo to jej wpływ na mieszkańców wzrastał, a co za tym idzie wzmagała się niechęć do Kościoła i podatków przez

■ fot. Kąty Wr. - wieża ratuszowa od str. pd

niego nakładanych. Wojna wybuchła w Czechach w 1619 r. i stała się początkiem końca rozwoju gospodarczego na Śląsku. W okolicach Wrocławia rozruchy zapoczątkowano w Kątach Wrocławskich, gdzie niezadowoleni z postępowania katolickiego proboszcza mieszczenie postanowili wprowadzić do miasta protestantyzm. W 1620 r. przybył pierwszy pastor Baltazar Hoffman z Jawora i jeszcze w tym samym roku do Kątów wkroczyły wojska margrabiego Jana Jerzego Hohenzollerna, próbując przywrócić porządek. Wysłannik biskupa i cesarza zażądał od mieszczan 10 000 talarów kontrybucji. W czasie wojny trzydziestoletniej miasto było jeszcze wielokrotnie niszczone i grabione, ale mieszczenie ani razu nie podnieśli broni w swojej obronie. W 1624 r. w wielkim pożarze miasta został spalony i nigdy więcej nie odbudowany zamek kącki. Pożar objął całe miasto- pochłonął 165 domów, ratusz z archiwum i złożonymi tam dokumentem, wśród nich był prawdopodobnie i dokumentem lokacyjnym. Z pożogi ocalał tylko kościół,

szkoła, wieża ratuszowa, czternaście domów i przedmieścia. W czasie jednego z oblężeń zburzono mury miejskie.

W 1632 r. Kąty zdobywają Szwedzi, a w 1633 r. żołnierze cesarza niemieckiego, miasto znów zostało ograbione i zniszczone, wkrótce potem wybuchła epidemia. Wojna rujnowała również okoliczne wioski. Rabunki i niszczenie upraw przyczyniły się do znacznego zubożenia mieszkańców okręgu. W Czerńczycach nawet kościół nie został oszczędzony, żołnierze okradli kościół, zabrali też zboże i narzędzia, które wieśniacy złożyli tam wierząc, że będą bezpieczne. W wyniku wiążących się z wojną epidemii, gwałtów i mordów rejon został dotknięty kryzysem demograficznym. Bogate przed wojną miasto i okolice w 1639 r. opisywano jako „najbiedniejsze, spalone i złupione, (...) opustoszałe i nie zamieszkałe”, wsie były wyludnione jeszcze w 1651 r., a pola leżały odłogiem.

W II poł. XVII w. ziemie pańskie dominowały nad dziedzicznymi gospodarstwami kmieci, z których ci ostatni zmuszeni byli płacić czynsz. Istniały też miejscowości należące tylko do chłopów. W 1653 r. do takich wsi należały Pietrzykowice z 16,5 łanami. Były również miejscowości, gdzie wszystkie pola należały do folwarku m. in. Romnów (z należącymi do pana 6 łanami), Baranowice (6 łanów) oraz Kobierzyce (12 łanów).

Intensywny rozwój folwarków często doprowadzał do odebrania chłopom pól i włączenia ich do majątku pańskiego. W 1653 r. właściciel Sadowic Hans Ernest von Haunold przyznał, że przejął całą ziemię kmiecią. W tym samym czasie Samotwór, własność Wawrzyńca Riedel, został uznany przez cesarza za dobra rycerskie, w wyniku czego zlikwidowano własność kmieci. Folwarki nastawiały się głównie na produkcję zboża, w mniejszym stopniu na hodowlę bydła. Pola obsiewano pszenicą, żytem, jęczmieniem i owsem, uprawiano ziemniaki. Prócz krów w większości folwarków hodowano konie, rzadziej owce i trzodę chlewną. Również Kąty, jako miasto rolnicze, prowadziły produkcję rolną na 37 posiadanych akrach.

Po pokoju westfalskim katolicycy szlachcice, urzędnicy cesarscy i instytucje Kościoła rozpoczęły restaurację dóbr Kościoła katolickiego. W 1653 r. cesarz austriacki powołał komisję redukcyjną, jej podstawowym zadaniem było przejęcie kościołów z rąk protestantów. Pierwszym celem komisji stała się Sośnica. W 1656 r. próbowano przejąć od protestantów tamtejszy kościół, który należał do nich od 1570 r. - doszło do walk między wojskami cesarskimi a mieszkańcami. Skupieni na cmentarzu ludzie „z ogniem i bronią” postanowili bronić świątyni, jednak w starciu z wojskiem ponieśli klęskę. W 1737 r. cesarz odebrał prawa miejskie wszystkim protestanckim mieszkańcom Kątów, zabronił również obrządków luteranckich w mieście, a proboszcz katolicki, bez żadnych sprzeciwów, urządził ogród ze szpalerem drzew na terenie dawnego cmentarza luteranckiego. Walki z protestantyzmem w XVII wieku dotyczyły przede wszystkim większych ośrodków,

nie prześladowano mieszkańców wsi, mimo że niemal wszyscy byli wyznania protestanckiego, a przecież większość wsi należało w tym czasie do klasztoru NMP na Piasku we Wrocławiu. Jednak skutki wojny odczuwano wszędzie. Jeszcze w 1561 r. pisano, że Czerńczyce są opustoszałe, a ich pola leżą odłogiem. Podobnie i Kąty- spalone, zubożałe i wyludnione, powoli podnosiły się z ruiny.

W 1740 r. król pruski Fryderyk II Wilhelm wkroczył z wojskiem na Śląsk. Nowa wojna przyniosła ze sobą rekwizycje, specjalne podatki i niepewność sytuacji w całej prowincji. W Kątach na stałe utworzono stancję dla inwalidów wojennych pruskiej armii królewskiej. Było to dużym obciążeniem dla, i tak już zbiedniałej, ludności. Z drugiej strony oznaczało to tolerancję religijną dla protestantów. Po zawarciu pokoju, w latach 1747-1752, stacjonowały w mieście dwie kompanie regimentu pana von Rochau, które miały strzec posłuszeństwa wobec króla Prus.

W 1752 r. w mieście wybuchł pożar, zniszczone zostały 142 budynki. Cztery lata później rozpoczęła się druga wojna śląska, a w 1757 r. utworzono w Kątach lazaret wojsk austriackich, co przyczyniło się do wybuchu w mieście zarazy. Ledwo okolice opuścili Austriacy, pojawili się Prusacy. Każda z walczących stron obciążała mieszczan kolejnymi kontrybucjami i obowiązkiem kwaterunku wojsk. W 1760 r. odpoczywali tu żołnierze cesarscy, a 9 sierpnia 1761 z żądaniem złota i odzieży pojawili się pierwsi Kozacy. Od 21 sierpnia do 18 września wojska ruskie plądrowały miasto. Po nich ponownie pojawili się Prusacy. Pod Kątami założyli kwaterę główną- objęła ona wsie Sośnica, Chmielów, Piotrowice, Nowa Wieś Wrocławska, Kilianów. Niebezpiecznie było wszędzie i dopiero podpisanie pokoju 20 marca 1763 r. przyniosło ulgę dla mieszkańców.

Stan pokoju nie trwał zbyt długo. Kąty wciąż nawiedzały klęski: w 1804 r. pożar ratusza, rok później w mieście zaplanował głód. Nic nie zapowiadało rychłej poprawy sytuacji, gdyż w 1806 r. wybuchła wojna z Napoleonem Bonaparte. 14 maja 1807 r. pod miastem i w samych Kątach rozegrała się bitwa między wojskami pruskimi, idącymi ku Wrocławowi, a oddziałami napoleońskimi gen. Lefebvre'a. Prusacy rozbili obóz w mieście, mury miejskie stanowiły ochronę dla odpoczywających żołnierzy. Pobyt żołnierzy w Kątach wiązał się z odsieczą wojsk pruskich z Kłodzka dla obleganej Nysy. Ze względu na linię frontu Dzierżonów- Ząbkowice- Nysa, dowództwo obrało okrężną drogę wiodącą przez Srebrną Górę, Kąty i Wrocław. Jednak Francuzi dostrzegli ruch wojsk wroga i zaskoczyli armię pruską w pobliżu Kątów. Atak rozpoczęli Saksończycy i Bawarczy, a ciężkie walki toczące się na ulicach miasta zakończyły się wyparciem żołnierzy pruskich. Dalsze walki kontynuowano na przedpolach Kątów i tę część bitwy ostatecznie wygrali Prusacy. Mimo to, gdy zwycięzcy szykowali się do odwrotu, doszło do kolejnej bitwy, tym razem

Francuzów wsparty posiłki m.in. czterystu polskich ułanów. Ślad tych walk pozostał widoczny na murach ratusza w postaci kuli armatniej, a Lefebvre'a mieszczenie zapamiętali jako tego, który dwukrotnie splądrował ich miasto- w trakcie pociągu za Prusakami i w drodze powrotnej do Świdnicy.

W 1810 r. podjęto decyzję o sekularyzacji dóbr kościelnych. Zlikwidowano wszystkie zakony poza urszulankami, elżbietankami i bonifratrami (zajmującymi się szkolnictwem, lecznictwem i farmacją), zarekwirowano majątki ziemskie zakonów, kolegiat, kapituły katedralnej i proboszczów. Przyczyną sekularyzacji była potrzeba splacenia przez Prusy wysokich kontrybucji na rzecz Francji.

Kąty Wrocławskie, dotąd w posiadaniu biskupa wrocławskiego, stały się własnością króla, a wiele wsi przeszło w ręce kupujących je tanio szlachciców. Również budynki kościelne zostały przejęte przez państwo, a proboszczom zaczęto wypłacać pensje. Jednym z większych właścicieli ziemskich w okolicy stał się wkrótce wódz pruski Gebhard von Blücher, który za zasługi wojenne otrzymał w 1814 r. od króla dobra krobielowickie, a z czasem dokupił kolejne wsie – Kilianów i Wojtkowice. Miasto było w tym czasie zarządzane przez urzędnika państwowego. Dziesięć lat później teren zamkowy, tzw. „Folwark kącki” został sprzedany kampanii piwowarskiej z Kątów, a w ruinach zamku zbudowano gospodę i browar, resztę budulca wykorzystano przy budowie zamku w Zabrodziu.

Dalsze walki w 1813 r. z cofającą się armią Bonapartego przyniosły wznowienie stanu gotowości bojowej. Wszyscy mężczyźni z miasta w wieku 17-40 lat na wezwanie gen. Deb-schutz'a musieli stawić się do wojska. Pod Kaczawą, 26 sierpnia 1813 r., walczyło piętnastu żołnierzy z Kątów. Trzy lata później świętowano ogłoszenie pokoju. Kąty szybko odbudowały się i w kilka lat pozbyły wojennych długów. W 1817 r. wprowadzono do miasta stały garnizon i odtąd co roku odbywały się manewry wojskowe, czasem tak duże jak w 1835 r., kiedy to zjechali się żołnierze z całych Prus, Bawarii, Saksonii, Szwecji, a nawet Anglii.

W 1817 r. nastąpiła istotna zmiana w Księstwie Wrocławskim. Dokonano podziału księstwa na trzy powiaty- wrocławski, średzki i namysłowski. Ten układ administracyjny utrzymał się do 1945 r., przy czym obecna gmina Kąty Wrocławskie leżała częściowo na terenie powiatu średzkiego, a częściowo wrocławskiego. Za wyjątkiem jednej miejscowości z okręgu świdnickiego- Czerńcyc.

W 1818 r. gruntownie wyremontowano ratusz kącki i powiększono salę sądową, odnowiono również bruk miejski. W 1822 r. połączono miasto drogą z Pełcznicą, rok później powstała utwardzona droga do Krobielowic. Budowano także nowe mosty, a wszystko po to, by przyciągnąć do miasta jak najwięcej rolników z ich produktami. Jeszcze w 1829 r. po-

wstały pierwsze mapy miasta, wykonane po pomiarach królewskiego geodety, którego wizyta w mieście była ważnym wydarzeniem. Wcześniejsze plany miasta pochodzą z połowy XVIII wieku, z „Topografii Śląska”, autorstwa Friedricha Bernharda Wernera.

Od II połowie XVIII w. rozpoczął się rozwój przemysłu, głównie przetwarzającego płody rolne. Powstawały browary, cegielnie, gorzelnie, tartaki, wiatraki i młyny. W Pietrzykowicach w 1845 r. istniała tłocznia oleju, w 1921 r. działała w Górzycach suszarnia liści buraka. W II połowie XIX w. zyskowne i popularne stają się cukrownie, działają w Pietrzykowicach, Smolcu i Sośnicy. Powstają także cegielnie w Sośnicy i Smolcu. W Kątach Wrocławskich w 1804 r. powstała mydlarnia, potem fabryka prochu oraz cegielnia, do końca ostatniej wojny działała także huta. Dużym zainteresowaniem cieszyło się piwo kąckie- browar w Kątach działał już w XVI w., sto lat później powstały destylarnia wódki, kolejne dwa browary i słodownia. Produkty rzemieślników kąckich zaspokajały w zupełności lokalny rynek miasta i okolicznych wsi. W XIX w. najliczniejsi byli garncarze, produkujący znane wtedy naczynia barwione gliną. Prócz wcześniej znanych zawodów pojawiają się nowe: zegarmistrz, introligator, tokarz, farbiarz, kapelusznik, malarz pokojowy, budowniczy maszyn i organów. Na wsiach rzemieślnicy stanowili w XVIII w. 5% ludności, a w XIX w.- 7%. W tym okresie Kąty odróżniały się coraz bardziej od otaczających je wiosek, zarówno strukturą społeczną, jak i gospodarczą. Proces ten widoczny jest zwłaszcza w II połowie XIX w., jednak nawet w następnym wieku rzemieślnicy długo zachowują swą pozycję i nie tracą klientów. W okolicach Kątów ze względu na duży odsetek pól uprawnych funkcjonowały liczne młyny, których pracę usprawniła maszyna parowa. Gdy rozpoczął się rozwój cukrowni- część ziemi przeznaczono na uprawę buraka cukrowego.

Rozwojowi gospodarczemu służył względny spokój polityczny. Wiosna Ludów ominęła okolice, co przypisywano mediacji dwóch duchownych: proboszcza Smolca oraz pastora Biehlera. Mimo to, po rozruchach w całym kraju w 1848 r., zorganizowano w mieście Straż Miejską złożoną z trzech kompanii pod dowództwem emerytowanego starosty von Diczelki. Zawiązane zostaje stowarzyszenie sympatyzujące z socjalistami, jednak szybko ulega samorozwiązaniu, klub demokratyczny istniał do roku 1850.

Kolejne wojny 1866, 1870-1871, 1914-1918 wydawały się odległe, choć to właśnie w czasie I wojny światowej zginęło najwięcej żołnierzy z okolic Kątów- 51 osób, podczas gdy w latach 1813-1814 dwie, w 1866 również dwie, a w 1870- 1871 trzech żołnierzy. Pamiątką po poległych był pomnik stojący na rynku kąckim do końca II wojny światowej. Podobne pomniki ku czci poległych mieszkańców powstały m. in. w Gniechowicach (zachowany jako pomnik ku czci zwycięskiej Armii Czer-

wonej z 1945 r.), Pietrzykowicach (niezachowany), Nowej Wsi Kąckiej, Smolcu (niezachowany) i Strzegonowicach.

Lata 1918- 1932 naznaczone są kryzysem gospodarczym i bezrobociem, które dotknęły nie tylko gminę, ale cały Śląsk i Rzeszę Niemiecką. Sytuacja na wsiach była tragiczna, a rozmiar klęsk obrazuje rozpaczliwa petycja o pomoc Edmunda Brandta z Kilianowa do prezydenta prowincji. W lipcu 1932 r. sołtys wsi zajął jego zbiory pszenicy ozimej na poczet niezapłaconych podatków. Brandt nie był w stanie spłacić kredytu na sumę 7 500 marek, który zaciągnął na rozwój gospodarki. Posiadał 17,5 morgi pola, pracował 16 godzin dziennie, ale nie mógł uzyskać potrzebnej kwoty pieniędzy.

Liczba ludności miasta Kąty Wrocławskie po roku 1750 stale wzrastała. Na początku XVII wieku było ok. 700 mieszkańców, a w połowie wieku XIX już 2 000 osób, przed II wojną światową Kąty zamieszkiwało 3500 ludzi. Stały wzrost, będący anomalią w znanych procesach demograficznych, wynikał prawdopodobnie z przemian administracyjno- gospodarczych. Na wsiach przełom między okresem stagnacji i średniowiecznego modelu demograficznego oraz dynamicznego wzrostu ludności przypada na koniec XVIII wieku oraz na I połowę XIX w. Poprawienie stanu wiedzy lekarzy, higieny i spadek śmiertelności wśród niemowląt należą do ważnych przyczyn przyrostu naturalnego. W II połowie XIX w. i w I połowie wieku XX migracje do miast hamują proces przyrostu ludności. W niektórych wioskach następuje nawet spadek liczby ludności. Zmniejszyła się znacznie liczba dzieci w rodzinie, z 6-8 potomków do 2-3 dzieci, którym można było zapewnić dobre warunki materialne życia. W I połowie XX w. następuje kolejny skok liczby ludności, a wiąże się to z dalszym rozpowszechnieniem wiedzy medycznej, wyżem demograficznym po wojnie 1914-18, a także propagandą III Rzeszy Niemieckiej promującą w latach 30-tych rozwój demograficzny Niemców.

Trudna sytuacja gospodarcza pozwoliła na wzrost liczebności partii NSDAP z Adolfem Hitlerem na czele. W 1932 r. członkowie partii byli sprawcami starć z bojówkami komunistycznymi i samoobroną republikańską- Reichsbanner. Wprawdzie wypadki takie zdarzały się stosunkowo rzadko, w porównaniu do innych ziem powiatu wrocławskiego, ale to właśnie w Kątach zginął z rąk esesmana 11 lipca 1932 r. mieszkaniec miasta, członek Reichsbanner- Tilke. Wśród działaczy NSDAP w 1933 r. z Kątów pochodziło trzech rzemieślników, urzędnik-burmistrz Walter Hauptmann i duchowny- pastor Max Greiner. Po dojściu do władzy Hitlera rozpoczęły się na szeroką skalę donosy. W 1932 r. niejaki Hartel doniósł, że szlachcic von Rothkirch z Sadkowa nie dopuszcza do połączenia z ogólnym systemem wodnym grobli, wybudowanej jeszcze w 1928 r. Jednak dopisek na jego skardze: „Hartel jest przywódcą komunistów w Sadkowie” spowodował jej oddalenie. W maju 1933 r. oskarżono Pawła Poppe, burmistrza Kątów i sekreta-

rza Reinholda Rupprechta o defraudację pieniędzy z funduszu na zakup ziemniaków dla ubogich. Niczego nie udowodniono, ale oskarżenie zdyskwalifikowało obu urzędników w oczach społeczeństwa.

Rozpoczął się okres wielkich budów publicznych, dzięki którym okolica zyskała nowe drogi, zmeliorowano grunty koło Kątów, Nowej Wsi Wrocławskiej i Romnowa. Prace te doraźnie zmniejszyły bezrobocie i poprawiły sytuację gospodarczą regionu.

W latach 1935-38 „niemiecki chrzest Śląska” doprowadził do zmian nazewnictwa geograficznego ze słowiańskiego na niemieckie. Zmieniono wszystkie nazwy, które choć trochę kojarzyły się z językiem polskim, przykładowo Pełcznicę, o nazwie Polsnitz, przemianowano na Brückenfelde, a Sadewitz (Sadowice) zmieniono na Schill.

Wybuch wojny stał się początkiem tragedii wielu rodzin, a do wojska powoływano nie tylko ludzi młodych. W grudniu 1940 r. wezwanie do Wehrmachtu otrzymał inspektor miejski z Kątów pan Beier- zaskakującym był fakt, że inspektor liczył sobie wtedy 65 lat. Okres wojny upłynął stosunkowo spokojnie w okolicach Wrocławia, przede wszystkim ze względu na słabe uprzemysłowienie. Liczbę polskich mieszkańców powiększyli jeńcy wojenni i przymusowi robotnicy, którzy pracowali w gospodarstwach rolnych. Dopiero zbliżający się front, na początku 1945 r., zmusił część ludności do ucieczki. W rejonie Kątów ciągnął się zewnętrzny pas obrony twierdzy Breslau. Wraz z ewakuacją mieszkańców Breslau, ewakuowano również część ludności Kątów- przez miasto biegł główny szlak ewakuacyjny. Do początku 1945 r. ludność wyjeżdżała koleją i zaprzęgami konnymi. Zmieniło się to, gdy od marca 1945 r. wprowadzono priorytet eksportu węgla, wyposażenia i produkcji wojennej. Ludność musiała oczekiwać na transport, organizować go samodzielnie lub uciekać pieszo.

W działaniach wojennych zniszczeniu uległa przede wszystkim infrastruktura przemysłowa, zwłaszcza w mieście. Ze względu na demontaż urządzeń elektrycznych, kolej nie kursowała na linii Kąty Wrocławskie-Wrocław, ucierpiała sieć komunikacyjna i rolnictwo, gdyż chłopi nie obsiali pól na wiosnę 1945 r., a inwentarz żywy przejmowali wkraczający żołnierze Armii Czerwonej. Obecność Armii Radzieckiej miała negatywny wpływ na sytuację całej ludności osiadłej i przybywającej na tym terenie. W wyniku jej działalności część folwarków i gospodarstw uległo dewastacji. W samych Kątach w stanie ruiny znajdowało się 20 % budynków, w tym szpital i kino.

Pierwszym oddziałem, który wkroczył do Kątów 11.02.1945 r. był 7 Korpus Zmechanizowany Gwardii gen. Iwana Korczagina. Dla dwustu poległych żołnierzy rosyjskich utworzono cmentarz koło kąckiego kościoła. Na początku kwietnia, w drodze do Wrocławia, zatrzymał się w mieście Bolesław Drobner, pierwszy powojenny prezydent Wrocławia. Do maja te-

goż roku zarząd sprawowała wciąż administracja niemiecka, powołana przez Armię Czerwoną- w czerwcu burmistrzem został Jan Remelinger z ramienia PPS, partię PPR reprezentował Bronisław Rządkowski, brak jakichkolwiek wzmianek o kształtującej się opozycji.

W wyniku utworzenia nowej administracji, miejscowości, przynależące do obecnej gminy Kąty, były rozdzielone pomiędzy gminę miejską Kąty Wrocławskie (26 miejscowości) oraz gminy wiejskie Gniechowice (21 miejscowości) i Smolec (22 miejscowości, w tym Oporów, Muchobór Wielki, Klecina- włączone w 1950 r. do miasta Wrocław).

Od maja 1945 r. niemiecka ludność, która wcześniej uciekała przed frontem, zaczyna powracać do swoich domów. W lecie tego roku wybuchła epidemia tyfusu brzuszego, zwłaszcza wśród ludności niemieckiej, w Kątach rozprzestrzenieniu jej szerzej zapobiegł Bronisław Rutkowski. Działający tam szpital, ze 170 łózkami, znajdował się w prowizorycznych pomieszczeniach. Pomoc lekarska była jednak dostępna, w przeciwieństwie do wsi, gdzie sytuacja zdrowotna i poziom higieny stały na znacznie gorszym poziomie. Próbę poprawy sytuacji podejmują ośrodki pomocy społecznej- ośrodek dla polskich sierot w Gniechowicach oraz punkty opieki nad matką i dzieckiem w Smolcu, Kątach i Gniechowicach.

W czerwcu wydano, kilkakrotnie ponawiany, nakaz zmiany nazw na polskie, stąd nasuwa się wniosek, że nazwy niemieckie funkcjonowały nadal, często przekręcane i z błędną pisownią. Najprostszym sposobem było zamalowywanie dawnych nazw. W 1947 r. do nadzoru nad wykonywaniem zarządzenia powołano Obywatelskie Komisje Kontrolne. Próba ustalenia nowego nazewnictwa kończyła się różnie- ze względu na brak odpowiedników polskich, brak czasu na poszukiwania źródłowe nazw słowiańskich (w 1937 r. wszystkie polskojęzycznie brzmiące nazwy miejscowe zostały przez władze hitlerowskie zlikwidowane), pojawiały się prowizoryczne nazwy np. miejscowość Kammfeld, obecnie Kębłowice, nazywano Kamilowice, a Siebieschau zmieniono najpierw na Zębów, potem Zębiszów, by wykrystalizować obecną nazwę Zybiszów, dzisiejsza Skalka (niem. Schalkau) tuż po wojnie była nazywana Siołkowem, trudno dziś ustalić, z jakiego powodu.

W wielu miejscach posuwano się znacznie dalej w niszczeniu nazw niemieckich, niż było to nakazane z urzędu, skuwano lub zamalowywano napisy na pomnikach, epitafiach i zabytkach. By uregulować tę sytuację, w 1946 r. powstała Komisja Ustalania Nazw Miejscowych.

Wciąż w wielu miejscach było niebezpiecznie- zdarzały się kradzieże, rabunki, często ich uczestnikami byli żołnierze radzieccy, a Milicja Obywatelska ze względu na małą liczebność, miała niską skuteczność. Posterunek MO w Kątach powstał już w czerwcu 1946 r. Ludność próbowała organizować się w Straż Obywatelską- najliczniejsza i najlepiej uzbrojona

jednostka działała w gminie Gniechowice, ale podobnie jak wszystkie inne, została rozwiązana w grudniu 1945 r.

Im bliżej wyborów i ostatecznej walki o władzę w Polsce, tym sytuacja stawała się bardziej napięta. Również w społeczności lokalnej pojawiła się opozycja PSL- wszelkie próby działalności legalnej były jednak tłumione. W Smolcu istniał stosunkowo silny ośrodek PSL, jednak zorganizowane spotkanie przedwyborcze zakończyło się rozpędzeniem zgromadzonych przez UB i MO, a jako powód podano brak zezwolenia na zebranie i nie poinformowanie o nim SB i PUBP. Członkowie PSL zostali zmuszeni do przejścia w stan konspiracji, a aktywność działaczy ze Smolca była na tyle duża, by niepokoić Urząd Bezpieczeństwa, zwłaszcza ze względu na nawiązanie kontaktów z działaczami z Krakowa. W siłę rosła partia PPS. W czerwcu 1946 r. w Kątach działało jej 55 członków, we wrześniu było ich już 70, w Gniechowicach- 45, a w Smolcu- 50. Mimo terroru koło miejskie PSL pozostaje silne w Kątach, a w Smolcu działalność PSL nie została stłumiona ostatecznie. Naciski na PSL stawały się coraz większe, dochodziło do aresztowań przedwyborczych działaczy, wzmianki o takich incydentach w Smolcu zachowały się w źródłach.

Partie PPS i PPR starały się przyciągnąć do siebie ludzi organizując różnego rodzaju imprezy kulturalne- Obchody Kościuszkowskie, Pożyczkę na Odbudowę Kraju, wiosenną akcją żniwną itp. Otwarto w Kątach przedszkole, stację benzynową i uruchomiono komunikację autobusową. Przy Domu Kultury regularnie odbywały się tzw. małe targi.

Po przejściu władzy przez PPS-PPR walka o podporządkowanie sobie całego państwa nasiliła się, również na gruncie lokalnym. Wobec sołtysa Pietrzykowiec zastosowano konsekwencje administracyjne, ze względu na zaniedbanie przez niego propagandy i spotkania przeciw „cudowi” z Lublina, który ludność szybko zaakceptowała, co władzom, przeciwnym jakiegokolwiek ingerencji Kościoła, się nie spodobało. Wielu działaczy PSL ze Smolca, by uniknąć prześladowań, wstępowało do SL.

Lata powojenne to ciągłe migracje ludności, nawet dziś nazywane przez ich uczestników „wielką wędrówką ludów”. Brak uregulowanego statusu Dolnego Śląska, sytuacja międzynarodowa, duża liczba Niemców, problemy lokalne- nie zachęcały do osiedlenia się na stałe. Według spisu ludności z lutego 1946 r. Kąty składały się z 27 ulic, 290 domów, zwłaszcza w okolicy rynku i dworca kolejowego zabudowa jest gęstsza, stan domów opisano jako dobry, tylko 8.6% nie nadaje się do zamieszkania, ale jeden dom zamieszkuje od 9 do 16 osób. Plusem lokalizacji Kątów dla młodych ludzi, którzy stanowią przeważającą liczebnie grupę wśród migrantów, są stosunkowo niewielkie zniszczenia wojenne, bliskość dużego ośrodka urbanistycznego, jakim jest Wrocław, i duże możliwości rozwoju gospodarczego, również na wsiach, gdzie przeważa do-

bra gleba I i II klasy. Największe natężenie migracji Niemców przypadło na 1947 r., rok później powoli wygasło.

Konferencja poczdamska ostatecznie zdecydowała o przyłączeniu Śląska do Polski, w wyniku czego nastąpił napływ ludności ze Wschodu na te tereny. Sprawami transferu ludności zajmował się Państwowy Urząd Repatriacyjny, powołany do życia w 1944 r., podlegały mu tzw. Referaty Osiedleńcze w Starostwach Powiatowych, których celem było planowanie rozmieszczenia nowych osadników, regulacja kwestii własnościowych, gromadzenie danych o warsztatach i gospodarstwach pustych lub obsadzonych przez Niemców. Pierwsi osadnicy mają możliwość wyboru mieszkania, gospodarstwa rolnego, warsztatu rzemieślniczego lub placówki handlowej.

W okolicach Bystrzycy osiedlili się głównie Kresowiaczy z woj. wołyńskiego i Polesia, a także ludność Polski Centralnej i Małopolski. W sierpniu 1945 r. przybywają osadnicy z powiatu Kostopol w woj. wołyńskim- osiedlają się w Kilianowie i Kozłowie, we Wszemiłowicach znajdują nowy dom mieszkańcy wsi Werbka (pow. Buczacz), a z Sąsiadowic, pow. Sambor, przyjeżdżają do Kilianowa, Pełcznicy i Wszemiłowic. Do Kątów przybywa głównie ludność z województwa kieleckiego (Busko- Zdrój, Oleśnica). W roku 1946 do Kątów przybywają migranci z Syberii, Niemiec, Francji, Jugosławii, a nawet Argentyny. Ciągłe przemieszczanie się ludzi i szukanie swojego miejsca powoduje brak stałości i integracji wśród ludzi. Zwłaszcza mieszkańcy Kresów Wschodnich izolują się, zamieszkując wspólnie całe wsie i tworząc enklawy.

Wiele osób przyjeżdża z pustymi rękami, bez żadnego mienia- stąd pojawia się potrzeba utworzenia Komisji Weryfikacyjnej i rozdzielenie pomocy z UNRRA. Polacy niechętnie osiedlają się w dużych majątkach ziemskich, które znajdowały się praktycznie w każdej wsi- oznaczało to współzycie kilku rodzin w jednym gospodarstwie, często obok siebie rodzin polskich i niemieckich. Niemców wciąż było dużo, zwłaszcza na wsiach, po ustaniu działań wojennych część Niemców wróciła do swoich gospodarstw.

Sprawa wysiedlenia Niemców jest istotnym problemem do końca 1947 r. Początkowo wysiedlenia miały charakter wojskowy, dopiero z czasem podejmuje się tego administracja. Na początku 1946 r. przesiedleniami Niemców zajął się PUR (Państwowy Urząd Repatriacyjny)- akcja rozpoczyna się w lipcu. Czas powiadomienia wynosił 24 godziny, należało spakować bagaż osobisty do 40 kg i żywność na 14 dni, zezwalano też zabrać ze sobą kosztowności oraz sumę 500 marek. Konfiskowano papiery wartościowe, walutę polską i obcą, materiały włókiennicze i futra oraz nadmiar żywności. Wysiedlenie nie obejmowało osób pracujących na stałe (wciąż brakowało fachowców), starców, sierot oraz kobiet w ciąży, bliskich rozwiązania. Punkt zborny stanowiły Wrocław i Kąty.

W maju 1947 r. w mieście żyli już tylko Polacy, na wsiach

było inaczej. W 1948 r. Niemcy na Dolnym Śląsku to przede wszystkim fachowcy, potrzebni w rozwijającej się dopiero gospodarce polskiej na tych terenach. Niemcy zostali w wielu miejscowościach do lat 50-tych, kiedy to w ramach akcji łączenia rodzin (w latach 1956-1959) spora ich część wyjechała. Przeważały gospodarstwa indywidualne- obejmowały 2/3 ziemi, część majątków wciąż była w rękach radzieckich. Przejmowane obiekty od Armii Czerwonej, były zdewastowane, zwłaszcza pałace- ograbione i zniszczone. Część ziemi przeszła pod zarząd tworzonych około 1949 r. Państwowych Gospodarstw Rolnych.

Po ugruntowaniu władzy partie rządzące przystępują do kolektywizacji rolnictwa. Coraz większy nacisk powoduje opór chłopów przeciw przystępowaniu do spółek produkcyjnych. W Gniechowicach, Smolcu i Kątach część osadników zręka się gospodarstw, głównie ci z Polski Centralnej. Gmina Kąty ma stać się, zgodnie z planem władz, gminą reprezentatywną- pierwszą spółdzielnię produkcyjną w powiecie wrocławskim założono w Sadowicach wiosną 1949 roku. Początkowo możliwe było prowadzenie sklepów prywatnych, powstają w Smolcu i Kątach już w czerwcu 1945 r. W Kątach zaczyna działać apteka i piekarnia, Spółdzielnia „Tęcza” i Samopomoc Chłopska. Pod koniec tego roku problemy z zaopatrzeniem powodują wprowadzenie wymiennych kartek na żywność, powstaje Spółdzielnia Spożywców Kąty. Na zły stan aprowizacji wpływ mają Rosjanie- przy braku żywności wywożą zapasy, np. mączkę kartoflaną z fabryki w Kątach. Wywożone są narzędzia i maszyny- z kąckiej fabryki krochmalu, odlewni żeliwa itd. Rok później zdewastowany Zakład Przemysłu Ziemniaczanego „Kąty” przechodzi pod zarząd polski. Pod koniec lat 40- tych udało się uruchomić odlewnię żeliwa w Kątach. W 1949 r. założono Spółdzielnię Mleczarską i Państwowy Ośrodek Maszyn. Stałym problemem pozostawał zarówno brak sprzętu, jak i wykwalifikowanych kadr. Mimo to do roku 1950 ponownie czynne były już gazownia, wodociągi, podłączono prąd i telefony.

Lata 1947-50 nie uwiaryściły bliskiego konfliktu władz z Kościołem. W szkołach prowadzono lekcje katechezy przez księży. Dopiero 1950 r. przyniósł zmianę na gorsze- księża, by nadal uczyć religii, musieli organizować zajęcia w kościołach i z pomocą mieszkańców wsi budowano salki katechetyczne. Stosunki władza- Kościół były napięte, aż do odwilży po śmierci Stalina. Po 1956 r. religia powróciła do szkół jako przedmiot nadobowiązkowy. Ale ustawa z 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania narzuciła obowiązek budowy punktów katechetycznych.

Próbą zjednania sobie społeczeństwa nadal były publiczne zabawy- ludzie świętują z okazji akademii Pierwszego Maja, z okazji opłatka, Akcji Pomocy Zimowej i odbudowy stolicy. Te uroczystości nie są pozbawione indoktrynacji. W marcu 1948

r. zorganizowano akademię w 30- lecie powstania Armii Czerwonej- w Kątach wiązało się to z przymusowym przemarszem mieszkańców na cmentarz żołnierzy radzieckich. Od 5.06.1949 roku obchodzono Święto Ludowe. W 1949 r. otwarto pierwszą bibliotekę- w Gniechowicach, potem powstawały kolejne. Rozwija się sport- w Pietrzykowicach powstaje klub sportowy „Orzeł”, który z przerwami działa do dziś.

Powoli rozpoczyna się rozwój- w 1949 r. w Kątach powstaje Komunalne Przedsiębiorstwo Remontowo-Budowlane. Konieczne stało się powołanie Komitetu Rozbiórkowo-Porządkowego, głównie do „odzyskiwania cegły”, na odbudowę miast Polski centralnej. Okolice Kątów, podobnie jak i Wrocław i cały Dolny Śląsk, stają się rezerwuarem cegły dla odbudowującej się Warszawy i innych miast Polski centralnej. Osadnicy, mając poczucie nietrwałości obecnego stanu, nie próbowali remontować ani budować czegokolwiek. Z tego powodu, jak i w wyniku celowych dewastacji, wiele obiektów popadło w ruinę. Widać to zwłaszcza na przykładzie poniemieckich cmentarzy, które ulegają destrukcji, a często były celowo niszczone przez nowo osiadłych, w późniejszych czasach zamknięte przez władze i przeznaczane do zalesienia.

W złym stanie znajdowało się też rolnictwo- miny, zaniedbany lub zniszczony system melioracyjny, brak narzędzi rolniczych i zwierząt pociągowych, administrowanie folwarków przez Armię Radziecką i rekwirowanie przez nią inwentarza żywego i martwego, a także kolektywizacja od 1948 r. dopełniają obrazu sytuacji na wsiach.

Lata 50-te oznaczają zmiany w administracji- zlikwidowano Starostwo Powiatowe i zarząd gmin z wójtem, a władzę sprawuje Rada Narodowa, której podlega Prezydium Miejskiej Rady Narodowej. Kolejne reformy administracyjne do lat 70-tych zmieniają tylko ilość gmin i ilość miejscowości podlegających pod nie. Ogromny wpływ na zarząd posiada Komitet Powiatowy PZPR. W wyniku reformy 1954-57 układ administracyjny został przekształcony- w miejsce trzech gmin (Gniechowice, Kąty Wrocławskie, Smolec), powstaje jedna- Kąty Wrocławskie.

Strajki w roku 1956 i wydarzenia w całym kraju miały swoje reperkusje w Sadowicach- w małej wsi zerwano wszystkie czerwone flagi, powieszono z okazji 22 lipca. Przymus kolektywizacji żelaz, zamiast tego pojawiają się dobrowolne kółka rolnicze, dostawy obowiązkowe zostały zachowane, ale rolnik miał prawo sprzedać nadprodukcję. Rok później władze zaczynają dążyć do przywrócenia poprzedniego stanu. W 1960 r. na rynku kąckim stanął pomnik gen. Świerczewskiego i zorganizowano XV Rocznice wyzwolenia Dolnego Śląska, 9.05 z okazji Święta Zwycięstwa przybywa delegacja rządu i województwa do Gniechowic. Obie miejscowości skorzystały na tych uroczystościach- uprzątnięto gruz, odmalowano fasady, założono trawniki.

Lata 60-te przynoszą rozwój w ramach gospodarki kolektywistycznej- sklepy są pod zarządem Gminnych Spółdzielni, obok nich powstają, zakłady gastronomiczne, modernizuje się masarnie i wytwórnie Wód Gazowanych w Kątach i Smolcu. Słabo rozwijają się spółdzielnie produkcyjne- ludzie niechętnie pracują na własności wspólnej, zdarzają się kradzieże i malwersacje. Mimo akcji żniwnych i pomocy w pracach polnych wrocławian, plony są niskie. Dodatkowo powódź z 1964 r. obniża zbiory. Dopiero lata 70-te i rządy Gierka przynoszą zmiany. Korzystne ceny skupu żywca, pomoc państwa w postaci dostaw pasz, zniesienie dostaw obowiązkowych przyczyniają się do rozwoju trzody chlewnej i bydła. Ostatecznie zrezygnowano z kolektywizacji.

Przemysł podnosił się powoli- w Kątach działa już od początku lat 50-tych odlewnia żeliwa, krochmalnia i mleczarnia. Po odwilży 1956 r. władze godzą się na działalność drobnych przedsiębiorstw produkcyjnych i rzemieślniczych. Powstała prywatna cegielnia w Sośnicy, przy ciągłym braku cegły szybko się rozbudowuje. Powstają kolejne prywatne zakłady rzemiosła, zwłaszcza w Kątach i Smolcu. W latach 60-tych na terenie dawnego młyna w Kątach utworzono mieszalnię pasz, rozbudowano Zakład Przetwórstwa Owocowo- Warzywnego w Pietrzykowicach.

Już od końca lat 40-tych podejmowano próby podniesienia wykształcenia ludności- w Kątach powstała szkoła dla niepiśmiennych. W latach 1961-64 w ramach akcji „Tysiąc szkół na tysiąclecie Polski” wybudowano w mieście drugą szkołę. Brakowało ciągle pedagogów. W latach 1960-63 powstał Miejski Dom Kultury, od 1954 r. działał Państwowy Dom Małego Dziecka, jest biblioteka, a w 1962 r. otwarto Zasadniczą Szkołę Mechanizatorów Rolnictwa dla Pracujących w Kątach. Reforma szkolna 1966/67 wprowadziła ośmioletnie szkoły podstawowe. W 1973 r. zlikwidowano szkołę w Sadowicach, a dzieci przeniesiono do rozbudowanej szkoły w Sadkowie. Powstał Zakład Poprawczy w sadowickim pałacu.

Zła sytuacja mieszkaniowa utrzymywała się do lat 60-tych. Po 1958 r. zarządzono odbudowę zagród wiejskich, wreszcie dokończono odgruzowywanie. Tylko z miasta wywieziono 345 tysięcy m³ gruzu. Rozpoczęto budowę nowych domów- powstawały budynki mieszkalne głównie w Kątach i na wsiach, w których działały PGR-y: Kębłowice, Zabrodzie, Zybiszów, potem Sadków i inne. Remont sieci wodociągowej Kątów w roku 1962, założenie oświetlenia miasta, a w 1969 r. również w całej gminie, odbudowa mostu Sadowice-Stoszyce, jeszcze w roku 1954, przyczyniły się do poprawy infrastruktury. W latach 70-tych Kąty stały się bazą produkcyjną dla przedsiębiorstwa Instalacyjno- Montażowego i bazą dla Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Robót Wodociągowych i Kanalizacyjnych, powstał hotel dla pracowników fabryki.

Zniesienie w 1972 r. dostaw obowiązkowych odciążało

rolników. Zgodnie z planami zagospodarowania gmina Kąty miała stanowić gminę wzorcową gospodarki PRL- priorytetowe stały się gospodarstwa Stacja Hodowli Roślin- Zakład w Sadkowie oraz Kombinat PGR w Gniechowicach. Już w latach siedemdziesiątych zakładano rozwój, który nastąpił po 1990 r. Przykładowo miejscowość Sadków, nastawiona na hodowlę buraka cukrowego, miała mieć charakter strefy podmiejskiej, szybko rozwijającej się pod względem osadniczym oraz wypoczynkowym. Plany te urzeczywistniają się dopiero we współczesnych czasach.

W kronice miasta Kąty Wrocławskie odnotowano takie wydarzenia jak próba bicia rekordu Fiatem 125 na autostradzie, lokalne wydarzenia sportowe, czy wystawę filatelistyczną z okazji dożynek 1973. Jednak kryzys gospodarki państwowej, od połowy lat 70-tych, wpływał na sytuację mieszkańców negatywnie. W latach 80-tych powstały Niezależne Związki Zawodowe w Kątach. Stan wojenny przyniósł pogorszenie zaopatrzenia i kartki na żywność. Rada Narodowa Miasta i Gminy Kąty Wrocławskie zaczyna zwracać uwagę na postulaty mieszkańców- w wyniku protestów nie dochodzi do przyłączenia do Rejonu Środa Śląska w 1987 r., jak przewidywała to reforma administracyjna.

W latach osiemdziesiątych wzrosła liczba gospodarstw indywidualnych. Samo miasto stanowiło duży ośrodek przemysłowy- znajdowały się tu filie Dzierżoniowskich Zakładów Włókienniczych „Terwłók” i zakładu produkcyjnego spółdzielni krawieckiej „Polmoda” z Wrocławia. Rozwija się przemysł spożywczy i ziemniaczany, w Pietrzykowicach nadal funkcjonowały Zakłady Przetwórstwa Owocowo- Warzywnego, w Strzeganowicach- gorzelnia, a młyny np. w Skałce, Kozłowie i Bogdaszowicach. Młyny w Jurczycach i Sadowicach nie zostały już odbudowane po wojnie. W Smolcu dobrze rozwija się rzemiosło. Do stanu wojennego w Kąckim Domu Kultury działało kino, w samym mieście były trzy szkoły podstawowe.

Zmiana systemu i dekomunizacja dały gminie szansę rozwoju. Pozbywano się pamiątek poprzedniego systemu- z Rynku miasta zniknął pomnik gen. Świerczewskiego, został przeniesiony do zakładów MPG. Wiąże się z tym anegdota o pożarze zakładu- ludzie śmiali się, że zakład podpalił sam Świerczewski, w ramach zemsty za ukrycie tam jego pomnika.

Kąty dużo zyskały na demokratyzacji życia- wreszcie powołano samorząd, który ułatwił rozwój lokalnej przedsiębiorczości. Sprzedaż części gruntów, rozbudowa infrastruktury, rozwój oświaty i turystyki, uczyniły z gminy jeden z prężnie rozwijających się ośrodków miejskich Dolnego Śląska. Miasto stawia na ekologię- powstaje Park Krajobrazowy „Doliny Bystrzycy”, pierwsze ekologiczne wysypisko śmieci w powiecie wrocławskim, nowa oczyszczalnia ścieków. Rozwija się turystyka, zwłaszcza, że teren jest bardzo atrakcyjny i bogaty w pamiątki historii. Gmina, obok gminy Kobierzyce, rozbudowu-

je przede wszystkim przemysł i usługi- nowe zakłady powstają w Kątach, Pietrzykowicach, Nowej Wsi Wrocławskiej, Smolcu. W ostatnich latach nastąpił boom budowlany- bardzo szybko rozbudowują się osiedla domków jednorodzinnych w Bogdaszowicach, Kątach, Krzeptowie, Sadkowie czy w Smolcu. Ustawiczne zmiany przyczyniają się do wszechstronnego rozwoju okolic.

2.1. ARCHITEKTURA GMINY KĄTY WROCŁAWSKIE

Okolice Kątów Wrocławskich, ze względu na żyzne gleby i dobre warunki klimatyczne, od początków osadnictwa miały charakter rolniczy. Wpłynęło to zarówno na gospodarkę, jak również formy budownictwa. Przeważająca część wsi rozwinęła się wokół folwarków, nastawionych na uprawę zboża i hodowlę zwierząt. Do początku XX wieku istotnym elementem krajobrazu kulturowego były młyny wodne i wiatraki (najczęściej typu koźlak), a także browary. O ile młyny wodne, głównie z XIX i początków XX wieku nadal istnieją, to po wiatrakach niestety nie zachował się żaden ślad. Rozwój przemysłu w połowie XIX wieku przyniósł zmiany w dotychczasowej zabudowie wsi, jednak należy zauważyć, że rozwijał się przemysł związany z przetwórstwem rolniczym, zwłaszcza uprawa buraka cukrowego stała się opłacalna- powstają cukrownie w Sośnicy, Pietrzykowicach i Smolcu, fabryka superfosforatu w Smolcu. Poza tym rozwijają się cegielnie (Sośnica, Stradów).

■ fot. Kąty Wr. - zdjęcie z lotu ptaka

Rozbudowa wielkiej własności ziemskiej, początkowo dóbr książęcych, biskupich i zakonnych, z czasem możnowładczych, a po sekularyzacji w 1810 r. przede wszystkim majątków szlacheckich, związana była z wzrostem znaczenia architektury pałacowej. Nie można jednoznacznie określić jaki typ architektury pałacowej przeważał na terenach dzisiejszej gminy,

ze względu na różny czas powstania i częste przebudowy założeń tego typu. Każdy pałac był częścią folwarku, nie każdy folwark rozwijał się w pobliżu pałacu. Na czterdzieści cztery miejscowości gminy Kąty Wrocławskie pałace zachowały się w dwudziestu dwóch wsiach, folwarki w dwudziestu ośmiu. Istotnym elementem założeń pałacowych był park. Ze źródeł wiadomo, że istniały założenia renesansowe i barokowe. Większość parków pochodzi z XIX wieku, to parki krajobrazowe w stylu angielskim. Zachowały się one w większym lub mniejszym stopniu w dwudziestu pięciu miejscowościach. Warto podkreślić wpływ góry Ślęży na krajobraz kulturowy tego regionu, o czym wspominają już niemieccy badacze, a co doskonale jest widoczne w sposobie orientowania pałaców – w większości elewacją frontową były zwrócone w kierunku góry, która dominowała pośród stosunkowo płaskiego terenu Równiny Wrocławskiej i stanowiła główną oś widokową zarówno dla założeń pałacowych, jak i parkowych.

Pałac i folwark miały również wpływ na architekturę wiejską, ze względu na jej lokalny charakter. Widać to zwłaszcza w próbach naśladownictwa dekoracji – pilastry, lukarny, tympanony itd. Zachowana architektura ruralistyczna pochodzi przede wszystkim z XIX wieku i początków XX wieku. Warto zauważyć, że zarówno jako element konstrukcyjny jak i dekoracyjny dominuje cegła. Mimo pokrycia tynkiem elewacji, obramienia okien, gzymsy, szczyty są wykańczane cegłą, rzadziej drewnem. Częstym elementem charakterystycznym jest strefa płycin podokapowych, wykonana w tynku, poza tym w wielu budynkach pojawiają się pilastry lub lizeny. Cegła jest charakterystyczna również dla budynków użyteczności publicznej, zwłaszcza obiektów kolejowych.

Poza budownictwem murowanym zdarzają się jeszcze budynki o konstrukcji szachulcowej, z wypełnieniem glinianym, z późniejszego okresu – z wypełnieniem ceglany. Doskonałym przykładem tego typu zabudowy są Sadowice, w których budynki o konstrukcji fachwerkowej stanowią spory procent zabudowań, zarówno wśród obiektów gospodarczych, jak i mieszkalnych.

Najlepiej zachowanymi pod względem układów ruralistycznych miejscowościami są dwie okolnice – Kozłów i Sokolniki, mimo że pośród wsi gminy Kąty przeważają ulicówki, lokowane często jeszcze w XIII wieku.

Dominującym elementem zabudowy wsi, poza pałacem i folwarkiem, był kościół. Typowe kościoły parafialne to budowle jednonawowe z prosto lub wielobocznie zamkniętym węższym prezbiterium, kruchtą i wieżą dzwonniczą. Najczęściej jedynie prezbiterium było przesklepione, ewentualnie kruchta, nawet przykrywano stropem. Częstym elementem małej architektury wsi były kapliczki przydrożne, liczne zachowały się w Pełcznicy i Nowej Wsi Kąckiej, a także pomniki św. Jana Nepomucena (Kamionna, Pełcznica, Skałka, Małko-

wice, Wszemiłowice). Kult Nepomucena jest znany na Śląsku, a popularność figur świętego wiąże się z datą 16.05.1729 r.- wtedy to z rozkazu cesarza austriackiego i polecenia biskupa wrocławskiego ogłoszono dzień 16 maja dniem świętego Jana Nepomucena. Większość pomników w gminie datowana jest na rok 1730 i kilka kolejnych lat.

Po 1918 r. w wielu wsiach stawiano pomniki poległym na polach I wojny światowej żołnierzom danej wsi- do naszych czasów zachowała się tylko ich cześć (Nowa Wieś Kątecka, Strzeganowice, Gniechowice- po 1945 r. przekształcony w pomnik Armii Czerwonej).

Okres powojenny stanowi próbę odcięcia się od niemieckiej przeszłości tych ziem. Wpływ na architekturę ma najpierw unifikacja budownictwa, zwłaszcza w ramach gospodarstw PGR, a w czasach współczesnych architektura straciła zupełnie charakter lokalny i przeważa styl uniwersalny, ponadnarodowy.

3.0. KĄTY WROCŁAWSKIE - ZABYTKI

3.1. RATUSZ

Starszy ratusz spłonął w 1624 r. i przez wiele lat w obrębie bloku śródrynkowego stała samotna wieża ratuszowa, waga miejska, studnie i kramy, a od 1822 r. również pierwsza apteka. Renesansowa wieża pochodzi z 1613 r., wysoka na 36 m, u podstawy na planie prostokątnym, wyżej przechodzi w ośmiobok zwieńczony ostrosłupowym hełmem. W północnej ścianie zachowały się tablice herbowe wrocławskich biskupów z XVII wieku: herb starosty kąckiego Hansa von Reibnitz z 1613 r.; herb biskupa Karola austriackiego; herb Jana Scultetusa- biskupa sufragana wrocławskiego (1604-1613). Od południa znajduje się wejście główne z łukiem pełnym, ujęte pilastrami. Krawędzie wieży podkreślają lizeny. W części ośmiobocznej cztery figury lwów trzymających tarcze i zegar.

■ fot. Kąty Wr. - ratusz

Obecny ratusz powstał w latach 1876- 1879 roku, na planie prostokąta z wewnętrznym dziedzińcem, na którym znajduje się studnia. W bryle od strony zachodniej, południowej i północnej dodano płytki ryzalit z trójkątnym szczytem. Parter i ryzalitty wykończone są boniowaniem w tynku. Na początku XX wieku gzyms podokapowy wieńczył krenelaż i narożne sterczyny. Otwory okienne zakończone łukiem pełnym. Od wschodu do gmachu ratusza przylega wieża z zegarem. W wyniku remontu w latach 1933-34 usunięto część wystroju elewacji, upraszczając bryłę.

Do dziś ratusz pełni swoją pierwotną funkcję, stanowiąc siedzibę Urzędu Miasta i Gminy Kąty Wrocławskie.

3.2. KAMIENICE

Większość kamienic zachowanych na Starym Mieście pochodzi z XIX i pocz. XX wieku- w tym czasie wzniesiono na nowo, z trwalszych materiałów ceramicznych, kamienice na

miejscu starych- drewnianych i fachwerkowych. Przeważająca część zachowanych kamienic powstała w stylu neoklasycystycznym (ul. Świdnicka 5, 21; Rynek 37). Z XVIII wieku pochodzi kamienica Rynek 35 z obdasznicami, gzymsem na konsolach i wykończeniem sztukaterią. Kamienicę ul. Świdnicka 35 prawdopodobnie równie starą - z XVIII wieku - wyróżnia wejście ujęte zdwojonymi pilastrami, powyżej balkon. Pod względem detalu architektonicznego wyróżnia się kamienica nr 26, w

■ fot. Kąty Wr. - pierzeja wschodnia (z apteką)

południowej pierzei Rynku. To kamienica trzypiętrowa z dachem mansardowym, pochodzi z końca XIX wieku, powstała w stylu neorenesansowym z dekoracją kasetonową, detalem jubilerskim i motywami florystycznymi-w płycinach czytelne wizerunki dwugłowego orła niemieckiego i herb miasta Kąty. Przed II wojną należała do Hermanna Knofofa- mieściło się tu wydawnictwo, introligatornia, sklep papierniczy i księgarnia, a także wydawano lokalną gazetę pod nazwą „Der Stadt und Landbote, Anzeiger für Canth (...)”.
We wschodniej pierzei na uwagę zasługuje kamienica apteki z wieżyczką podkreślającą narożnik. Powstała pomiędzy 1906-10 rokiem w miejscu

■ fot. Kąty Wr. - kamienica nr 26, Rynek

starszej kamienicy. Drugi budynek o podobnej formie nie przetrwał II wojny światowej. Warto pamiętać, że spora część kamienic została uszkodzona lub zniszczona w czasie działań wojennych. Udało się jednak do dziś zachować układ małego miasteczka, którego korzenie sięgają średniowiecza z charakterystycznym układem pierzei i bloku śródrzykowego.

3.3. ZESPÓŁ SAKRALNY PRZY KOŚCIELE KATOLICKIM P.W. ŚW. PIOTRA I PAWŁA

Można przypuszczać, że kościół istniał już w okresie lokacji miasta, choć potwierdzona wzmianka źródłowa pochodzi z 1301 roku. Początki historii kościoła utonęły w mrokach przeszłości, jednak zwiedzając kącką świątynię, warto zwrócić uwagę na późnogotycki portal kruchty, w którego szczycie wyryto datę 1101 r.- wątpliwe, by rzeźbiarz się pomylił, ale trudno dziś ustalić, co symbolizuje data- być może początki kościoła. Istnieje teoria, że wezwanie św. Piotra i Pawła wiąże się z imionami pierwszych wójtów Kątów- Piotra i Pawła, synów Mikołaja, właścicieli Kątów i Szymanowa, którzy pojawiają się w źródłach już w 1274 roku.

Pod koniec XIII wieku Kąty jako osada targowa i miejsce przeprawy wodnej stanowiło szybko rozwijający się ośrodek miastotwórczy. Kościół stanął jako fara miejska w północnym narożniku lokowanego miasta.

Świątynia wielokrotnie była grabiona i niszczona- dwukrotnie uczynili to husyci (w 1428 i w 1432 roku), nie minęło piętnaście lat, gdy w 1445 r. książę śląski Konrad Biały napadł na miasto i splądrował kościół.

Obecny kościół późnogotycki powstał na początku XVI wieku (ok. 1500 r.) Do dziś zachował surowy charakter kamienno-ceglanej średniowiecznej budowli, trójnawowej z trójbocznie zamkniętym prezbiterium i masywną wieżą od strony zachodniej. Korpus główny przykryto sklepieniem gwiaździstym, prezbiterium również zostało przesklepione. W 1520 roku dobudowana została zakrystia i kruchta.

W tym samym czasie, w którym powstał kościół, miastu

■ fot. Kąty Wr. - kościół katolicki p.w. św. Piotra i Pawła

udało się wybudować mury miejskie- razem z wieżą ratuszową symbolizowały one niezależność mieszczan i ich statut. Mury zostały rozebrane ostatecznie ok. 1820 r., jednak fragment udało się zachować i dziś stanowi on część muru kościelnego.

W okresie reformacji kościół kątcki od 1632 roku pełnił funkcję świątyni ewangelickiej- w tym czasie większość mieszkańców Kątów była wyznania luterskiego. Dopiero kontr-reformacja przywróciła

fot. Kąty Wr. - wnętrze kościoła p.w. św. Piotra i Pawła

katolickie msze, a kościół zyskał nowy charakter- efektem barokizacji w latach 1730-1750 były nowe ołtarz, ambona i figury świętych. Być może wpływ na odnowę wnętrza miało ustanowienie w Kątach siedziby archiprezbitera od roku 1738.

W tym samym roku z fundacji komisarza i kolatora biskupiego Jana Kriegiera przed bramą wiodącą na teren przykościelnego cmentarza wystawiono figurę Św. Jana Nepomucena- od beatyfikacji w 1729 r. Nepomucen był na Śląsku bardzo popularnym świętym- przedstawianym najczęściej w stroju jezuickim i z krzyżem w dłoniach.

Remonty prowadzone od końca XVIII wieku i przez cały wiek XIX w. miały na celu utrzymanie świątyni w dobrym stanie technicznym- wymieniono dach, przeprowadzono remont zakrystii, odnowiono organy i ławki.

W 1838 r. powstał nowy budynek plebanii. W roku 1853 na wieży kościoła dodano neogotycką galerię z krenelażem. Wkrótce również wnętrze zyskało neogotycki charakter (1878- 81). Ołtarz główny powstał w 1879 roku we wrocławskiej pracowni rzeźbiarza Karola Buhla- pierwotnie stanowił obramowanie dla obrazu Włocha Buonottiego- z wizerunkiem apostołów Piotra i Pawła. Obecnie w jego miejscu znajduje się przedstawienie Matki Boskiej, przywiezionej przez Polaków przesiedlonych z Tłumacza koło Stanisławowa. Dzięki fundacji pani Ernestine Tilgner, pod koniec XIX wieku, od północy dobudowano Kaplicę Św. Krzyża jako kaplicę chrztów- ceglana, neogotycką, formą wyróżnia się ona od całej bryły kościoła.

Jeszcze w 1910 roku zmieniono kształt wieży dodając na różne wieloboczne wieżyczki w miejsce neogotyckiego blan-

kowania- w efekcie powstała zachowana do dziś forma wieży 45-metrowej z cebulastym hełmem i glorieta w zwieńczeniu. Po I wojnie światowej przedsionek kościoła stał się miejscem upamiętnienia poległych na frontach wielu wojen mieszkańców miasteczka- pierwsza płyta upamiętniała żołnierzy wojen o zjednoczenie Niemiec (1866 prusko-austriacka, 1870-71 prusko-francuska), druga płyta to spis poległych w I wojnie światowej. Powojenne remonty to przede wszystkim restauracja wnętrza kościelnych, jeszcze w latach 50-tych usunięto neogotyckie polichromie, w latach 90-tych remontowano prezbiterium.

3.4. KOŚCIÓŁ EWANGELICKI

Pierwszy kościół ewangelicki powstał w Kątach około 1600 roku. Większość mieszczan była wyznania ewangelickiego, jednak miasto do 1810 roku podlegało biskupom wrocławskim. Z nakazu biskupiego zarządcy świątynię rozebrano. W okresie reformacji od 1632 roku funkcję zboru pełnił kościół św. Piotra i Pawła. Po przywróceniu katolikom ich świątyni, nabożeństwa odbywały się prawdopodobnie w sali ratuszowej. Możliwość budowy kościoła pojawiła się dopiero po sekularyzacji majątku kościelnego w 1810 roku. Lata 1831-33 to okres starania się o zgodę na budowę świątyni przez stowarzyszenie ewangelickie. Ewangelicy zwrócili się do głównego urzędu budowlanego Prus z gotowym projektem, jednak zainteresował się tą sprawą jeden z najlepszych architektów niemieckich okresu klasycyzmu Carl Friedrich Schinkel (1781-1841)- nadworny architekt pruski, autor projektu pałacu w Kamieńcu Żąbkowickim, zamku Babelsberg w Poczdamie i licznych obiektów publicznych na terenie Berlina.

■ fot. Kąty Wr. - dawny kościół ewangelicki, Rynek

Schinkel nigdy nie pojawił się w Kątach, na podstawie jego planów projekt wykonał wrocławski architekt G. A. Frey w latach 1834-36. Budowę kościoła wsparł sam król pruski Fryderyk Wilhelm III, podczas pobytu w Kątach w 1835 roku.

Powstała klasycystyczna budowla na planie prostokąta z dachem dwuspadowym. Zgodnie z projektem Schinkla układ miał nawiązywać do świątyni greckiej, a stojąca obok wieża ratuszowa przypominała wolnostojącą campanillę. Trójosowe wejście zdobiły żeliwne tablice z wizerunkami aniołów, podtrzymujących plakiety z biblijnymi cytatami, projektu Schinkla, ale autorstwa rzeźbiarza A.C. Mächtiga. Od strony północnej znajdowało się pojedyncze wejście prowadzące do kancelarii, nad którym umieszczono plakietę z inskrypcją:

„Z łaski majestatu króla Fryderyka Wilhelma III i dzięki pobożnemu zapałowi parafian, zbudowano ten kościół w 1835 roku i przeznaczono go dla odradzającego się kościoła ewangelickiego”.

Ślady plakiety zachowały się do dziś. Frontony zdobiły w narożach palmy i krzyż.

Wewnątrz na osi głównej znajdował się ołtarz z figurami św. Piotra i Pawła w narożach i podwieszaną amboną (wejście z kancelarii), ustawione tuż przy ścianie dwukondygnacyjnej kancelarii z zakrystią, do których wejść można było z zewnątrz- od strony północnej. Obraz główny przedstawiał scenę „Złożenie do grobu” artysty G. A. Dresdena. Z trzech stron ołtarz otaczały emporie na słupach drewnianych.

Po 1945 roku kościół został przystosowany do pełnienia funkcji kina „Radość”, a kiedy w 1964 r. zostało ono przeniesione do Domu Kultury, przez kilka lat budynek stał pusty. W latach 70- tych po gruntownym remoncie, usunięciu empor i likwidacji elementów sakralnych, powstał obiekt handlowy.

Warto jeszcze wspomnieć, że do wspólnoty ewangelickiej należała plebania z bogatym księgozbiorem, we wschodniej pierzei Rynku. W okolicy ul. Mireckiego znajdował się Dom Wspólnoty Ewangelickiej z przedszkolem, klasami początkowego nauczania i domem starców. Przy ul. Nowowiejskiej powstał internat i ochronka dla dziewcząt pod nazwą Dom Bożego Wołania.

3.5. ZAMEK I BROWAR

W miejscu istnienia dawniejszego budynku Gminnego Ośrodka Kultury i Sportu, na północny- wschód od Rynku w średniowieczu stał gród warowny, strzegący przeprawy rzecznej przez Bystrzycę, a jednocześnie granicy między Księstwem Wrocławskim i Świdnickim.

Istniał już w 1293 roku, zanim Kąty otrzymały prawa miejskie. Do XVI wieku miasto prawdopodobnie nie posiadało murów miejskich, jedynie zamek górował obwarowaniami. Zamek spłonął w czasie wielkiego pożaru miasta w 1624 roku i nigdy nie został odbudowany. Na miejscu dawnego dziedzińca zamkowego w 1851 roku powstał budynek browaru kąckiego- z czasem rozbudowanego o park i letnią restaurację Colonade. W latach 1865- 1875 właścicielem browaru był

Eduard Rupperlt, który sprzedał wszystko Adolfowi Preuss. Rodzina Preuss była ostatnim niemieckim właścicielem kęckiego browaru. Oskar Preuss rozbudował ośrodek o pokoje gościnne, letni ogród i kręgielnię. Niestety ze względu na zadłużenie majątek po jego śmierci w 1938 r. przejmuje Miejska Kasa Oszczędnościowa.

■ fot. Kąty Wr. - pocztówka z 1902 r.- kościół, dawny browar, ratusz

Od 1945 do 1947 roku znajdował się tu punkt zborny Niemców wysiedlanych z okolic Kątów Wrocławskich. W latach 60-tych funkcjonowało kino. Z czasem budynki zostały zaadaptowane na Gminny Ośrodek Kultury i Sportu. Ze średniowiecznego grodu do naszych czasów ostał się tylko owalny zarys murów 60 x 38 m za dawnym browarem.

3.6. SZPITALE

Pierwszy przytułek i szpital pod wezwaniem Ducha Świętego znajdował się w średniowieczu poza murami miejskimi – istniał na pewno w 1511 roku. Drugi ośrodek – szpital p.w. Św. Judy – powstał przy Bramie Świdnickiej w 1613 roku z fundacji wdowy Sary Wilhelmi (zachowała się tablica fundacyjna), wdowy po Hansie Brandes i krewnej ówczesnego burmistrza Kaspra Brandesa (pełnił urząd w latach 1599-1610). Szpital o konstrukcji szachulcowej przeznaczony był dla ośmiu osób. Został wybudowany ponownie, w tej samej konstrukcji w roku 1790, a następnie remontowany ok. 1850 roku. W 1866 roku zdecydowano się na budowę nowego przytułku, na miejscu dawnej szkoły katolickiej przy ul. Kościelnej – w ścianę budynku wmurowano tablicę fundacyjną Sary, jak również inskrypcję z datą 1866. Oprócz hospicjum i przytułku, mieściła się tu biblioteka parafialna, siedziba stowarzyszenia katolickiego oraz mieszkania uboższych mieszkańców. Dziś pełni funkcję głównie mieszkalną.

W roku 1907 przy ul. Mireckiego 7 powstał szpital prowadzony przez siostry elżbietanki – w owym czasie była to bardzo

nowoczesna placówka z oddziałem zakaźnym, salą operacyjną i pierwszym na Dolnym Śląsku aparatem rentgenowskim. Gdy w latach 1935-36 władze hitlerowskie zakazały siostram działalności, przenieśli się one do innego budynku. W czasie II wojny światowej szpital nie ucierpiał, dopiero po zajęciu Kątów przez Armię Czerwoną budynek spłonął- prawdopodobnie przyczyniły się do tego duże zapasy spirytusu w magazynie

■ fot. Kąty Wr. - widok od str. ul. Świdnickiej

leków. Po wojnie przez jakiś czas mieściły się tu zakłady przemysłowe, obecnie budynki są nieużytkowane, część z nich się nie zachowało.

W 1945 roku elżbietanki nadal prowadziły szpital, przy ul. Staszica- został on zamknięty w 1954 roku przez władze państwowe, jednak od 1957 roku wznowił działalność, przy czym od tego roku funkcjonował razem z Państwowym Ośrodkiem Zdrowia. W latach 80- tych powstał nowy budynek przychodni przy ul. Staszica, a w gmachu dawnej przychodni mieści się obecnie przedszkole.

3.7. SZKOŁY

Prawdopodobnie już w średniowieczu funkcjonowała w Kątach szkoła- na początku XIV wieku miała ona podlegać proboszczowi Milina.

Szkoła wyznaniowa katolicka istniała na pewno w XVI i XVII wieku przy kościele. Dodatkowo w XVII wieku miasto opłacało nauczyciela Baltazara Scholza, który miał obowiązek uczyć czwórkę najbiedniejszych dzieci, pozostali uczniowie płacili za naukę 6 groszy na kwartał.

W 1739 r. N. Orys wybudował nową szkołę przy kościele, która z czasem została rozebrana, a na jej miejscu powstał w 1866 r. szpital. Nowy budynek szkoły katolickiej zbudowano jeszcze w 1865 r. - istnieje do dziś, po wojnie pełnił funkcję szkoły podstawowej do czasu wybudowania nowej SP nr 2.

Ewangelicy przez długi okres czasu nie posiadali swojej szkoły. Jeszcze w połowie XVI wieku próbował nauczać prywatny nauczyciel, opłacany przez gminę ewangelicką, jednak szybko polecenie biskupie zabroniło tej praktyki. Wzmianki historyczne świadczą o tym, że pod koniec XVIII wieku próbo-

wano prowadzić lekcje w kamienicy prywatnej, ale i tym razem szkoła została zamknięta. Dopiero po sekularyzacji w 1810 r. pojawiła się możliwość legalnego otwarcia szkoły- przy ul. Mireckiego powstała pierwsza jednoklasowa szkoła. W 1890 r. rozbudowano ją do trzech, a następnie pięciu klas. Po 1925 r. przy ul. 1-go Maja postawiono cały kompleks szkolny razem z ogrodem, domem nauczyciela i małym osiedlem przy ul. Żeromskiego.

■ fot. Kąty Wr. - szkoła ewangelicka i dom nauczyciela ul. Żeromskiego

Pod koniec XIX wieku otwarto w Kątach prywatną szkołę średnią z internatem- Pädagogium. Była to pierwsza szkoła niezwiązana z gminami wyznaniowymi w Kątach oraz druga prywatna szkoła na Śląsku w owym czasie. Powstała z inicjatywy pana Fischera, początkowo uczono tam tylko języka francuskiego- lekcje odbywały się w domu należącym do von Wallenberga. W 1911 roku powstała druga szkoła prywatna- gimnazjum z dr Reiprichem jako dyrektorem. Dwa lata później na potrzeby szkoły zaadaptowano willę przy ul. 1-go Maja. Gimnazjum powiększono w 1919 r. o teren sąsiedniej działki- poza budynkiem szkoły, istniał dom dyrektora, plac gimnastyczny i ogród. Kąckie Pädagogium było nie tylko pierwszą prywatną szkołą w Rejencji Wrocławskiej, ale cieszyło się również najlepszą opinią.

3.8. DOM MAŁEGO DZIECKA

Pierwszy sierociniec w Kątach powstał w połowie XIX wieku. W roku 1892 z fundacji Niemieckiego Związku Kombatantów powstały zabudowania sierocińca dla dzieci ze wschodnich landów państwa pruskiego. Honorowy patronat nad organizacją objęła cesarzowa Augusta Wiktoria, żona Fryderyka Wilhelma II. Obiekty powstały przy ul. 1-go Maja i istnieją do dziś, nadal spełniając funkcję Domu Małego Dziecka (po wojnie został ponownie otwarty w 1954 roku). Początkowo powstały trzy budynki i ogród dla sześćdziesięciorga dzieci.

W 1931 r. nastąpiła rozbudowa ośrodka- wykupiono dodatkową działkę ziemi, na której stanęły kolejne trzy budynki i duży ogród. W tym czasie sierociniec mógł zapewnić opiekę stu dwudziestu czterem podopiecznym. Zabudowania są

typowe dla architektury użyteczności publicznej z tego okresu- to proste i funkcjonalne zabudowania z czerwonej cegły li-cówki, z wysokimi dachami dwuspadowymi, z dekoracyjnym wykończeniem ciesielskim drewnianych elementów.

■ fot. Kąty Wr. - Dom Małego Dziecka

Po dojściu Hitlera do władzy, zlikwidowano szkołę katolicką na terenie ośrodka, który zyskał bardziej świecki charakter. W tym czasie państwo niemieckie kładło nacisk na rozwój nie tylko intelektualny, ale przede wszystkim fizyczny- powstał basen, prowadzono zajęcia z prac gospodarskich, techniki i ręcznych robótek.

Po ewakuacji dzieci w 1945 r., przejściowo mieścił się tu lazaret i szpital, a od 1953 r. ponownie Dom Dziecka.

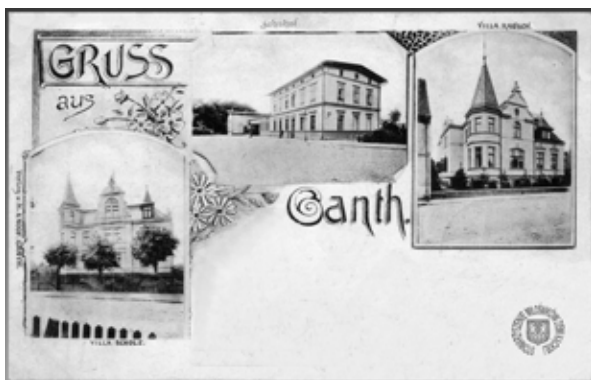
3.9. WILLE

Od końca XIX wieku na terenie Kątów, poza granicami staro- go miasta, zwłaszcza przy głównej drodze- dziś ul. 1-go Maja, wiodącej do dworca oraz przy ulicy Wrocławskiej z

■ fot. Kąty Wr. - Willa Różana ul. Wrocławska

plantami, powstałej w miejscu murów miejskich, budowano reprezentacyjne budynki z ogrodami dla bogatych mieszkańców miasta i okolicznych wsi. Większość przetrwało do dziś. Jedną z najciekawszych jest willa przy ul. 1-go Maja 71 (73), zbudowana około 1910 roku. W otoczeniu parku, ogrodzonego murem, stoi piętrowy budynek z dachem dwuspadowym i ryzalitem. Bogato dekorowane szczyty, wejścia i okna zakończone łukiem pełnym, z kasetonami, wykończeniem kamiennym i boniowaniem- przed wojną stanowił siedzibę Śląskiej Szkoły Doradców Budowlanych- Bauferführerschule. Po 1945 r. mieściły się tu biura POM- Państwowego Ośrodka Maszynowego. Obecnie w prywatnych rękach.

■ fot. Kąty Wr. - pocztówka z 1901 r.- dworzec kolejowy i willa

Warto jeszcze przyjrzeć się willi z 1898 roku, nazywanej przed wojną Willą Różaną, przy ul. Wrocławskiej 10. Na elewacji, wykończonej cegłą i kamieniem, z bogatym detalem, w stylu neobaroku niderlandzkiego, można odnaleźć symbole Łoży Masońskiej. Dziś nikt nie pamięta, z jakiego powodu zostały tam umieszczone.

3.10. ZABYTKI PRZEMYSŁU I TECHNIKI

Kąty Wrocławskie do końca II wojny światowej pozostały miasteczkiem rolniczym i nastawionym przede wszystkim na przetwórstwo płodów rolnych.

Dużą szansą dla rozwoju stało się otwarcie w roku 1843 linii kolejowej z Wrocławia do Świebodzic (Freiburska Linia Kolejowa)- drugiej na Śląsku po linii Wrocław-Oława. Dziesięć lat później przedłużono ją do Wałbrzycha, a następnie do Jeleniej Góry. Stacja kolejowa w Kątach Wrocławskich powstała w latach 40-tych XIX wieku. Warto zauważyć, że Kąty były stosunkowo ważnym przystankiem na trasie. Kiedy w 1844 r. sprowadzono z Anglii siedem pociągów, jeden z nich został nazwany Canth. Jeszcze przed I wojną światową na trasie kursowało po dwanaście pociągów dziennie w każdą stronę. Po-

czątkowo przeważał ruch towarowy- węgla, płodów rolnych i produktów rzemieślniczych. Z czasem transport osobowy zyskał na popularności. Obecny budynek dworca z drewnianą

■ fot. Kąty Wr. - dworzec PKP

wiatą peronową pochodzi z lat 1867-1870 r. W latach 20-tych powstała jeszcze wieża ciśnień przy kompleksie dworca.

Wokół dworca zaczęła rozwijać się strefa przemysłowa, związana z bliskością torów i łatwością transportu. W 1909 roku powstała spółka założona m.in. przez właściciela browaru Oscara Preussa i jeszcze w tym samym roku, pod nadzorem architekta Töplera, rozpoczęto budowę najstarszej części fabryki krochmalu- Kartoffelflockenfabrik Kanth. Produkcja była na tyle opłacalna, że w latach 30-tych XX wieku dobudowano płatkarnię i suszarnię, a w latach 40-tych kotłownię parową- wszystko z wykorzystaniem najnowszej technologii i najnowszych urządzeń przemysłowych. W 1943 roku powstał komin wysokości 90 m.

Pod koniec II wojny światowej fabrykę zajęła Armia Czerwona- najcenniejszą część sprzętu wywieziono do ZSRR, jednak już w 1947 r. udało się uruchomić na nowo fabrykę krochmalu. Około roku 2000 zabudowania zostały wyburzone, ostatni ślad po fabryce- dziewięćdziesięciometrowy komin zniknął w 2008 r.

W Kątach funkcjo- ■ fot. Kąty Wr. - wieża ciśnień ul. Popiełuszki

nowała jeszcze Odlewnia Żelaza – działała od 1938 r. przy ul. Wrocławskiej 35. W budynkach dawnej mleczarni, wybudowanych w 1898 roku, powstała po wojnie Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska przy ul. 1-go Maja 11. Na bazie budynków młyna miejskiego Stadtmühle z przełomu XIX i XX wieku, powstał Zespół Wytwórni Pasz przy ul. Norwida 4.

Również gospodarka komunalna rozwijała się od początku poprzedniego stulecia- Kąty Wr. posiadały od początku XX wieku sieć gazowniczą, rozbudowano również wodociągi. W wyniku rozwoju miasta i wzrostu liczby mieszkańców w 1934 r. powstała przy ul. Popiełuszki nowa wieża ciśnień, która miała zapewnić mieszkańcom dostęp do świeżej wody.

W 1945 r. część urzędzeń została zniszczona i dopiero lata powojenne to powolne przywracanie sprawności urzędzeń i normalności funkcjonowania miasta.

3.11. CMENTARZE

Pierwszy cmentarz znajdował się na terenie przykościelnym- do dziś zachowało się tylko kilka płyt nagrobnych w murze oraz kilka nagrobków, a wśród nich pomnik kąckiego księdza Adolfa Moeperta, autora przedwojennego opracowania historycznego dotyczącego Kątów Wrocławskich.

W 1846 r. i 1930 r. poza zabudowaniami miejskimi, przy ulicy Mireckiego powstał cmentarz ewangelicki, użytkowany do dziś. Zachowała się kaplica grobowa rodziny Hindeminth z końca XIX wieku oraz pomnik rodziny Wichelhaus. W 1973 r. na cmentarzu odbyła się uroczystość pogrzebowa i odsłonięcie pomnika ofiar „Marszu Śmierci” z 1945 r.- więźniów Gross Rosen, którzy zginęli w Strzeganowicach.

Za kościołem katolickim w 1945 roku powstał jeszcze cmentarz żołnierzy Armii Czerwonej, poległych w mieście lub na terenie gminy w czasie II wojny światowej.

3.12. KĄCKA SZUBIENICA

Na południe od miasta, na wzgórzu niedaleko miejsca zwanego dawniej Thiemdorf, za autostradą, w pobliżu drogi do Kilianowa, poza fundamentami nie zachowało się nic z dawnej kąckiej szubienicy. Warto jednak wspomnieć o obiekcie, który wyróżniał się spośród innych europejskich miejsc sprawiedliwości przede wszystkim bryłą, ale i materiałem z którego szubienica została zbudowana. Na granitowych fundamentach postawiono ceglaną budowlę na planie okręgu z trzema słupami, na których poprzecznie ustawiano belki drewniane. Owalna podmurówka z wejściem do dolnej części miała prawdopodobnie 2-3 m, razem z słupami szubienica sięgała około 5 m. Nie wiadomo dlaczego przyjęła taką formę, w owych czasach cegła jako materiał budowlany była stosunkowo droga i mało kto mógł pozwolić sobie na budowę muro-

wanego domu.

Zanim powstała szubienica na wzgórzu miał rosnąć dąb, na którym zgodnie ze średniowiecznym prawem wieszano skazańców. Dąb jednak spłonął od uderzenia pioruna, a ówczesny burmistrz Kątów Noe Pordens ok. 1578 r. nakazał budowę szubienicy. Znajdowała się ona na skraju miejskich gruntów i miała przede wszystkim pełnić funkcję prewencyjną. Podobno nikt nigdy nie został w tym miejscu stracony. Kiedy pewnego razu zebrała się Rada Miasta i wszyscy mieszkańcy, by obejrzeć egzekucję, okazało się, że zapomniano sznura. Postanowiono wysłać do miasta po powróż samego skazańca, jakież musiało być zdziwienie, gdy po wielu godzinach oczekiwania złoczyńca nie powrócił i nigdy już w Kątach się nie pojawił. Na początku XIX wieku przeprowadzono remont obiektu, z wykorzystaniem cegły z roz-

■ fot. Kąty Wr. - szubienica w 1942 r.

bieranych w tym czasie murów miejskich. Od tamtej pory nie wykonano z pewnością żadnych wyroków, a w latach 50-tych XX wieku szubienicę rozebrano.

■ fot. Kąty Wr. - krzyż pokutny

Nazwa Thiemdorf pochodzi od wsi istniejącej w tym miejscu jeszcze w średniowieczu, a która w wyniku epidemii lub zniszczeń w czasie wojen husyckich przestała istnieć (prawdopodobnie około 1428 roku). W dawnych czasach opowiadano o tym miejscu sporo legend- mówiono o duchu złotowłosej dziewczyny, o jeźdźcu bez głowy, o niepokojących dźwiękach, które słychać było w pobliżu. Nikt po zmroku nie zapuszczał

Nazwa Thiemdorf pochodzi od wsi istniejącej w tym miejscu jeszcze w średniowieczu, a która w wyniku epidemii lub zniszczeń w czasie wojen husyckich przestała istnieć (prawdopodobnie około 1428 roku). W dawnych czasach opowiadano o tym miejscu sporo legend- mówiono o duchu złotowłosej dziewczyny, o jeźdźcu bez głowy, o niepokojących dźwiękach, które słychać było w pobliżu. Nikt po zmroku nie zapuszczał

się w te okolice, a las, który porastał to miejsce wydawał się przerażający i tajemniczy.

Omawiając pamiątki po średniowiecznym systemie sprawiedliwości warto zauważyć, że w okolicy Kątów Wrocławskich zachowały się dwa krzyże pokutne:

- krzyż pokutny bez prawego ramienia 189 x 47 x 18 cm po prawej stronie drogi Kąty- Kilianów
- krzyż pokutny łaciński 60 x 77 x 20 cm, przy mostku na pd-zach od ul. 1-go Maja, 300 m za szkołą podstawową nr 1.

3.13. PARK KRAJOBRAZOWY DOLINY BYSTRZYCY

fot. rzeka Bystrzyca

Powstał w 1998 roku w celu zachowania i promocji walorów przyrodniczych doliny rzeki Bystrzycy- jednego z najważniejszych dopływów lewobrzeżnych Odry. Pod względem geograficznym to doskonały przykład doliny rzecznej z w pełni wykształconym korytem, licznymi starorzeczami, terenami bagiennymi i leśnymi.

Park ma również na celu ochronę ginących i rzadkich gatunków roślin i zwierząt. Porastają go wysoko cenione łągi i graby, które stanowią 40 % obszaru parku, w tym szczególnie wartościowe łągi jesionowo-wiązowe i grądy. W okolicy Zachowic, Czerńczyc i Kamionnej istnieje drugie co do wielkości w Polsce stanowisko lasów łągowo-olchowych i jesionowych. Wśród drzew występuje dąb szypułkowy, grab, jesion, lipa drobnolistna. Warto również wspomnieć o wiekowych około trzystusetletnich dębach- w okolicy Gniechowic rosną cztery, w tym najstarszy 310-letni przy drodze Gniechowice-Świdnica w parku podworskim- dąb szypułkowy. Poza tym również stare pomniki przyrody zachowały się w Skalce i Smolcu. Charakterystyczna dla parku jest przede wszystkim roślinność wodna- w starorzeczach i stawach grązel żółty i rdestnica pływająca; na rozlewiskach szuwar oczeretowy, szuwar pałki wąskolistnej; na brzegach rzek szuwarowy i wielkoturzyce. Na łąkach spotyka się kosaćca żółtego i turzyce. W

■ fot. dąb w okolicy Skałki

obrębnie parku występują również rzadko spotykane ostrożeń siwy i koniopłoch łąkowy, często można natrafić na śnieżyczkę przebiśnieg, konwalię majową, kopytnik pospolity, kalinę koralową, rzadziej zdarza się widzieć szafirek drobnokwiatowy, śnieżycę wiosenną i lilię złotogłów. Świat fauny reprezentują przede wszystkim liczne ptaki- modraszka, zięba bogatka, świstunka, kowalik, rudzik i pierwiosnek. Spośród ssaków pojawiają się wydry i nietoperze. Gady i płazy reprezentują traszka zwyczajna, żaba trawna i wodna, ropucha zwyczajna, kumak zwyczajny, jaszczurka zwinka i zaskroniec. Spośród licznych gatunków ryb warto wymienić okonia, płoć, liczne kiełbie, a także ciernika, szczupaka, śliza, sandacza i leszcza. Zdarzają się unikatowe gatunki owadów: kozioróg dębosz, paź królowej, a także największa kolonia rzadkiego motyla przeplatki maturalny.

Tereny parku to doskonałe miejsce rekreacji dla turystów i miłośników sportów wodnych. W lipcu odbywa się coroczny spływ kajakowy po Bystrzycy na trasie Mietków- Skałka, więcej możliwości spływów kajakowych i pontonowych oferuje Adrenalina-Park w Sokolnikach.

3.14. ŚCIEŻKI ROWEROWE

Szlaki rowerowe w gminie Kąty Wrocławskie:

ŻÓŁTY - Trasa rowerowa oznaczona symbolem żółtego rowerzysty zaczyna się w Kątach Wrocławskich następnie ul. Spółdzielczą do Nowej Wsi Kąckiej. Stąd do Stróży Górnej, potem polną drogą do Piotrowic i do Sokolnik. Dalej przez Kozłów do Pełcznicy i z powrotem do Kątów Wrocławskich.

ZIELONY - Trasa rowerowa oznaczona symbolem zielonego rowerzysty (nie mylić z trasą EuroVelo !) Zaczyna się na Osiedlu Leśnym w Smolcu skąd ul. Ogrodową prowadzi do Rybnicy. Następnie Pietrzykowice, Baranowice, Strzegalowice do Wojtkowic. Stąd jedziemy do Krobielowic, potem polną drogą do Zachowic, następne są Czereńczycze i Kamionna. Tutaj trasa prowadzi wzdłuż Bystrzycy do dawnej zapory (tzw. wodospad) i stąd z powrotem do Kątów Wrocławskich.

POMARAŃCZOWY - Trasa rowerowa oznaczona symbolem pomarańczowego rowerzysty. Początek w Kątach, ul. Fabryczną do Pełcznicy gdzie skręcamy w stronę dawnego młyna. Za młynem skręt w lewo i duktem leśnym wzdłuż Strzegomki do Stoszyc, Bogdaszowic i Gałowa, skąd trasa prowadzi następnie do Samotworu, Skalki, i koło Romnowa skręt w lewo na most w Małkowicach. Potem wzdłuż Bystrzycy do Sadowic, Sadekówek, Sośnicy i do Kątów Wrocławskich.

R-9 EUROVELO - „Szlak Bursztynowy” to europejska sieć szlaków rowerowych przez Gdańsk- Poznań- Wrocław- Ołomuniec- Brno- Wiedeń- Graz- Pułę= 1930 km. Na obszarze gminy Kąty Wrocławskie przecina miejscowości Krzeptów- Kębtowice- Małkowice- Sadowice- Wszemiłowice- Kąty Wrocławskie.

Nieoznaczone ścieżki rowerowe, polecane przez Dolnośląskie Towarzystwo Cyklistów:

REKREACYJNA - przechodząca w niewielkim fragmencie okolicy Gniechowic.

TURYSTYCZNA - prowadząca od Kleciny (Wrocław), przechodząca we wschodnim fragmencie gminy przez Zabrodzie i Nową Wieś Wrocławską, a docelowo doprowadzająca do terenów „Ślązkiego Parku Krajobrazowego”.

WYCZYNOWA - łącząca miasto Wrocław (Klecina), przez dolinę Bystrzycy, ze zbiornikiem retencyjnym w Mietkowie i „Ślązkim Parkiem Krajobrazowym”. Przechodzi kolejno przez następujące miejscowości gminy: Zabrodzie, Cesarzowice, Jaskotle, Pietrzykowice, Baranowice- Bliż, Strzegano- wice, Różaniec, Sośnica, Kąty Wrocławskie.

4.0. HISTORIA I ZABYTKI WSI GMINY KĄTY WROCŁAWSKIE

4.1. BARANOWICE

Niewielka wieś leży 15 km na południowy- zachód od Wrocławia i 10 km na wschód od Kątów Wrocławskich.

W źródłach historycznych wspomniana po raz pierwszy jako posiadłość rycerska Baranowicz w 1341 r. Nazwa ewoluowała w ciągu wieków, w wyniku zmian pisowni i wymowy- w 1361 r. Baran, w 1683 r.- Bara. Do 1939 roku funkcjonowała nazwa Baara, którą przekształcono na Bahra.

■ fot. Baranowice - herb na elewacji frontowej pałacu

Historia wsi znana jest obecnie w szczątkowej formie, trudno też ustalić kolejnych właścicieli majątku. Kiedy w 1713 roku pani Anna Małgorzata von Lässwitz owdowiała, nie była w stanie zarządzać nadal majątkiem męża- oddała swe dobra krewnemu Wolfowi Zygmunтови von Briese. Pod koniec XVIII wieku właścicielką folwarku była pani von Baudis. Jej spadkobiercy oddali własność w połowie XIX wieku panu Moll. W 1858 r. miejscowość odkupił Hermann von Tempsky- Baranowice tworzyły wtedy jeden majątek wspólnie z Oporowem (Opperau) i Mokronosem Dolnym (Niederhof). Posiadłość pozostała w rękach Tempskich do 1945 roku.

Na początku XX wieku funkcjonowała we wsi gospoda Andera (obecnie dom nr 6) i kuźnia. Centralną część miejscowości do dziś stanowi folwark z XIX-wiecznym pałacem i reliktem parku z tego samego okresu, wokół którego rozwinęła się wieś. Zabudowania rozlokowano wokół prostokątnego dziedzińca. Skrzydło północne stanowi pałac (nr 12-13), naprzeciwko niego znajduje się dawna obora z końca XIX wieku, od zachodu stodoła- z tego samego okresu, z elewacją dzieloną blendami zakończonymi łukiem odcinkowym. Do stodoły przylega od

strony północnej oficyna mieszkalna nr 14. Ostatnie skrzydło podwórza domykają obora z końca XIX wieku oraz oficyna mieszkalna nr 28 z pocz. XX wieku- przebudowana, bez zachowanych pierwotnych podziałów elewacyjnych.

Samo założenie pałacowe powstawało od poł. XIX wieku, prawdopodobnie dla rodu von Tempisky. Na przełomie XIX i XX wieku rozbudowano pałac o część wschodnią. W wyniku tej przebudowy powstał murowany budynek dwukondygnacyjny z poddaszem częściowo użytkowym, przykryty dachem mansardowym. Z gankiem i werandą na osi głównej elewacji frontowej, powyżej w połaci dachu facjata i symetrycznie rozstawione lukarny.

Widokówki z początku XX wieku przedstawiają bryłę pałacu bez dachu mansardowego- z płaskim przykryciem i lukarną zdobioną spływami wolutowymi oraz wieżą na tyłach pałacu. Zachował się kartusz herbowy- prawdopodobnie rodu von Tempyskich- na wysokości piętra, po lewej stronie od osi głównej. Obecnie pałac użytkowany jest jako budynek mieszkalny, w wyniku licznych przebudów i rozbudów zatracił pierwotny wygląd.

Za pałacem zachowały się relikty założenia parkowego w stylu angielskim, założonego w II poł. XIX wieku.

Spośród budynków folwarcznych warto zwrócić jeszcze uwagę na oficynę mieszkalną nr 14, obecnie budynek mieszkalny, z końca XIX wieku. To niepozorny budynek na planie prostokąta, z dachem dwuspadowym, która przylega do stodoły. Pierwotnie z dwiema bramami wykończonymi obramieniem ceglany- obecnie obie zamurowane- zachowała się tylko dekoracja ceglana. Część podokapową zdobi gzyms ceglany. Obiekt jest ciekawy przede wszystkim ze względu na zachowany w elewacji frontowej kartusz herbowy najprawdopodobniej rodu von Baudis, właścicieli majątku pod koniec XVIII wieku.

Pozostałe zabudowania wsi pochodzą z II połowy XIX wieku i początków wieku XX, przeważająca część domów ustawiona jest kalenicowo, wzdłuż głównej drogi.

Po zakończeniu II wojny światowej, w 1945 roku wieś, pod spolszczoną nazwą Baranowice, została wyłączona z planowanej parcelacji majątków ziemskich i przeznaczona do osiedlenia. Zachowała charakter spokojnej osady, gdzie czas płynie wolniej.

4.2. BLIŻ

Wieś położona za Baranowicami, 16 km na południowy-zachód od Wrocławia i 11 km na wschód od Kątów Wrocławskich. Centrum wsi stanowią zabudowania folwarczne wraz z pałacem i parkiem. Poza nimi znajduje się tu kilka domów ustawionych kalenicowo przy drodze głównej oraz pobudowane pod koniec XX wieku budynki mieszkalne.

Jako posiadłość rycerska Blis, miejscowość znana jest w źródłach od 1245 roku. Późniejsze nazwy-Blisce, 1360 r.-Blysz, 1393 r.-Bleysch i Bleyschkowicz, ulegały wielokrotnym przekształceniom, zależnie od autora dokumentu. W latach 1935-38 w wyniku tzw. „niemieckiego chrztu Śląska” Bleysch zmieniono na niemiecko brzmiące Pleische.

Do 1810 r. wieś stanowiła własność biskupstwa wrocławskiego. Po wojnach napoleońskich, majątek kościelny uległ sekularyzacji, a Bliż, podobnie jak inne folwarki biskupie, przeszedł na własność państwa- początkowo zarząd sprawował urząd domen- Königl. Domain Amt Kanth- kilka lat później przemianowany na Königl. Rent Amt Kanth.

■ fot. Bliż - pałac w latach 30- tych XX w.

W roku 1830 wieś składała się z ośmiu domów, istniała ewangelicka szkoła. W 1886 r. jako właściciel wymieniany jest w źródłach Paul Schaubé, leutnant. Od lat 90-tych XIX wieku miejscowość przeszła w zarząd Mortimera von Johnstona z Zabrodzia, który od około 1905 r. dzierżawił posiadłość Gustawowi von Johnston z Sadowic. W tym czasie uprawa rolna nastawiona była na produkcję buraka cukrowego, przetwarzanego w Cukrowni Pietrzykowice. Bliż pozostał w rękach Johnstonów do końca drugiej wojny światowej.

Po 1945 roku wieś przeznaczono na natychmiastową parcelację między osadników. Przez pierwszych kilka lat po wojnie funkcjonowały dwie nazwy Plechów lub Baranowice II. W 1946 r. Plechów/ Bliż był już częściowo zasiedlony przez rolników.

XIX-wieczny folwark stanowi dominujący element wioski, wokół niego powstawały kolejne domy mieszalne i gospodarstwa rolne. Folwark powstał wokół prostokątnego dziedzińca z wjazdem głównym od strony zachodniej, lokalizowanym pomiędzy dwoma murowanymi budynkami gospodarczymi, o szczytach wykończonych drewnem. W skrzydle północnym podwórza zachowała się ruina stodoły- pozostały tylko ceglane mury, na kamiennym cokole, z parą bram wjazdowych w

obramieniu ceglany. Za stodołą, w jednej linii usytuowano pałac. Skrzydło wschodnie domykają połączone ze sobą oficyny nr 7-8-9, z początku XX wieku, na planie prostokąta, z dachem dwuspadowym, otynkowane. Od południa budynek obory, z końca XIX wieku, połączony ze stodołą z początku XX wieku.

Oba budynki na planie prostokąta z dachem dwuspadowym na kamiennym cokole. Lepiej zachowana elewacja zewnętrzna- od ulicy, od dziedzińca- zmieniono układ otworów wejściowych. W szczycie obory okno zamknięte łukiem pełnym i okulus, na tej ścianie zachował się komin- prawdopodobnie pozostałość po kuźni.

Pałac powstał na przełomie XIX i XX wieku, w stylu eklektycznym, w otoczeniu parku angielskiego z tego samego okresu. Murowany, trójkondygnacyjny budynek z boniowanym przyziemem i piętrem w formie piano nobile, z większymi otworami okiennymi. Bryła zbliżona kształtem do litery T, z dachem dwuspadowym, zdobionym lukarnami oraz szczytami z łukami pełnymi i wolutami. Od strony południowej wejście na osi głównej, podkreślono zaokrąglonym ryzalitem z tarasem na piętrze, wejście zamknięte łukiem pełnym. Pomiedzy ryzalitem a skrzydłem poprzecznym wieżyczka na rzucie ośmiokątnym, wyżej okrągłym, z dachem namiotowym. Elewacja tylna czteroosiowa z dwuosiowym skrzydłem, pierwotnie z balkonem- obecnie zabudowanym w formie ganku. Zachowała się kolumna podtrzymująca balkon, dorycka, na kwadratowym cokole.

Dawniej prostokątne otwory okienne ujęte były profilowanym gzymsem nadokiennym oraz obramieniem w tynku. W strefie podokiennej i nadokiennej głównego piętra płyciny wykonane w tynku. Elewacja korpusu, ryzalitu i wieżyczki dzielona pilastrami i gzymsem kordonowym, w skrzydle- pilastry w wielkim porządku. Obecnie pałac został częściowo odremontowany przez mieszkańców, za wyjątkiem skrzydła. Otynkowany, bez zachowanych podziałów elewacyjnych. Elewacja ogrodowa uległa poważniejszym modyfikacjom- zamurowano balkon i zmieniono wielkości otworów okiennych. Dobudowano ganek w elewacji bocznej zachodniej.

Pałac wciąż stanowi dominujący i przykuwający uwagę element wsi.

4.3. BOGDASZOWICE

Położona nad Strzegomką wieś ulicówka znajduje się 21,5 km na południowy- zachód od Wrocławia i 11 km na północ od Kątów Wrocławskich. Pierwsza wzmianka źródłowa wymienia wieś Bogdosouichi w 1241 roku, przy okazji spisu dziesięciny dla zakonu Św. Ducha we Wrocławiu. Nazwa prawdopodobnie wywodzi się od Bogdana, być może zasadźcy lub właściciela. Stopniowo została skrócona i zmieniona do formy Pu-

schwitz, używanej przez ludność niemiecką aż do końca II wojny światowej. W 1271 r. część wsi Bogdaschowicz została sprzedana przez rycerza Dirasco von Domancz (Domanez) panu Wernherowi Scharlticzan (Sterlitzan) z Wrocławia. Kolejny ślad pochodzi z roku 1319, kiedy to Johann von Schertilczan dokonał zamiany ze swoim bratem Jacobem, przekazując mu Bodaschowicz w zamian za Gabitz

■ fot. Bogdaszowice - kaplica w murze kościelnym

(prawdopodobnie Gajowice- obecnie dzielnica Wrocławia). W 1353 roku pola Bogdaszowicz podzielone są pomiędzy ziemie pańskie i chłopskie. Z 1360 roku pochodzi pierwsza wzmianka o dworze. Wzmianka ta potwierdza niemieckie badania archeologiczne, w których udowodniano, że XVI-wieczny dwór nawodny powstał na fundamentach starszych.

W 1642 r. archidiakon Piotr Gebauer zapisał w testamencie, zarządzane przez siebie od wojny 30-letniej (1618-48), dobra we wieś jezuitom- miały być przeznaczone na konwikt dla katolickich gimnazjalistów. Jezuiti już wcześniej, bo od 1642 r. opiekowali się tutejszym kościołem, odtąd mogli zarządzać całym majątkiem. Do fundacji dołączono z czasem jeszcze Jurczyce. Zakonnicy zatrzymali w swoich rękach obie wioski do roku 1787 r.- po rozwiązaniu klasztoru przez papieża następuje przejście posiadłości przez urząd szkolnictwa- Schulamt, nadzorcą zostaje radca- Kommerzienrath von Wallenberg. Po jakimś czasie Bogdaszowice zostają sprzedane w prywatne ręce- wiadomo, że w 1795 r. majątek należał do panów Schreiber. W tym czasie we wsi znajdował się folwark ziemski z pałacem, kościół katolicki, szkoła, gospoda, młyn wodny, browar i gorzelnia. Rozwinięte było rzemiosło- wieś posiadała kowala, krawca i bednarza. W 1845 r. majątek znajdował się pod zarządem żony Obristlieutnanta von Witzleben. We wsi znajdowały się dwa młyny, browar, gorzelnia, zakłady rzemiosła oraz szkoła katolicka. W 1873 r. wieś była w rękach rodziny Dyhrenfuhr- być może wdowa von Witzleben sprzedała swój majątek, być może zrobili to jej bliscy. Przez siedem lat właścicielką jest wdowa Laura Dyhrenfuhr. Od około roku 1886

do pierwszego dziesięciolecia XX wieku majątek stanowił własność Oswalda Schütze, po nim Bogdaszowice przejmuje Alfred Ruprecht. W tym czasie rozwijała się hodowla buraka cukrowego dla pobliskiej cukrowni w Pietrzykowicach, hodowla jedwabników i pszczół, długo też zajmowano się hodowlą owiec, zmniejszyła się ona dopiero pod koniec XIX wieku. We wsi był mleczarz, kowal, szewc i krawiec, funkcjonował młyn, natomiast gospodę z salą taneczną (obecnie budynek świetlicy) prowadziła rodzina Stanulla.

Ostatnim właścicielem pałacu był kupiec ze Świdnicy- Salsisch, jednak już za jego zarządu wnętrza nie były użytkowane stale. W czasie II wojny światowej pałac zamieszkiwała ludność ewakuowana oraz jeńcy francuscy, pracujący w gospodarstwach rolnych Bogdaszowic. Pałac nie przetrwał wojny w dobrym stanie- obecnie można się tylko domyślać istnienia budowli w południowo-wschodnim narożu zabudowań polfolwarcznych. Zachowały się relikty parku angielskiego z XIX wieku.

Kiedy w styczniu 1945 roku wioska została zajęta przez Rosjan, część zabudowań została zniszczona lub uszkodzona w wyniku ostrzału, a ludność niemiecka brutalnie potraktowana przez żołnierzy Armii Czerwonej. Po zakończeniu działań wojennych wojsko wycofało się pozostawiając w Bogdaszowicach dwóch zarządców nadzorujących pracę Niemców na roli i wywóz plonów. Wkrótce wybuchła epidemia tyfusu we wsi, część ludności zmarła w wyniku choroby lub wycieńczenia, pozostali wkrótce zostali deportowani. Pierwsi osadnicy polscy pojawili się w sierpniu 1945 r. i mogli wybrać sobie domy spośród gospodarstw opuszczonych przez Niemców- dominowały gospodarstwa rolne indywidualne. Do lat 90- tych funkcjonował młyn.

Najważniejszym zabytkiem miejscowości jest kościół p.w. Św. Michała Archanioła. Pierwsza wzmianka o parafii pochodzi z 1319 roku, niedługo potem, bo w 1335 r. źródła wspominają o istnieniu kościoła we wsi. Obecny kościół gotycki pochodzi z XIV wieku, został rozbudowany w XVI w. Przez kilkunastoletni okres reformacji stanowił świątynię ewangelicką- podobnie jak większość okolicznych kościołów, po 1654 r. został przywrócony katolikom. Jednonawowy, orientowany, z trójbocznie zakończonym prezbiterium, przykryty dachem dwuspadowym z sygnaturką. Zakrystia z dachem pulpityowym. Wewnątrz zachowany strop z polichromiami, okna ostrołukowe. Barokizowany w II połowie XVIII w., kolejne remonty przeprowadzono pod koniec XIX wieku. Kościół i cmentarz otacza mur z XVIII-wieczną barokową bramą i kapliczką Chrystusa Ukrzyżowanego, z I poł. XVIII wieku. W tylnej ścianie umieszczono epitafium, w części szczytowej frontu figura Michała Archanioła pokonującego szatana.

4.4. CESARZOWICE

10,5 km na południowy zachód od Wrocławia i 13 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich, nad potokiem Kasina, leży niewielka wieś Cesarzowice. Powstała wokół folwarku i rozwinęła się jako ulicówka.

W 1272 r. Ceserwitz stanowiła własność Johanna Blancusa. Wzmiankowany w 1295 r. jako folwark Zeserow, od 1336 r. znany jako Cezrowicze. W 1360 r. –Blankenaw. W 1756 r. Zygmunt von Burgsdorf nabył wieś od swej szwagierki, wdowy po landracie, Zuzanny Elizy von Burgsdorf. Przez cały XVIII wiek majątek pozostawał w rękach szlachty. Pod koniec XVIII wieku Cesarzowice należały do panów von Unruh, przed nimi posiadłością zarządzali panowie von Knobelsdorf- königl. Preuss. Kammerherren. W okresie wojen napoleońskich majątek Cesarzowice i Zabrodzie, między rokiem 1807 a 1813, przeszły w ręce kupca wrocławskiego- Augusta Fryderyka Lübberta, po nim od około 1830 r. właścicielem był Eduard Lübbert, zarządzał on folwarkiem co najmniej 15 lat. Majątek pozostawał w posiadaniu tej rodziny przez dłuższy okres czasu. W 1873 r. wdowa Maria Lübbert ur. Oelsner z Zabrodzia dzierżawiła Cesarzowice panu Schadow. Z czasem rodzina Schadow wykupiła posiadłość- w 1880 r. zarządzał Luis Schadow, do którego należą również posiadłości w Mokronosie Dolnym i na Oporowie. Około 1902 r. majątek przechodzi na własność Bruna Schadow. W 1909 r. Cesarzowice określano jako fundację dziedziczną rodziny Schadow- Bruno Schadow'sche Erben in Niederhof (Mokronos Dolny). W przeciągu kolejnych dziesięciu lat Cesarzowice wraz z prawem do dziedziczenia musiały przejść na własność Gustawa von Johnstona z Sadowic- jednego z większych właścicieli ziemskich w okolicy, rodzina von Johnston zarządzała wsią do 1945 roku.

Po 1937 roku, w wyniku akcji tzw. „niemieckiego chrztu Śląska” polsko brzmiąca nazwa została zmieniona na Blanke- nau. Widokówki z początku XX wieku przedstawiają gospodę Georga Schirmera jako jedyną atrakcję wsi. Budynek został wyburzony ze względu na zły stan techniczny.

Cesarzowice pozostawały na uboczu wydarzeń wojennych i nie ucierpiały znacząco w czasie II wojny światowej. Majątek rozparcelowano pomiędzy osadników polskich przybywających od 1945 r. We wsi zachowały się zabudowania folwarczne, które nadal stanowią dominujący układ urbanistyczny. Większość budynków pochodzi z II połowy XIX wieku i początków XX wieku. Po II wojnie światowej powstało kilka nowych domów. Obecnie w pobliżu wioski powstaje węzeł komunikacyjny, związany z budową obwodnicy Wrocławia.

4.5. CZERNÍCZYCE

Wieś wielodrożnicowa, położona 29 km na południowy zachód od Wrocławia, 10,5 km na południe od Kątów Wrocławskich, nad rzeką Bystrzycą i jej dopływem Podolszynką.

W północno-zachodniej części wsi, w pobliżu strumienia znajduje się założenie pałacowe z folwarkiem i parkiem. Większość zabudowań wsi pochodzi z II połowy XIX wieku i początków XX wieku- domy i zabudowania gospodarcze w przeważającej części murowane, otynkowane, bez dodatkowych podziałów elewacyjnych, poza gzymsami i obramieniami okien w tynku, z dachami dwuspadowymi lub naczółkowymi. Gdzieś tam zachowały się starsze budynki gospodarcze o konstrukcji szachulcowej. Wieś zachowała układ urbanistyczny XIX-wieczny, z czasów najszybszego rozwoju Czerńcyc.

Pierwsza wzmianka historyczna wspomina Kapusdorff w 1374 r., jako własność Gunzelinusa de Seydlitz (von Seydlitz). Miejscowość pozostała w rodzinie Seydlitz do 1633 r., kiedy to Anna, córka Dawida von Seydlitz, wniosła wieś w posagu, wychodząc za mąż za Wawrzyńca von Seydlitz und Leipe. Do XIX wieku wsią zarządzają Zedlitzowie- od 1735 r. kolejnymi właścicielami byli baronowie: Karol Zygmunt (1703-1756), jego syn Karol Abraham (1731-1793) i wnuk Heinrich von Zedlitz (1781-1835). W 1830 we wsi istniała szkoła ewangelicka, browar i młyn wodny.

Warto zatrzymać się na chwilę przy osobie Karla Abrahama von Zedlitz und Leibe. Za rządów Fryderyka Wielkiego był on ważną osobistością w Królestwie Pruskim- jednym z najwybitniejszych ministrów swoich czasów. W roku 1770 został ministrem sprawiedliwości, a rok później ministrem do spraw Kościoła i szkolnictwa. Stał się reformatorem szkolnictwa i propagatorem kultury, wprowadził maturę jako egzamin kończący szkołę średnią, poprawił system nauczania i uaktualnił podręczniki. Stracił swe stanowisko w 1788 r. wskutek nacisku wpływowego doradcy Fryderyka Wilhelma II, następcy Fryderyka Wielkiego, pastora von Wöllnera. W latach 1788-1789 dyrektor i reformator Akademii Rycerskiej w Legnicy. Ostatnie lata życia spędził w Czerńcycach, tu zmarł i został pochowany.

Zgodnie z wolą ostatniego z rodu Heinricha, który nie posiadał następcy, około roku 1838 Czerńczyce, wraz z Kamionką i Zachowicami, stały się fundacją dla panien z rodu von Zedlitz- zwanego po niemiecku Freiherr von Zedlitz-Leipe'sches Fräulein Stift.

Wieś stanowiła dużą jednostkę osadniczą na początku wieku XX- rozwijały się usługi- sklep kolonialny, gospoda, poczta, szkoła, funkcjonowało leśnictwo i młyn wodny (budynek z 1907 r., obecnie w stanie ruiny).

Po 1945 roku początkowo majątek Czerńczyce przejął Obwodowy Urząd Likwidacyjny, po nim Państwowe Nierucho-

mości Ziemskie, następnie przekazany został Gminnej Radzie Narodowej. Kiedy w 1949 r. wprowadzono Państwowe Gospodarstwa Rolne – stał się siedzibą PGR-u pod zarządem Kombinatu PGR Gniechowice. Część wsi stanowiły indywidualne gospodarstwa rolne. Po przejściu na gospodarkę rynkową w latach 90-tych, nastąpił upadek Kombinatu PGR Gniechowice, a co za tym idzie również PGR Czerńczyce. W roku 1991 majątek przeszedł w zarząd Agencji Nieruchomości Rolnych – Oddziału Terenowego we Wrocławiu.

Pałac dominuje nad wioską, mimo że w dzisiejszych czasach jego stan daleko odbiega od prezentowanego w czasach świetności. Położony jest w północno-zachodniej części wsi, w pobliżu rzeki Podolszynki. Poprzedza go folwark, za pałacem powstał park, pierwotnie barokowy, przekształcony w XIX wieku na park krajo-

brazowy – układ zabudowań nawiązuje do barokowych założeń pałacowych typu „entre cour et jardin” („między dziedzińcem a ogrodem”), popularnych w latach budowy założenia.

Pałac wybudowano około 1735 r., dla barona Karola Zygmunta von Zedlitz und Leipe (1703- 1756) i jego żony Ewy Eleonory z domu Freiin von Czettritz und Neuhaus. Rozbudowę kontynuował ich syn – Karol Abraham (1731-1793), który

fot. Czerńczyce - portal wejściowy pałacu

fot. Czerńczyce - herb w supraporcje

zmienił wystrój wnętrz, zapoczątkował kolekcję dzieł sztuki, powiększaną przez Heinricha (1781-1835)- w jej skład wchodził m.in. zbiór porcelany. Pałac zachwycał gości bogactwem wystroju i zgromadzonych dzieł sztuki. Heinrich założył park angielski o charakterze sentymentalnym.

Pierwotna budowla była dwukondygnacyjna na planie podkowy, z dwoma wysuniętymi ryzalitami czteroosiowymi. Na osi głównej znajdował się bogato zdobiony portal głównego wejścia- obecnie jedyny ślad pierwotnego założenia- to portal piaskowcowy zdobiony tarczami herbowymi rodów Zedlitz-Czettritz w supraporcie. Herb von Czettritz- herb żony Karola Zygmunta- Ewy Eleonory Elisabeth z domu Freiin von Czettritz und Neuhaus, ur. 1713 r. Całość zdobi relief plecionkowy w stylu Bereina, z motywem kwiatowym i wazami. Zdwojone pilastry, obramowujące wejście, podtrzymują balkoniki z wazami. Na wysokości trzeciej kondygnacji balkon o konstrukcji stalowej, z której zachowała się tylko barierka. Pierwotnie pałac przykrywał dach mansardowy z wieżyczką zegarową. Elewację ogrodową podkreślał trójosiowy ryzalit zdobiony pilastrami w wielkim porządku z trójkątnym naczółkiem. Kolejne remonty z lat 1825 i 1845, na zlecenie wdowy po Karolu Abrahamie, Wilhelminy z domu von Schickfuß, a następnie ich syna Heinricha- wprowadziły elementy klasycyzmu, stylu Biedermeier i Zopfstil'u, co ostatecznie doprowadziło do zatarcia pierwotnych cech barokowego pałacu- pozostała trzypiętrowa budowla z płaskim dachem. Po 1857 r. pałac zaczął pełnić funkcję domu dla szlachetnie urodzonych panien rodu Zedlitz i rolę tę pełnił do 1945 roku.

Przed pałacem znajdował się dziedziniec podjazdowy z platanami i rzeźbami kamiennymi- m. in. personifikacją czterech pór roku- niestety ani drzewa ani kamienne figury nie przetrwały do naszych czasów. Za pałacem założono park, początkowo w stylu barokowym, z osią widokową w kierunku Ślęży. Czerńczycki pałac, podobnie jak większość okolicznych rezydencji, był orientowany w kierunku góry, która stanowiła nie tylko dominantę w krajobrazie Niziny Wrocławskiej, ale również istotny element w kulturze niemieckiej. Pierwotnie pałac tylko ogrodzono, szybko jednak powstało założenie barokowe ogrodu, które charakteryzowało się parterami kwiatowymi z geometrycznymi wzorami i okrągłą świątynką na kolumnach jońskich, przykrytą kopułą. Tolos stanowił punkt centralny łączący ogród z parkiem. Park krajobrazowy powstał w XIX w. Od strony północno- zachodniej istniał poligonalny pawilon, murowany, podpiwniczony, z elewacją dzieloną płaskimi pilastrami, z dachem namiotowym. W ścianę wmurowany był nad wejściem herb von Zedlitz z datą 1796- niezachowany.

W parku ze względu na jego sentymentalny charakter postawiono więcej pamiątkowych pomników. Wśród nich były:

- piaskowcowy postument z wazą, 1796 r.- fundacja wdowy Wilhelminy von Zedlitz dla męża Karola Abrahama.

- piaskowcowy postument z wazą i girlandą z liści laurowych, powstał po 1756 r. dla Karola Zygmunta von Zedlitz.
- marmurowy sarkofag na małej wyspie dla Heinricha von Zedlitz, po 1835 r.

W późniejszym czasie na terenie parku stworzono cmentarz ewangelicki. Był wykorzystywany do 1945 roku, ostatecznie zamknięty w 1961 r. Na wniosek Urzędu Gminy Kąty Wrocławskie został zlikwidowany po 1973 roku i przeznaczony do zadrzewienia. Drugi cmentarz, katolicki z lat 1870- 1880, z zachowanymi fragmentami płyt nagrobnych, usytuowano na południowy wschód od wsi.

Do końca wojny pałac pozostał w rękach rodu. Po 1945 r. pełnił różne funkcje, mało reprezentacyjne. Przede wszystkim stanowił biura i mieszkania dla pracowników PGR. W latach osiemdziesiątych był częściowo użytkowany jako stolarnia, obecnie w stanie ruiny, z pozostałymi stropami, bez dachu i okien.

Ze względu na wielkość i historię założenia warto w kilku słowach wspomnieć o zabudowaniach folwarcznych poprzedzających pałac, rozlokowanych wokół prostokątnego podwórze. Południową część stanowi sam pałac, pomiędzy oficyną i spichlerzem z wozownią. Od wschodu obora z budynkiem mieszkalno-gospodarczym, od zachodu obora, a za nią dwie stodoły, ustawione szczytowo do podwórza. Północne skrzydło przeznaczone było na stajnie, obecnie niezachowane, jedynie XIX-wieczna brama wjazdowa trójosiowa z łukiem pełnym domyka to skrzydło podwórza. Na środku podwórza kuźnia.

Oficina mieszkalna wraz z budynkiem gospodarczym- ul. Lotnicza nr 26 g to murowany budynek z lat 1840-1850, na planie prostokąta, trzykondygnacyjny, przy czym kondygnacja poddaszowa niższa- z kwadratowymi okienkami- w formie mezzanino. Budynek dwu- i pięcioosiowy, tylko osie centralna i zewnętrzne z otworami okiennymi prostokątnymi, pozostałe dwie z formą pseudookiennic żaluzjowych wykonanych w tynku. Podział elewacji gzymsami międzykondygnacyjnymi, na ostatniej kondygnacji- płyciny wykonane w tynku nad kwadratowymi okienkami.

Oficina pałacowa- dom mieszkalny nr 26 e, z lat 1870-1880. Położona obok pałacu, na zachód od niego. Na planie litery H, podpiwniczona, otynkowana- dwa równoległe skrzydła połączone korpusem, na osi głównej wejście. Dachy dwuspadowe z gzymsem podokapowym ceglany w formie ząbków, podobny gzyms podokienny. Otwory okien prostokątne, zamknięte łukiem odcinkowym, z czerwonej cegły, w szczytach skrzydeł okulusy.

Oficina mieszkalna i obora nr 20 d z przełomu XIX i XX wieku na planie prostokąta. Oba budynki murowane, otynkowane, z dachami dwuspadowymi i ceglany szczytami schodkowymi. Połączone ze sobą jedną ścianą, zamykają zachodnie

skrzydło dziedzińca, a granicę między jednym a drugim zaznacza schodkowy szczyt.

Spichlerz i wozownia pochodzą z roku 1842. Stoją obok pałacu, na wschód od niego. Czterokondygnacyjna bryła spichlerza na planie prostokątnym z płaskim dachem i kwadratowymi okienkami, o konstrukcji kamiennie-ceglanej, otynkowana z gzymsami międzykondygnacyjnymi. Do ściany wschodniej spichlerza przylega wozownia, sięgająca drugiej kondygnacji spichlerza, również z płaskim dachem, otynkowana z podziałami ściany frontowej lizenami i blendami, na osi brama z drewnianymi wrotami, a nad nią kamienna tablica z datą budowy i inicjałami właścicielki- C. Fr. v. Z. geb. v. P. 1842 r. (inicjały żony Heinricha von Zeidlitz- Caroline Wilhelmine Friderike von Zedlitz, urodzona von Paczensky und Tenczin (1780-1854 r.)).

Stodoła z 1853 roku, kształtem nawiązuje to zakręcającej w tym miejscu drogi- prostokątna, przełamana w jednej trzeciej długości, z dachem dwuspadowym, otynkowana, z inskrypcją w tynku-ściany szczytowej: F. v. Z. 1853- również fundacji żony Heinricha von Zeidlitz- Caroline Wilhelmine Friderike von Zedlitz.

Obecnie pałac i historia rodziny pozostają zapomniane, warto jednak znać historię spokojnej wsi choćby ze względu na postaci Karola Abrahama von Zedlitz, człowieka wybitnego i sławnego nie tylko za życia.

4.6. GĄDÓW

Wieś, położona 13 km na południowy zachód od Wrocławia i 15 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich, posiada wielusetletnie tradycje osadnicze. Badania archeologiczne potwierdziły istnienie grodu na tym terenie w XIII-XIV wieku.

Wieś rozwinęła się jak typowa ulicówka w pobliżu folwarku, w 1207 r. wymieniano ją jako Gandouo. W 1293 r. nazwana Jeschkittel, stanowiła razem z dzisiejszym Jaszkotlem jedną całość, zarządzaną przez tego samego właściciela. W 1336 r. Piotr Gleisil i Paweł Rutheni, wrocławscy mieszczanie, byli właścicielami dwóch folwarków, wydzielonych ze wsi Jaszkotle. W połowie XIV wieku oba wykupił Paweł de Gandaw w celu lokacji osady (pierwszy w roku 1362- od Sidelinusa Scheitlera, mieszczanina wrocławskiego, a w 1378 r.- drugi folwark od sióstr von der Wede). Jego potomek Marcin de Gandaw sprzedał całość w 1418 r. mieszczaninowi Mikołajowi von der Heide. W rodzinie von der Heide Gądów pozostawał przez cały XV wiek. Od 1485 r. zarządzają bracia Hieronim i Jan von der Heide. Ostatecznie sprzedają oni posiadłość w 1506 r. wrocławianinowi Aleksowi Bank. Nazwa miejscowość przez okres średniowiecza brzmiała Gandaw lub Gadau (1336, 1362, 1378, 1418, 1456 r.), późniejsze określenie Polnisch Gandau używano w latach 1569- 1845/ 1889, do końca XVIII

wieku folwarki Gądów i Jazzkotle funkcjonowały jako całość.

Potomkowie rodziny Bank odsprzedali Gądów, Andrzejowi Krampusowi (Kramayn), wrocławianinowi. Wieś nie pozostała długo w posiadaniu Krampusa, przekazał on Gądów i Jazzkotle jako spadek po matce dla córki Anny. Anna poślubiła Błażeja Schammer (Schwamm), wnosząc obie wsie w posagu ślubnym. Od 1569 r. majątkiem zarządzał Mikołaj Dopschnitz. W 1594 roku Anna zmarła, a jej własność przejął szlachcic Mikołaj von Frogrohen. W 1795 r. źródła wymieniają jako właściciela szlachcica- Oberamtsrath von Dankelmann. Przed nim majątkiem zarządzali baronowie von Gillern, którzy to odkupili Gądów od von Larischa. W 1845 r. niemiecki badacz J.G. Knie potwierdza jako właściciela- Ernsta Waltera- jego nazwisko wyryto przy dacie 1850, w szczycie stodoły folwarku. Ernst Wilhelm von Walter jest ponownie wzmiankowany w źródłach jako właściciel w latach 70-tych XIX wieku. Około 1886 majątek jest już własnością majora Wolfa von Thrümmela. Miejscowość nazywana wtedy Polnisch Gandaw, pięć lat później jako Klein Gandau, pod koniec XIX wieku określano nazwą Alt Gandau. Pod koniec XIX wieku od majora von Thrümmel dzierżawił majątek Bruno Schadow, właściciel wsi Mokronos Dolny i Cesarzowice. W 1902 r. Gądów sprzedano majorowi von Johnston z Zabrodzia. Do 1909 r. jego częścią nadal było Jazzkotle. W pierwszej ćwierci XX wieku Gądów wydzierżawił właściciel Sadowic- Gustaw von Johnston, a pałac stanowił siedzibę inspektora i leśniczego.

■ fot. Gądów - pałac w latach 30-tych

Wspomniany pałac wraz ze spichlerzem i parkiem datowany jest na wiek XVIII. W wyniku przebudowy z pocz. XIX wieku (ok. 1800 r.) zatracił cechy stylowe. Zachowało się założenie dwuskrzydłowe na planie litery L, które zamyka dziedziniec folwarczny od północy i wschodu. Budynek piętrowy, ceglany i otynkowany z dachem czterosпадowym, starsze skrzydło na osi północ-południe było skrzydłem mieszkalnym. Od strony

dziedzińca w skrzydle wschodnim ryzalit na filarach łączy się ze skrzydłem północnym podcieniami. Zachowały się ślady gzymsów i boniowania na fasadzie, a także zamurowanego portalu z łukiem koszowym od strony zachodniej. Wewnątrz znajdowały się sufity plafonowe z barokową sztukaterią. Drugie skrzydło miało prawdopodobnie charakter gospodarczy.

Na północ od pałacu położony był park krajobrazowy z końca XIX wieku.

W 1966 r. pałac remontowano na zlecenie ówczesnego właściciela- w Gądowie znajdowało się gospodarstwo doświadczalne Akademii Rolniczej we Wrocławiu. Majątek przejęty został przez gminę Kąty Wrocławskie. Obecnie służy jako budynek mieszkalny, częściowo odremontowany przez mieszkańców (skrzydło północne), druga część w złym stanie niszczeje.

Obok, w jednej linii zabudowy ze skrzydłem pałacu, znajduje się spichlerz z I połowy XIX wieku, murowany, otynkowany, dwukondygnacyjny z dachem naczółkowym. W kierunku południowym, równoległe do spichlerza, ale przesunięta bliżej drogi, ustawiona kalenicowo, znajduje się stodoła z 1850 r. – tablicę z datą i z nazwiskiem Werner właściciel zamieścił w szczycie.

Przed wojną we wsi znajdował się Etablissement Riedl'a- obecnie budynek nie istnieje, ale na starych pocztówkach przedstawiany jest jako jedna z atrakcji wsi. Wtedy był to rozwijający się ośrodek rozrywkowo-rekreacyjny, z ogrodem i salą taneczno-koncertową.

W 1945 r. wieś zajęli żołnierze Armii Czerwonej, zarząd przejęło Wojsko Polskie do 1946-47 roku. Spośród piętnastu gospodarstw dwa zostały poważnie uszkodzone, w mniejszym stopniu ucierpiały jeszcze dwa inne domy. W tym czasie wieś została rozparcelowana i częściowo zasiedlona przez Polaków.

Do 1945 administracyjnie w powiecie wrocławskim- Kreis Breslau, po 1945 r. najpierw w gminie Smolec, a po reformie administracyjnej, od 1954 r. przynależą do gminy Kąty Wrocławskie. Pierwsza spolszczona nazwa brzmiała Stara Gąda- wa, z czasem przyjęła się nazwa Gądów.

Niewielka wieś w ciągu ostatnich kilku lat zaczęła się rozrastać o kolejne domy- obok współcześnie stawianych willi jednorodzinnych, przeważają budynki z końca XIX wieku i początków XX.

4.7. GNIECHOWICE

Pierwotnie wieś rozwijała się jako ulicówka, ze względu na sprzyjającą lokalizację na ważnym szlaku komunikacyjnym z czasem przekształciła się w wieś wielodrożnicową. Położona 22 km na południowy zachód od Wrocławia, 7 km na południowy wschód od Kątów Wrocławskich, w pobliżu rzeki

Czarna Woda i jej dopływu rzeki Gnia. Współcześnie bieg rzek zmieniono ze względu na częste podtopienia niżej położonej części wsi, dzięki czemu na terenach dawniej zalewowych możliwy jest rozwój budownictwa mieszkaniowego.

Badania archeologiczne potwierdziły ciągłość osadnictwa od czasów neolitu, ale w dokumentach historycznych wieś pojawia się dopiero w 1288 r. pod nazwą Gnekowiz, Gniechowicz, w 1310 r. - Gnichwicz, Gnechewitz. Nazwa Gnichwitz została zmieniona po 1936 r. na Altenrode ze względu na polskojęzyczne brzmienie. Jest pewne, że już w roku 1299 Gniechowice posiadały własny kościół i proboszcza Wilhelma.

■ fot. Gniechowice - pocztówka z końca XIX w. z widokiem obu kościołów

Od 1337 r. miejscowość stanowiła własność rodziny von Reichenbach, rok później otrzymali oni Gniechowice w wieczyste lenno od króla Czech Karola IV Luksemburczyka. Reichenbachowie sprzedali majątek w 1404 r. rodzinie Ungerathen. Pozostaje ona w ich rękach do 1561 roku, kiedy to przejmują ją hrabiowie von Saurma- Jeltsch. Gniechowice są przez nich zarządzane do końca drugiej wojny światowej.

Wieś posiadała pod koniec XVIII wieku własny browar, własność rodu Saurma- Jeltsch, gorzelnię, rozwinięte było też rzemiosło, na pewno funkcjonował młyn wodny i dwa wiatraki. Na początku XX wieku we wsi było kilka sklepów (w domu ul. Kącka 63 z 1866 r., wybudowanym przez H. R. Thurisa, znajdowała się piekarnia i sklep E. Reichelta), co najmniej trzy gospody (gospoda Fleichera razem ze sklepem i pocztą- dom ul. Kącka 24 oraz zajazd- etablissement, z ogrodem i salą taneczną Paula Pätzolda- budynek OSP i świetlica ul. Kącka 59, w domu przy ul. Kąckiej 65 mieściła się gospoda Oskara Klippela); szkoła katolicka- ul. Kącka nr 49 z 1891 roku (budynek Wojewódzkiej Stacji Pogotowia Ratunkowego), browar i warsztaty rzemieślnicze, kościół ewangelicki (obecnie nieistniejący) i katolicki.

Do roku 1945 Gnichwitz administracyjnie przynależały do powiatu wrocławskiego- Kreis Breslau, po wojnie stanowiły

siedzibę Gminnej Rady Narodowej i centrum gminy Gniechowice. W 1954 r. w wyniku reformy administracyjnej gmina została włączona do gminy Kąty Wrocławskie.

Po 1949 r. wieś rozwija się w ramach indywidualnych gospodarstw rolnych oraz gospodarstwa PGR, na który przeznaczono majątek Sauerermów, a którego siedzibą był pałac. Folwark PGR nastawiony był na produkcję nasion i hodowlę bydła. Następnie przekształcony w Kombinat PGR- obejmował okoliczne wsie. W pobliżu drogi do Górzyc, za Gniechowicami powstała nowa siedziba Kombinatu.

Pałac ul. Wrocławska 7 i zachowaną część zabudowań folwarcznych, po rozpadzie gospodarstwa PGR, przejęła Agencja Nieruchomości Rolnych.

Pierwotnie stał w tym miejscu dwór nawodny, otoczony fosą, podpiwniczony. Wieś i dwór z folwarkiem spłonęły w 1642 roku, w czasie wojny trzydziestoletniej. Ze względu na zniszczone w czasie kolejnego pożaru w 1936 r. akta, pierwotny wygląd pałacu nie jest do końca znany, a zachowane źródła są niejasne. Najprawdopodobniej do roku 1642 istniała wieża mieszkalna trójkondygnacyjna ze spadzistym dachem, z dostawionym obok budynkiem gospodarczym. Od 1649 r. właścicielem zrujnowanego folwarku stał się Conrad von Saurma (zm. 1688 r.), na jego zlecenie rozpoczęto przebudowę.

Obecny barokowy pałac pochodzi z początku XVIII wieku najprawdopodobniej z 1713 r. Na podstawie wczesnobarokowego detalu (obramienie okien, forma kominka) niemieccy uczeni datowali pałac na okres wcześniejszy, wiążąc decyzję o budowie z datą ślubu właściciela Gniechowic Hansa Leutholda von Saurmy z Juliane Perpetuą, z domu Herberstein. Kronika kościelna wspomina dwuskrzydłowe założenie- jest to jednak mniej prawdopodobne, zwłaszcza, że najstarsza rycina autorstwa F. B. Wernera z ok. 1740 r. przedstawia prostokątną bryłę pałacu, bez skrzydeł bocznych. Pałac przebudowano w 1843 r. W 1861 r. na dachu powstała wieżyczka zegarowa, jednak oś główną już wcześniej, za czasów Wernera, podkreślała wieżyczka na dachu mansardowym (brak zegara), portal i lukarna. W latach 1936- 37 przebudowano wewnątrz, zapewne miało to związek ze wspomnianym już pożarem.

Obecna budowla to piętrowy budynek na rzucie prostokątnym, z dachem mansardowym i lukarnami, niepodpiwniczona. Przy ścianie wschodniej przypory. Prostokątne okna nierównomiernie rozłożono na elewacji, odwzorowują układ wewnątrz, okno na osi głównej szersze. W części centralnej wejście zakończone łukiem pełnym, wcześniej istniały dwa jednakowe wejścia i portale od strony frontowej (północno-zachodniej) i od ogrodu (elewacja południowo-wschodnia). Wejście frontowe zamurowano już przed II wojną światową, drugie zamurowano do połowy w okresie dostosowywania pałacu do nowej funkcji biurowej gospodarstwa PGR- wejście zachowano w formie okna termalnego, obok wykuto, w miej-

scu okna, prostokątne drzwi prowadzące do pomieszczeń siedziby Państwowego Gospodarstwa Rolnego.

Elewację parteru zdobi rustyka, piętro elewacji frontowej i ogrodowej dekorują stiuki- profilowane obramienia okien ujmują festony, wici roślinne oraz kartusze z motywami skrzyżowanych liści palmowych, pomiędzy nimi korona, wyżej putta- dwa kartusze zawierały prawdopodobnie namalowane monogramy rodowe, nieczytelne już w latach 30- tych.

We wnętrzu obecnie brak wyposażenia. W północno-zachodniej części na piętrze znajdował się kominek z XVIII wieku. Pomieszczenia kondygnacji dekorowały stiuki i malowidła- nie zachowały się do dziś w pierwotnym stanie.

■ fot. Gniechowice - pałac

Po 1945 r. pałac, jak już to zostało wspomniane, stał się siedzibą Kombinatu PGR, został opuszczony w latach 90-tych. Obecnie w rękach prywatnych, w stanie ruiny. W wyniku prac rewitalizacyjnych- powstało nowe pokrycie dachowe i zrekonstruowano lukarny. Te pierwsze sukcesy na razie nie są kontynuowane- brak jeszcze okien i wykończenia wnętrza, stropy zastąpiono współczesnymi stropami monolitycznymi.

Zabudowania folwarczne, po wieloletnim użytkowaniu przez gospodarstwo PGR, obecnie stoją opuszczone. Najlepiej zachowały się budynki oficyn mieszkalnych (ul. Kącka 32, ul. Wrocławska 7-7a). Poza nimi w skład folwarku wchodziły dwie obory z końca XIX wieku przy ulicy Wrocławskiej, stodoła z ok. 1850 r. przy ul. Wrocławskiej, budynek gospodarczy- stolarnia z lat 20- tych XIX wieku, ul. Wrocławska, spichlerz na skrzyżowaniu Kąckiej i Wrocławskiej z poł. XIX wieku. Część tych budynków wyburzono, pozostałe w stanie ruiny. Całe założenie otaczał mur ceglany, otynkowany, którego fragmenty zachowały się do dziś.

W pobliżu folwarku rozciągał się park z przełomu XVIII i XIX wieku- w stylu angielskiego parku krajobrazowego- obok parku w miejscu dawnych ogrodów i szklarni pałacowych powstało osiedle, potocznie zwane „Na ogrodach”.

■ fot. Gniechowice - kościół katolicki

Naprzeciwko pałacu znajduje się kościół p.w. Św. Filomeny- jest obecnie jedynym kościołem we wsi, do lat 50-tych XX wieku funkcjonowały dwa- katolicki i nieużytkowany od czasów wojny kościół ewangelicki.

Parafia katolicka w Gniechowicach wspominana jest w źródłach już w 1299 roku. W czasach reformacji od roku 1532 kościół należał do ewangelików, ponownie stał się świątynią katolicką po 1654 roku. Kościół zbudowano w stylu gotyckim w XV wieku, a następnie przebudowano w latach 1853-1854 na neogotycki. Jednonawowy z prostokątnym prezbiterium i kwadratową wieżą, sklepienie krzyżowe tylko nad prezbiterium, nawa z podwieszonym stropem drewnianym.

Wokół kościoła znajdował się cmentarz, obecnie zlikwidowany, otoczony obronnym murem XV-wiecznym, przebudowanym w XIX wieku. Część płyt nagrobnych z XIX wieku zachowała się.

Z przełomu XIX i XX wieku pochodzi murowany budynek plebanii (ul. Kącka 57), parterowy z użytkowym poddaszem, ustawiony szczytowo, z facjatą od strony wschodniej i lizenami w południowej ścianie szczytowej.

Nieistniejący już kościół ewangelicki p.w. Świętego Krzyża (w pobliżu domu ul. Kącka 71) powstał dopiero w XIX wieku. Wcześniej brakowało we wsi świątyni ewangelickiej, jak już wspomniano jedynie w okresie reformacji kościół katolicki przez ponad sto lat pełnił jej funkcję. Ewangelicy zbierali się na nabożeństwa w „fachwerkowej stodole” na terenie parafialnym. Być może była to stodoła szachulcowa przy domu nr 71, istniejąca do dziś. Kościół zbudowano w latach 1860-63 w stylu neogotyckim, według projektu inspektora budowlanego Milczanowskiego z Wrocławia. W 1864 r. został konsekrowany. Była to jednonawowa, pięcioosiowa, murowana i otynkowana budowla z dachem dwuspadowym, z przyporami i ostrołuczными oknami. Wewnątrz prezbiterium zamknięto sklepieniem krzyżowo-żebrowym, korpus z trzema empormami i organami kryto stropem. Wieżę na planie kwadratu, z trzema odlanymi ze stali dzwonami, wieńczyły szczyty zakończone trójschodkowo i hełm w formie ostrosłupa. Po 1945 r. kościół nieużytkowany, w latach 50-tych rozebrano.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na budynek mieszkalny przy ul. Kąckiej nr 34. Murowany z cegły licówki budynek powstał w II połowie XIX wieku, na planie prostokąta. Dwukondygnacyjny, z dachem naczółkowym i lukarną- szparą wzdłuż całej połaci dachu. W elewacji frontowej wejście na osi głównej ujęto kamiennym portalem, zakończonym łukiem pełnym ze zwornikiem. Wejście poprzedza monumentalny podjazd, w jego centralnej części znajduje się brama wjazdowa prowadząca do piwnic. Elewacja ogrodowa z ceglaną przeszkloną werandą z wejściem po schodach, na wysokości piętra balkon, dwie lukarny w formie wolic oczu. Obecnie użytkowany jako budynek mieszkalny, pierwotnie pełnił funkcję szpitala prowadzonego przez siostry zakonne. Następnie przez krótki okres czasu znajdowały się tu biura Zespołu PGR, przeniesione do pałacu. Na przełomie lat 50-tych i 60-tych w budynku mieścił się ośrodek zdrowia z salą porodową, potem zlikwid-

■ fot. Gniechowice - dom nr 34 - dawny szpital

waną. Ośrodek zdrowia funkcjonował do lat 80-tych, jednocześnie wyższe piętra przeznaczono na mieszkania.

W pobliżu świetlicy wiejskiej przy ul. Kąckiej stoi pomnik w formie ostrosłupa ku czci Armii Czerwonej. Pierwotnie pomnik wystawiono ofiarom I wojny światowej. Stał w pobliżu kościoła katolickiego. Po niewielkiej modyfikacji formy i dodaniu tablicy w języku rosyjskim z czerwoną gwiazdą zmienił swoje przeznaczenie.

4.8. GÓRZYCE

28 km na południowy zachód od Wrocławia i 13 km na południe od Katow. W pobliżu rzeki Czarna Woda, za Gniechowicami położona jest niewielka wieś, w której obecnie dominują zabudowania gospodarcze dawnego PGR-u.

Wieś Gorice wzmiankowano po raz pierwszy w bulli papieży Hadriana IV i Innocentego IV, jako własność biskupa wrocławskiego w latach 1155-1245. Późniejszy dokument z 1360 r. wspomina allodium Goricz.

W wiosce znajduje się widoczny z głównej drogi renesansowy dwór, pierwotnie nawodny. Powstał za życia Krzysztofa von Senitz (zm. 1630), właściciela Górzyc, na fundamentach wcześniejszej średniowiecznej budowli, której ślady zachowały się w sklepionych piwnicach i na parterze. Dwór renesansowy rozbudowano na początku XVIII wieku w stylu barokowym- dodano symetryczne dwustronne części boczne tworząc siedmioosiową bryłę. Historia obiektu jest mało znana- nieliczne wzmianki źródłowe trudno potwierdzić. Wiąże się ściśle z historią całej miejscowości, której sercem był dwór i folwark.

W 1547 r. Caspar Schliwitz z Małych Gniechowic (Klein Gnichwitz) odkupił wieś od Siegfrieda Metche ze Stróży [zur Strose]. W roku 1565 Górzyce stanowiły własność Hansa Eck, który w 1577 r. odsprzedał wieś Nickelowi Metche. W 1674 r. miejscowość stała się własnością Conrada Freiherr von Saurma auf Jeltsch, po nim zarząd przejął jego syn Leuthold i następnie Johann Ernst auf Reichwalden.

Johann Ernst umarł w 1779 r., pozostawiając wdowę Rosine z domu Ehnenschild, jako swoją spadkobierczynią. Rosine Reichenwalden zarządzała wsią szesnaście lat, a po jej śmierci w 1795 r., spadkobierczynią zostaje Josefa z rodu Saurma, poślubiona Ignazowi Freiherr von Stillfried. Pod datą 1830 r. jako zarządca wspomniany jest Freiherr von Larisch, w 1833 r. posiadłość odkupiła radca komisji prawnej (Justiz-Commission-Rathin) Theresa Münzer, z domu Werner. Kolejni właściciele przewijają się przez karty historii Górzyc, nic więcej poza nazwiskami o nich nie wiadomo- ok. 1845 roku- bracia von Rath in Cöln, 1880 Wilhelm Krumpold, ok. 1890 wieś wykupił Paul von Naehrich, Rittmeister i fabrykant z Pustkowa Żurawskiego. Górzyce są własnością rodziny jeszcze na pewno po I

wojnie światowej- w 1917 r. zarządza C. P. von Naehrich- Ritmeister z Pustkowa Żurawskiego (Puschkowa)- prawdopodobnie syn Paula. Przed drugą wojną światową właścicielem był ród Kronemeyer.

Do 1937 r. wieś nosiła nazwę Guhrwitz, zmieniono ją wtedy na niemiecko brzmiącą Burgweiler.

W 1946 r. Górzyce dostają się pod zarząd Koła Związku Pracowników Państwowych przy Powiatowym Urzędzie Ziemskim. W tym czasie często zdarzało się, że zarząd nad majątkiem ziemskim przejmowały od Państwowego Urzędu Likwidacyjnego różnego typu organizacje popierane przez państwo. Majątek zostaje wyłączony z parcelacji- ze względu na planowaną produkcję nasienniczą, pozostałe domy przeznaczono dla osadników. Od 1949 r. rozpoczyna działalność gospodarstwo PGR, które w latach 60-tych wchodziło w skład Kombinatu PGR w Gniechowicach, a na początku lat 80-tych znajdowało się pod zarządem Oporowskiego Kombinatu Rolnego. Funkcjonowała ferma trzody chlewnej i wytwórnia pasz. Część z zabudowań wykorzystywanych jest do dziś, pozostałe opuszczone popadają w ruinę.

Pałac po wojnie został przystosowany na mieszkania, obecnie opuszczony, w stanie ruiny. Jednopiętrowy budynek na planie prostokąta- dwutraktowy z kamienia łupanego, otynkowany, z prostokątnymi otworami okiennymi. W części centralnej ryzalit, ze szczytem esownicowym, wygiętym w formach wzorowanych na baroku. Dach głównej bryły czterospadowy, nad ryzalitem dwuspadowy o niższej kalenicy. Pomieszczenie piwnic i parteru sklepiono kolebą, we wschodnim pomieszczeniu w ryzalicy znajduje się sklepienie krzyżowe. Na parterze znajdowało się duże pomieszczenie reprezentacyjne ze sklepieniem zwierciadlanym i dekoracją stiukową- nie zachowane. Dawniej pałac otaczała fosa i park. Fosa została zasypana w latach 60-tych, park częściowo zlikwidowano- zachowały się pojedyncze drzewa.

W latach 80-tych snuto plany odremontowania obiektu i przeznaczenia go „na potrzeby socjalne pracowników PGR- cele kulturalne i pokoje gościnne”. Plany zarzucono, a po rozpadzie państwowego gospodarstwa, w latach 90-tych, do pomysłu nie powrócono.

■ fot. Górzyce - pałac

4.9. JASZKOTLE

Położona 12 km na południowy zachód od Wrocławia i 12 km na wschód od Kątów Wrocławskich wieś wielodrożnicowa, rozwinęła się przy kościele parafialnym. Początkowo pod jedną nazwą funkcjonowały dwa folwarki - dopiero z czasem Gądów wyodrębnił się w osobną wieś. Jaszkotle wzmiankowane po raz pierwszy w 1155 r. jako Jascotele pośród dóbr biskupa wrocławskiego. W 1226 r. źródła historyczne podają pierwszego znanego z imienia właściciela wsi- była nim kobieta- pani von Wysocka (Wessig). Pod datą 1282 r. wspomniany jest kolejny właściciel Jeschkotel – Jeszko Qualis. Pod koniec XIII wieku wsią zarządza Klemens de Yescotel. W 1293 r. biskup wrocławski sprzedaje wieś mieszczaninowi Heidenricusowi de Mulnheim, w celu lokacji na prawie niemieckim- de Mulnheim zostaje sołtysem wsi. Jeszcze w tym samym roku allodium na terenie Jaszkotla znalazło się w posiadaniu sióstr

■ fot. Jaszkotle - pocztówka z pocz. XX w.

von der Wede. Źródła wspominają w latach 1339-1354 Konrada Uhlenbrucha, a w 1362- Sidelimusa Scheitlera, jako właścicieli. W 1367 r. pojawiła się nazwa Fleischoern, która funkcjonuje przez dłuższy okres czasu jako określenie folwarku. W 1378 r. folwark wykupił Paweł de Gandaw, w celu lokacji, od sióstr von der Wede. Jego potomek Marcin de Gandaw sprzedał całość w 1418 r. mieszczaninowi Mikołajowi von der Heide. Bracia Hieronim i Jan von der Heide ostatecznie sprzedają posiadłość w 1506 r. wrocławianinowi Aleksowi Bank. Potomkowie rodziny Bank odsprzedali Jaszkotle i Gądów Andrzejowi Krampusowi (Kramayn), wrocławianinowi. Wieś nie pozostaje długo w posiadaniu Krapmusa, przekazał on Gądów i Jaszkotle jako spadek po matce dla córki Anny. Anna poślubiła Błażejowi Schammer (Schwamm), wnosząc wieś w posagu ślubnym. W 1594 roku Anna zmarła, a jej własność przejął szlachcic Mikołaj von Frogrohen. Do sekularyzacji w roku 1810, Jaszkotle podlegało katedrze wrocławskiej- po roku

1810 przechodzi w ręce prywatne. W pierwszej połowie XIX wieku właścicielem dóbr w Jasz kotlu i Gądowie był pan von Walter. W niemieckich książkach adresowych Jasz kotle jest wzmiankowane do lat 20- tych XX wieku jako część Gądowa. Od około 1902 r. razem z Gądowem stanowi część wielkiego majątku von Johnstonów (zarządzali m.in. Sadowicami, Jasz kotlem, Mokronosem Dolnym, Cesarzowicami, Zabrodziem).

Do 1945 r. administracyjnie Jaschgüttel podlega powiatowi Wrocław- Kreis Breslau, po 1945 r. najpierw przynależał do gminy Smolec jako Jesionowice, z czasem przyjęła się nazwa Jasz kotle, a po reformie administracyjnej z 1954 r. wieś podlega już Kątom Wrocławskim. Od początku przeznaczona została na parcelację pomiędzy osadników. Dominującymi obiektami we wsi były i są kościół oraz klasztor- jeszcze przed wojną należał do elżbietanek. Obecnie przy klasztorze funkcjonuje Zakład Leczniczo – Wychowawczy Zgromadzenia Sióstr Maryi Niepokalanej.

■ fot. Jasz kotle - kościół

Kościół pod wezwaniem Wniebowstąpienia Pańskiego stanowi centrum wsi, wzmiankowany był po raz pierwszy w 1310 r., wcześniej bo w 1214 r.- wspomniano proboszcza Henricusa, można przypuszczać że już wtedy kościół istniał. Obecny gotycki kościół, jednonawowy z zakończonym prosto prezbiterium i dostawioną z boku wieżą prostopadłościenną, powstał w 1473 roku (data i znak kamieniarski w zworniku). W okresie reformacji – w latach 1532-1653 służył jako zbór ewangelicki. Przywrócony katolikom zyskał w okresie kontrreformacji nowe wnętrze- barokowe wyposażenia ufundowano ok. 1710 roku.

Najstarszymi zachowanymi zabytkami są gotycka rzeźba Madonny z Dzieciątkiem, z XV wieku i renesansowe sakramentarium, z kamienia i żelaza- datowane na XVI wiek.

Barokowy ołtarz przypisuje się wrocławskiemu rzeźbiarzowi F. Plachetce- główne malowidło przedstawia Wnie-

bowstąpienie Chrystusa. Pośród rzeźb ołtarzowych można rozpoznać- św. Jana Ewangelistę, Jana Chrzciciela, apostołów Piotra i Pawła, a w zwieńczeniu Michała Archanioła, św. Jadwigę i św. Barbarę. Na uwagę zasługuje również barokowy konfesjonał z pocz. XVIII wieku w formie altany dekorowanej ornamentem kwiatowym i liściem akantu.

Kościół otacza warowny mur ceglany, z przełomu XVI i XVII wieku, z okrągłymi i romboidalnymi otworami strzelniczymi, do świątyni prowadzą cztery furty- jedną z nich zdobią obecnie nieczytelne herby rodów von Kromeyer i von Schindel. Przed główną bramą stoi- kamienna kapliczka w formie toskańskiej kolumny morowej św. Rocha, czczonego w całej Europie jako patrona chroniącego przed zarazą- na cokole wyryto datę 1668- w głowicy kolumny na blasze wymalowano obrazki z życia świętego. W okolicy druga kolumna morowa znajduje się w Pełcznicy, obie prawdopodobnie powstały po lokalnej epidemii bądź miały przed nią chronić, gdyby pojawiła się w okolicy.

Cmentarz przykościelny zlikwidowano- zachowały się nagrobki księży oraz wbudowana w ścianę prezbiterium płyta nauczycielki zmarłej w 1923 r. Część płyt nagrobnych złożono przy murze kościelnym.

Plebania z końca XIX wieku, piętrowa z pseudoryzalitem centralnym i trójkątnie zwieńczoną facjatą. Wejście na osi głównej poprzedza murowany ganek z balkonem.

Architektura mieszkalna Jaskotla nawiązuje do wspólnego wzorca- większość budynków powstało na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, ustawione kalenicowo z pseudoryzalitem na osi głównej, zakończonym trójkątnym szczytem- pochodzą z II połowy XIX wieku.

Dom nr 25, przy placu przedkościelnym, to budynek dawnej gospody z końca XIX wieku, a obecnie dom mieszkalny. Parterowy z poddaszem użytkowym, z drewnianym gankiem i lukarną na osi- w formie trójkątnego szczytu z dwoma sterczynami w formie kolumnienek.

Nie istnieje już budynek szkoły podstawowej z końca XIX wieku, przy murze kościelnym. Po wybudowaniu nowej szkoły został rozebrany ze względu na bezpieczeństwo- w jego miejscu powstała sala gimnastyczna.

4.10. JURCZYCE

Wieś położona 28 km na południowy zachód od Wrocławia, 2 km na północ od Kątów Wrocławskich nad rzeką Bystrzycą.

W średniowieczu allodium rycerskie Jurtschicz istniało z pewnością w 1361 r., o czym świadczą zachowane źródła. Od pocz. XVIII wieku razem z Bogdaszowicami do 1787 r. wieś znajdowała się pod zarządem jezuitów z Wrocławia- z przeznaczeniem na konwikt dla katolickich gimnazjalistów. Następnie przejęta przez państwowy urząd szkolnictwa- Schu-

lant.

W 1795 r. majątkiem zarządzał szlachcic von Rothkirch, w 1830 r. źródła potwierdzają własność radcy prawnego Ludwiga (Justitzrath), z 1845 r. znane jest nazwisko młynarza Krause. W tym czasie we wsi funkcjonowały browar, gorzelnia, młyn wodny. Około roku 1873 r. właścicielem miał być Koch z Mobendorf w Saksonii, w jego imieniu zarządcą został Trum. Sześć lat później majątek znalazł się w rękach Wilhelma Ruprechta. W 1886 r. miejscowość na pewno stanowi własność Fedora von Zawadzky'ego, Rittmeister, königl. Kammerherr-królewski kamerdyner. W pierwszym dziesięcioleciu XX wieku w Jurczycach osiadają grafowie von Wengersky, którzy zatrzymują posiadłość do końca drugiej wojny światowej. Z 1909 r. znane jest imię królewskiego zarządcy- königl. Rittmeister Johannes Maria Graf von Wengersky (1860-1916) i jego żony Elfriede z domu Cecola von Waltier (1865-1921), po nich Jurczyce odziedziczył graf Friedrich Wilhelm von Wengersky.

Niemiecka nazwa Jürtsch, zmieniona została na Jürgen (1937-45) w powiecie Środa Śląska- kreis Neumarkt. We wsi znajdowała się gospoda typu etablissement, należąca około 1910 r. do pana Otto, za wsią funkcjonował również młyn wodny.

Po 1945 r. Jurczyce weszły w skład gminy Kąty Wrocławskie i zostały przeznaczone na parcelację między osadników. Do 1946 r. pod zarządem Wojska Polskiego- Samodzielnego Pułku Samochodowego Rządu RP. Z czasem wieś została zasiedlona przez Polaków, a folwark przejęła Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna- po jej upadku w latach 90-tych, zabudowania zostały wydzierżawione, stanowią własność Agencji Nieruchomości Rolnych.

W północno-wschodniej części wsi, w pobliżu rzeki, po-

■ fot. Jurczyce - pałac w 1911 r.

wstał w latach 1872-74 murowany pałac neogotycki z wieżą na planie kwadratu i tarasem. Przebudowany w drugim dziesięcioleciu XX wieku zatracił pierwotne cechy stylowe-

koracje zostały zredukowane, kształt dachu uproszczony, budynek otynkowany. Dzisiejsza budowla nie oddaje charakteru pierwotnej rezydencji o skomplikowanej bryle z główną wieżą prostopadłościenną zwieńczoną spadzistym hełmem ostrosłupowym i czterema mniejszymi sterczynami w narożu- co nadało romantyczny charakter założeniu, podobnie jak wysokie dachy, mniejsze wieżyczki, lukarny i

■ fot. Jurczyce - pałac

zwieńczenie szczytów dachu balustradami- wszystkie te elementy dekoracyjne zostały usunięte.

Po wojnie przystosowano pałac na mieszkania dla pracowników Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej. Nadal zamieszkały.

Za pałacem powstało w XIX wieku założenie parkowe z XIX wieku, do którego prowadziły pałacowe tarasy, park łączył się z lasem, który obecnie wchłonął to założenie.

Na północny zachód od pałacu zabudowania folwarku w latach 1860-1900 r., wokół prostokątnego dziedzińca. Przy drodze ustawiono kalenicowo dom rządcy nr 8, naprzeciwko niego dwie obory, prostopadle do nich stodoła. Na środku podwórza kuźnia. Dominuje oficyna nr 8- budynek mieszkalny z lat 60-tych XIX w., na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, trójkondygnacyjny, murowany, otynkowany, z gzymsem kordonowym i podokiennym. Elewacja frontowa sześciosiowa, z wejściem w części centralnej, elewacje boczne trzyosiowe. Ostatnia kondygnacja z sześcioma parami okienek, zamkniętych łukiem pełnym. Front budynku w części centralnej podkreślony szczytem z krenelażem, ujętym poligonalnymi sterczynami.

Z lat 60-tych XIX w. pochodzą spichlerz ustawiony szczytowo do drogi, w części centralnej dłuższego boku dobudowano drewnianą stodołę. Obora I, lata 70-te XIX w., i obora II z końca XIX w. z dachami dwuspadowymi i okienkami górnej kondygnacji, wysuniętymi ponad połąć dachu pokryciem dachowym charakterystycznym dla lukarny typu wole oko. Otwory okienne i wejściowe ujęto w obramienia ceglane, otynkowano. Na środku dziedzińca folwarcznego znajduje

się budynek kuźni z lat 70-tych XIX w., na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, otynkowany, ustawiony kalenicowo do drogi. Jest to jeden z nielicznych zachowanych do dziś budynków o tej funkcji w okolicy.

4.11. KAMIONNA

Wieś, położona nad rzeką Bystrzycą, 30 km na południowy zachód od Wrocławia, 6,5 km na południe od Kątów Wrocławskich. Większość zabudowań zachowanych do dziś pochodzi z przełomu XIX i XX wieku.

Pierwsza wzmianka o istnieniu osady Kammendorf została odnotowana w 1294 r. Z 1302 roku pochodzi informacja o Kemererdorfh przy okazji regulacji granic wsi, od 1337 r. nazywana allodium Camererdorf z nadania Jana Luksemburczyka, króla Czech. Od 1937 r. wieś nazywano Kammfeld bei Kanth.

W XV wieku wieś należała do rodu von Reydeburg, kolej-

■ fot. Kamionna - pocztówka z pocz. XX w. z widokiem pałacu i cegielni w Stradowie

nymi właścicielami do XVI wieku byli: Nieckel (od 1463 r.), Konrad i Heintz von Seydlitz. W wieku XVII następują rządy rodów von Kadloff, a następnie von Knobelsdorff. W 1657 r. córka Marcina- Klara Euzebia Renata von Knobelsdorff und Neu Bielau poślubiła Karola Fryderyka von Kalckreuth und Dolzig, wnosząc Kamionną w wianie ślubnym. Po roku 1760 wieś ponownie staje się posagiem- ostatniej dziedziczki von Kalckreuth- baronówny Marii Józefy Franciszki, a od 1760 r. żony barona Franciszka von Stillfried. Wieś rozwija się zarówno rolniczo jak i przemysłowo- z 1830 r. pochodzi wzmianka o istnieniu browaru, gorzelni, cegielni i torfowni. W 1838 r. Kamionna zostaje odkupiona przez Caroline von Zedlitz z Czerńcyc i stanowi własność Zeidlitz Leip'sche Fräulein Stiftdomu dla panien z rodu von Zedlitz, założonego przez Heinricha von Zedlitz. Pojawia się wzmianka o młynie, napędzanym siłą zwierząt pociągowych. W 1873 r. mowa już o młynie wodnym. Wieś należała do 1945 r. do fundacji von Zedlitz, jednak

była dzierżawiona- od roku 1873 do 1910- wspominany jest dzierżawca lub rodzina dzierżawców Stepelfeld (Stapelfeld). Na początku XX wieku we wsi znajdowała się gospoda typu etablissement, szkoła, nadleśnictwo, młyn i piekarnia.

Tuż po wojnie, pod spolszczoną nazwą Kamienica, w niewielkim stopniu zniszczona w czasie działań wojennych, została przydzielona do gminy Kąty Wrocławskie. Po wyzwoleniu w 1945 r. wieś znalazła się pod zarządem 15-go plutonu Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego, a po 1946 r. została przeznaczona na parcelację i osadnictwo spółdzielczo- parcelacyjne przez Państwowy Urząd Ziemski. Administracyjnie wieś podlegała początkowo gminie Gniechowice, w latach 50-tych zaczęła funkcjonować nazwa Kamionna, a po reformie administracyjnej w 1954 r. znalazła się ona w gminie Kąty Wrocławskie. Zarówno folwark jak i gospodarstwa wiejskie zostały rozdzielone wśród indywidualnych rolników.

W środkowej części wsi, na lewym brzegu Bystrzycy, poprzedzona folwarkiem znajduje się ruina pałacu w otoczeniu parku angielskiego. Pałac wzniesiono w XVI wieku, na wcześniejszych murach (piwnica od strony południowej pochodzi z okresu gotyku, XIV wiek) dla Konrada von Seydlitz (ok. 1571 r.), jako czteroskrzydłowy piętrowy dwór nawodny z mostem zwodzonym, wokół dziedzińca prostokątnego z dwoma kondygnacjami arkad. Przebudowa w okresie baroku w latach 1740-44, najprawdopodobniej pod kierunkiem śląskiego architekta Christopha Hacknera, dla barona Franciszka Aleksandra Augusta von Kalckreuth i jego żony Marii Elżbiety, z domu Schmerhowsky von Lidkowitz, doprowadziła do zmiany układu i wystroju wnętrza, nadano elewacjom nowy charakter, powstał dach mansardowy. Kolejna przebudowa nastąpiła po 1850 r.- na zlecenie Freiherra von Stiellfried. Zachował się rysunek Leonarda Dosta z 1871 r., po rozebraniu dwóch skrzydeł- południowego i zachodniego, pozostawione piwnice przykryto płaskim dachem. Około 1871 r. zamurowano arkady dziedzińca, skrzydło południowe nakryto płaskim dachem. Jeszcze w 1935 r. odnawiano tynki.

Zachowana forma na rzucie litery L to pozostałości po skrzydle północnym i zachodnim, ma charakter budowli barokowej z elementami założenia renesansowego i gotyckiego- w piwnicach od strony południowej. Dwukondygnacyjny pałac, od północy jednotraktowy, od zachodu dwutraktowy, z cegły i kamienia łamanego, otynkowany. W piwnicach sklepienie kolebkowe, holl skrzydła północnego- sklepienie czeskie- żagielkowe na gurtach z lat 1700-44, obok hollu, od zachodu- klatka schodowa. Część pomieszczeń parteru- o charakterze renesansowym- sklepienie krzyżowo i kolebkowo, w jednym z nich od zachodu, przy klatce schodowej- wsparcie sklepienia na jońskiej kolumnie. Klatka schodowa skrzydła zachodniego ujęta w półkolumny z kapitelami talerzowymi, powyżej łuk koszowy z kluczem. Pałac na wysokim przyziemiu ze szkarpami

w narożach skrzydła północnego- prawdopodobnie z 1850 r. Elewacja frontowa dziewięciosiowa z ryzalitem trójosiowym w części centralnej, otwory okienne prostokątne na parterze z ozdobnymi obramieniami i gzymsami nadokiennymi naprzemiennie prostymi i falistymi, na piętrze okna ujęte w prostsze obramienie zakończone zwornikiem w tynku. Cała elewacja spięta wielkim porządkiem z kapitelami kompozytowymi. Ryzalit zamknięty trójkątnym tympanonem z okulusem. Barokowy portal główny, z lat 1740-44, z wejściem zamkniętym łukiem koszowym z kluczem zdobionym maszkaronem, ujęty dwoma hermami z rzeźbami atlantów, podtrzymujących balkon o barokowej balustradzie wklęsło-wypukłej, ażurowej, z dekoracją taśmową, wsparty dodatkowo na dwóch wysuniętych kolumnach kompozytowych (obecnie nieistniejących). Otwór wejściowy balkonu powtarza łuk koszowy wejścia głównego- w bardziej spłaszczonej formie, zdobiony profilowaniem w tynku. Elewacja dziedzica z zachowanymi trzema arkadami pełnołukowymi dawnych krużganków, fragment

■ fot. Kamionna – atlant, fragment portalu pałacowego

portalu renesansowego o zamknięciu półkolistym w skrzydle zachodnim. Dach obecnie niezachowany- w założeniu barokowym- mansardowy, pod koniec XIX wieku przykrycie czterospadowe spłaszczone.

Pałac był położony w otoczeniu ogrodu z okresu baroku- obecnie zniszczonego i zaniedbanego.

Po 1945 r. budynek został przeznaczony na mieszkania, w 1958 r. był już częściowo zdewastowany, w latach 70-tych, w wyniku braku remontów, znajdował się w bardzo złym stanie technicznym- ostatnia rodzina wyprowadza się po 1984 roku- od tej pory pałac popadł w ruinę. Założenie pałacowe wraz z folwarkiem podlegało w tym czasie Stacji Hodowli Roślin w Sadkowie.

Poza murami i szczątkowo zachowaną dekoracją z pałacu nie pozostało nic- portal, elementy pilastrów i naczółków nad oknami, wewnątrz sklepienia krzyżowo- żebrówkowe i kolebkowe w południowo-wschodniej części oraz renesansowa kolumna jońska- to jedyne elementy architektoniczne świadczące o dawnej świetności.

Zabudowania folwarczne z pierwszej połowy XIX wieku rozplanowano wokół prostokątnego dziedzińca, którego centralną część dawniej stanowił staw, zasypyany w 1985 r. Brama wjazdowa od strony północnej pomiędzy dwoma budynkami gospodarczymi- oborą i spichlerzem. Skrzydło wschodnie domyka obora połączona ze stajnią, zachodnie- ruina stodoły. W południowo- wschodniej części oficyna pałacowa, nieco głębiej, w kierunku południowo-zachodnim pałac.

W ścianie szczytowej wschodniej obory wmurowano tablicę z herbem i inicjałami C. S. 1571- prawdopodobnie Conrad von Seidlitz.

We wsi pod względem architektury wyróżnia się dom nr 1- dawna szkoła ewangelicka z początku XX wieku. Na kamiennym cokole- murowany budynek parterowy z użytkowym poddaszem, na planie prostokąta. Budynek otynkowany z narożnikami podkreślonymi licówką, z ozdobnym szczytem o konstrukcji szachulcowej w elewacji frontowej. Okna w obramieniu ceglany, zamknięte łukiem odcinkowym, elewacja frontowa sześciosiowa, boczne dwuosiowe. Obecnie służy jako budynek mieszkalny.

Najstarszy we wsi dom nr 13 pochodzi z pocz. XVIII wieku- barokowy budynek na planie prostokątnym, dwutraktowy z sienią. Parterowy, z użytkowym poddaszem i facjatą, ustawiony szczytowo w stosunku do ulicy z dachem dwuspadowym i ozdobnym półokrągłym szczytem z wklęsłymi spławami – ścianę szczytową dzielą na trzy pola pilastry, w szczycie pierwotnie dwuosiowa, niżej w strefie parteru trójosiowa z zamurowanym środkowym oknem. Przed ostatnim remontem również naroża posiadały bonia- obecnie zatynkowane (1982- data remontu w szczycie), otwory okienne zmieniono. Gzyms podokapowy i międzykondygnacyjny. Wejście od podwórza przez dobudowany drewniany ganek. Dom stanowi prywatną własność, w dobrym stanie, z zachowaną częścią pierwotnej dekoracji elewacji.

Obok domu nr 13, tuż przy drodze stoi posąg Św. Jana Nepomucena- późnobarokowa figura popularnego na Śląsku świętego, powstała ok. 1740-50 r. za rządów Franza Alexandra von Kalckreuth (1696-1760)- herb rodu Kalckreuth zdołił cokol. Prawdopodobnie autorem rzeźby był Albrecht Siegwitz z Wrocławia (?- 1756)- wrocławski rzeźbiarz, twórca figury Św. Nepomucena na Ostrowie Tumskim. W 1945 r. Nepomucen z Kamionnej uległ poważnym uszkodzeniom w wyniku ostrzeżliwania go przez żołnierzy rosyjskich- rysy twarzy zupełnie zatarto. Wykonany w piaskowcu pomnik, został odnowiony w roku 2003 dzięki wsparciu Uniwersytetu w Marburgu i rządu Republiki Federalnej Niemiec. Figura świętego naturalnej wielkości stoi na czworobocznym cokole o narożach ujętych wolutami. Pod figurą wnęka z kratą na latarnię- częsty element przydrożnych kapliczek oświetlających drogę, od frontu kartusz z płaskorzeźbą przedstawiającą zrzucenie Św. Jana

■ fot. Kamionna - figura św. Jana Nepomucena

Nepomucena do Wełtawy i inskrypcją:

„Co często nieżyczliwość, nienawiść i zazdrość wymyśli naganego, a oprócz tego trucizna złych języków wyrządzi złośliwą szkodę naszej godności - odwróć przez swe wstawienictwo. Spraw, aby ich złośliwe poczynania nie miały Twojego błogosławieństwa. Kto złośliwości zmyśla, przez nieprzyzwolite plotkarstwo poniża godność bliźniego. Spraw przez swoje wstawiennictwo i uwolnij nas od grzechu oraz występku, ponieważ życie w grzechu jest największym wstydem przed Bogiem.” (tłum. Ewa Grochowska-Sachs).

4.12. KĘBŁOWICE

Położona na południowy zachód od Wrocławia- 17 km od niego i 11 km na północny wschód od Kątów. Wieś rozwinęła się przy folwarku, tuż za nim w kierunku wschodnim, po drugiej stronie brukowanej drogi pobudowano zagrody. Większość zabudowań pochodzi z początku XX wieku, podobnie jak cztery inne domy pobudowane przy drodze głównej asfal-

towej. Budynki po przeciwnej stronie drogi gminnej w większości powstały w II połowie XX wieku.

Wzmiankowana w 1245 r. wieś Camblouici, na przestrzeni lat zmieniała nazwę- w 1289 r. brzmiała Camblowo, w roku 1342- Kameliwitz, w 1360 r.- Kamelwicz, 1362 r.- Kamilwitz, w 1366 Cumbilwitz. Niemiecka nazwa Kammelwitz została przekształcona w 1937 r. na Kammfeld.

Do sekularyzacji w 1810 r. wieś stanowiła własność kapituły katedralnej- Kębłowice były zarządzane bezpośrednio przez prepozyta. W wyniku sekularyzacji miejscowość przejęło w roku 1810 państwo- zarządzał państwowy urząd königl. Rent Amt, następnie wystawiono ją na sprzedaż. W 1830 r.- jako właścicielkę wspomina się w źródłach Nanette Aschard, w 1845 r. Lieutenant von Fehrentheil. Od połowy XIX wieku pozostaje w rodzinie Jesdinskych: Friedrich August Jesdinsky (wspominany w 1853), Leopold (w źródłach wymieniany od 1867 do 1892)- fundator pałacu. Po śmierci Leopolda, z nim syn Wilhelm uzyskał pełnoletność, majątkiem zarządzała wdowa Emilia Jesdinsky, z domu Lode. Od 1892 r. zarząd przejmuje Willy/Wilhelm Jesdinsky, Hauptmann, brat Hansa- dziedzica Samotworu i Waltera z Jarząbkowic. Był ostatnim właścicielem Kammelwitz przed 1945 r., rozwiódł się z żoną Camille Jesdinsky, z domu Becker, a kiedy wyjechała do Berlina, ponownie się ożenił. Kębłowice znane były wtedy z pięknych koni i hodowli owiec.

Do 1945 r. wieś podlega administracyjnie Kreis Breslau- powiatowi wrocławskiemu, w latach 1945-50 funkcjonowała nazwa Kamilowice w gminie Smolec, obecnie Kębłowice, w gminie Kąty Wrocławskie.

Po wkroczeniu na teren wsi wojsk radzieckich w 1945 r. dziedzic i mieszkańcy zostali zmuszeni do pracy- Rosjanie zatrzymali się w okolicy na dłużej gromadząc bydło i konie w folwarku w Kębłowicach. Wyposażenie pałacu wywieziono na Wschód w 1946 roku, w latach zarządu Armii Czerwonej nad wioską (1946-47), większość Niemców opuściło wieś. Ostatni z nich wyjechali na początku lat 50-tych. Po 1949 r. folwark został przekształcony w Państwowe Gospodarstwo Rolne- do lat 90-tych, podlegał stacji Hodowli Roślin w Sadkowie. Po likwidacji PGR-u na początku lat 90- tych stanowił własność Agencji Nieruchomości Rolnych- majątek wydzierżawiony prywatnemu właścicielowi- niszczeje.

Pałac powstał w 1882 roku dla Leopolda Jesdinsky'ego (data i inicjały w szczycie budynku) jako dwukondygnacyjny budynek, o rzucie zbliżonym do prostokąta- o skomplikowanej bryle z ośmiobocznymi wieżyczkami w narożach, przykrytymi kopulastymi hełmami, i centralnie umieszczoną drewnianą wieżyczką widokową, z dachem mansardowym. Elewacja frontowa z ryzalitem na osi, portal ujęty dwiema wnękami- przeznaczonymi prawdopodobnie na rzeźby, których brak, powyżej na osi szersze okno i lukarna zdobiona wo-

lutami, ujęta po bokach dwoma mniejszymi lukarnami. Siedmioosiowa część główna boniowana, poszerzona o cofnięte nieboniowane skrzydła zakończone ośmiobocznymi wieżyczkami. Elewacja od strony parku z trzema ryzalitami- centralny zakończony owalnie, ryzalITY spięte są dwoma balkonami z balaskami - na parterze tarasy na filarach. RyzalITY boczne zakończone oddzielnymi balkonami, pod którymi znajdują się pomieszczenia na rzucie prostokątnym ze ściętymi narożami. Nad każdym ryzalitem lukarna wolutowa, pomiędzy nimi jeszcze dwie o podobnych formach. Okna prostokątne, z prostą opaską w tynku i szprosami.

Pałac był siedzibą PGR, w latach 60-tych odremontowany- z

■ fot. Kębłowice - pałac

przeznaczaniem na mieszkania i biura. Obecnie jest dzierżawiony, ale stanowi własność Agencji Nieruchomości Rolnych, do niedawna jeszcze zamieszkały, od dwóch lat stoi pusty.

Wokół prostokątnego dziedzińca rozlokowano zabudowania gospodarcze- pierwotnie z trzech stron. W części centralnej pałac, w jednej linii zabudowy z budynkiem mieszkalno-gospodarczym na południe od niego i oficyną mieszkalną nr 16 na północ od pałacu. Za pałacem w części południowo zachodniej folwarku istnieje częściowo zachowany park krajobrazowy, dawniej miała się tu znajdować też oranżeria.

Od północy dziedzińca ogranicza stodoła z dobudowaną wiatą na maszyny rolnicze w północno-zachodnim narożu i budynkiem gospodarczym w części centralnej. Skrzydło wschodnie zabudowane zostało spichlerzem (po 1949 r. warsztat), do którego dostawiona była kuźnia (nie istnieje- zachował się komin i fragment pieca), za spichlerzem jeszcze dwie obory - na jednej z obór tablica kamienna z datą 19 marzec 1885 i inicjałami C. J(esdinsky). Od południa podwórce zamykała druga stodoła, po pożarze w latach 80- tych została rozebrana.

Główna brama wjazdowa w narożu północno- wschodnim

między stodołą a spichlerzem. Drugi wjazd znajdował się pierwotnie na osi głównej pomiędzy dwoma oborami- został zamurowany.

Oficina nr 16 z przełomu XIX/ XX wieku, to budynek na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, podpiwniczony, parterowy, ustawiony kalenicowo. W części centralnej dwuosiowy ryzalit z facjatą przekrytą dachem dwuspadowym. Po obu stronach ryzalitu wejścia z prostokątnym okienkiem podokapowym nad każdym z nich. Otwory okienne z nadprożem łukowym, podkreślonym cegłą. Elewacja nieotynkowana, poprzez zróżnicowanie wątków ceglanych utworzono wyraźny wzór pasowy w cegle, stanowiący wykończenie. Ściany szczytowe trójosiowe z parą okien w szczycie, ujętych dwoma mniejszymi oraz z fryzem schodkowym.

4.13. KILIANÓW

Wieś ulicówka położona 27 km na południowy zachód od Wrocławia i 4 km na południe od Kątów Wrocławskich.

W 1204 r. wzmiankowana jako Kylianovo- przekazane przez księcia Henryka I Brodatego (1201-1238) opactwu św. Wincentego, w 1244 r. jako Kylianou i w 1253 r. jako Kilianou podlegał premonstratensom z opactwa św. Wincentego na Ołbinie we Wrocławiu, do wsi należał młyn. W 1259 r. książę wrocławski Henryk III Biały (1241-1266) zgodził się na lokację na prawie niemieckim wsi Kylianouo. W 1271 Kylianovo za zgodą opata Wilhelma przekazano zasadzcy Meynhardowi, w celu lokacji na prawie niemieckim- być może drugiej lokacji.

Zapisek z 1376 r. wspomina o zakupie przez opata ołbińskiego sąsiedniej osady Lantov od rycerza Jana Rymbabe i utworzenie jednego większego folwarku o nazwie Lantov.

Do sekularyzacji w 1810 r. wieś pozostała własnością klasztoru Św. Wincentego- później wykupił ją feldmarszałek Gebhard Blücher von Wahlstatt. We wsi funkcjonowała szkoła katolicka, a także młyn polny i wodny nad Bystrzycą - Gilgenauer Mühle. O Kilgenau wspomiano w źródłach już w 1373 r. (nazwa prawdopodobnie od nazwy kwiatu- kosaciec niemiecki, potocznie irys, kwiat występuje do dziś na terenie Parku Krajobrazowego Doliny Bystrzycy).

Od 1937 r. funkcjonowała nazwa Landau- nawiązująca do wczesnośredniowiecznej nazwy wsi- wg A. Moeperta od formy imienia Landolf lub Rudolf. Administracyjnie do 1945 r. miejscowość znajdowała się w powiecie ziemskim Wrocław-Kreis Breslau. Po 1945 roku w gminie Kąty Wrocławskie.

W 1945 i 1946 roku zarząd nad majątkiem powierzono Komendzie Powiatowej Milicji Obywatelskiej, później rozparcelowano ziemie pomiędzy osadników.

Poza indywidualnymi gospodarstwami rolniczymi, funkcjonowało Państwowe Gospodarstwo Rolne, w latach 70-tych Kilianów stanowił oddział Stacji Hodowli Roślin z siedzibą w

Sadkowie. W latach 90-tych, po upadku PGR, majątek przeszedł w prywatne ręce.

Kościół p.w. Wniebowstąpienia Najświętszej Marii Panny znajduje się w centralnej części wsi, w pobliżu dawnego folwarku. Z roku 1414 pochodzi wzmianka o proboszczu Janie Humulatoris, znane jest też nazwisko jego poprzednika- Heinrich Czetheras. Prawdopodobnie

■ fot. Kilianów - kościół

istniał już w tym czasie kościół. Obecna świątynia gotycko- renesansowa z lat 1568-69, powstała dzięki staraniom opata premonstratensów Jana Cyrusa. Restaurowana w 1889 r.

Kościół orientowany, murowany z cegły i kamienia łamanego- korpus jednonawowy z dachem dwuspadowym oraz prezbiterium zamkniętym trójbocznie z zewnątrz, wewnątrz półkoliście. Od zachodu wieża na planie kwadratu z przyporami. Nad wejściem zachowała się płyta opata Jana Cyrusa z datą konsekracji 1569. Wewnątrz sklepienia kolebkowe w prezbiterium i zakrystii, korpus i kruchtę przykryto stropem. Barokowy ołtarz został ufundowany przez opata Karola Kellera na początku XVIII wieku. Najstarszym zachowanym zabytkiem jest rzeźba gotycka przedstawiająca Chrystusa Zmartwychwstałego.

Kościół otacza mur cmentarny- na podmurówce z kamienia łamanego, wyżej ceglany.

Pośród zabudowy Kilianowa przeważa zabudowa XIX wieczna- warto jednak przyrzeć się kilku domom mieszkalnym wioski bliżej- ze względu na dekorację elewacji bądź historię. Wśród budynków gospodarczych zachowało się jeszcze kilka najstarszych o konstrukcji szachulcowej, coraz mniej tego typu konstrukcji w okolicy, dawniej bardzo popularnej i charakterystycznej dla Śląska.

Dom nr 17a to budynek mieszkalny z przełomu XVIII i XIX wieku, dwukondygnacyjny z dachem dwuspadowym, ustawiony szczytowo. Czterosiowy, poszerzony o jedną oś jednokondygnacyjnej dobudówki, przykrytej dachem pulpitowym łączącym się z połacią dachu dwuspadowego- w efekcie uzyskano przełamanie połaci. Od strony drogi naczółek, od podwórza trzy lukarny wole oczy w dwóch rzędach. Elewacja

boczna pięcioosiowa z częścią okien zamurowanych, wejście ujęte dwoma węższymi oknami, podobne rozwiązanie przy oknie na piętrze. Dom łączy się z oborą niższą o jedną kondygnację- naprzemiennie otwory okienne prostokątne i kwadratowe, otwory parteru zmienione. Kapliczka przy domu nr 17 z końca XIX wieku. Murowana, otynkowana, z dachem dwuspadowym, z niszą na figurkę zakończoną spłaszczonym łukiem, wyżej, w szczycie mniejsza i płytsza kwadratowa nisz. Brak oryginalnego wyposażenia.

Dom nr 27 z bogatą dekoracją elewacji, z II połowy XIX wie-

fot. Kilianów - dom nr 27

ku. Trójkondygnacyjny z dachem naczółkowym, ustawiony kalenicowo do ulicy, ściany szczytowe trójosiowe, w szczycie pojedyncze okno prostokątne ujęte dwoma węższymi prostokątnymi płycinami i półokulusami. Elewacja frontowa pięcioosiowa, z wejściem na osi głównej ujętym zdwojonymi pilastrami. Gzyms kordonowy i na piętrze podokienny- tworzą jedną opaskę w tynku. W części podokapowej dekoracyjny fryz z widocznym podziałem nawiązującym do form tryglifów i metop, z motywem kwiatowym.

Folwark przy domu nr 31 to zabudowania z końca XIX wieku, wokół prostokątnego dziedzińca. Po 1949 r. własność gospodarstwa SHR (Stacja Hodowli Roślin), obecnie siedziba prywatnej firmy rolniczej. Przy drodze stoi budynek mieszkalny, dziś siedziba firmy, na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, dwukondygnacyjny z dwuosiową facjatą i okulesem w szczycie. Część centralna ujęta lizenami. Pierwotnie obie elewacje- frontowa i tylna jednakowe, siedmioosiowe, obecnie wejście od frontu zamurowane. Po drugiej stronie bramy, w części zachodniej, szczytowo ustawiony budynek mieszkalno-gospodarczy, połączony z oborą. Naprzeciwko, drugie skrzydło zamyka stodoła, obok kalenicowo ustawiona stodoła, zamyka podwórze od północy.

4.14. KOZŁÓW

Niewielka wieś położona w pobliżu Strzegomki, 29 km na południowy zachód od Wrocławia i 3 km na północny zachód od Kątów Wrocławskich.

Wzmiankowana w 1245 r. w dobrach biskupich, w 1318 r. jako własność rycerza Jenchin von Pezchen, który sprzedał w 1330 roku Kozłów kanonikowi wrocławskiemu- magistrowi Konradowi.

A. Moepert podaje informację o istnieniu w tym czasie kaplicy, którą próbuje identyfikować z kaplicą pałacową z XVIII wieku. W 1845 r. J. G. Knie potwierdza istnienie pałacu, jednak ani ślad kaplicy ani pałacu nie zachował się do czasów współczesnych. W 1795 r. właścicielem wsi był baron von Stillfried, przed nim graf von Zedlitz. Od 1830 r. miejscowość podlega Carlowi von Wallenberg. W roku 1873 r. zarządzają Kozłowem grafowie zu Limburg- Stirum z Piotrowic: z 1880 r.- znane imię Friedrich graf zu Limburg- Stirum, 1921- landrat Richard graf zu Limburg- Stirum. Posiadłość pozostaje w ich rękach do 1945 r. Na początku XX wieku we wsi istniała gospoda Josepha Wendlera -dom nr 3 i młyn wodny tzw. Neumühle.

W tym czasie administracyjnie Kozłów podlegał Środzie Śląskiej- Kreis Neumarkt, jako Koslau (po 1937 r.- Kiesgrund), od 1945 r. przypisany gminie Kąty Wrocławskie, jako Kozłowo- z czasem Kozłów. Wieś w całości przeznaczona na osadnictwo indywidualne, pozostała do dziś wsią rolniczą.

Z 1913 r. dom nr 7 (data w szczycie razem z pierwszą literą nazwiska właściciela- W.). Murowany budynek, na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, ustawiony kalenicowo do drogi, wejście poprzez drewniany ganek z daszkiem dwuspadowym.

Obok ustawiony szczytowo budynek gospodarczy połączony ze stodołą. Oba budynki murowane, otynkowane z dachem dwuspadowym. Budynek gospodarczy z dwoma wejściami i oknem w dłuższej ścianie, stodoła z wrotami na osi- wszystkie otwory wykończone obramowaniem ceglany.

Zabudowania wy-

fot. Kozłów - płaskorzeźba - dom nr 7

dają się stosunkowo typowe dla wsi dolnośląskiej z pocz. XX wieku. To co je wyróżnia to płaskorzeźba wmurowana w szczycie budynku gospodarczego, a przedstawiająca żniwiarkę ze snopami zboża w rękach. Nad wrotami stodoły data budowy zabudowań gospodarczych- 1917 r. i inicjały właściciela- H. W.

■ fot. Kozłów - zabudowania młyna

Młyn tzw. Nowy- Neumühle położony na północny zachód od wioski, przy rzece Strzegomce, czynny jest do dziś- pierwotnie wodny, obecnie elektryczny. Wzmiankowany przez F. A. Zimmermanna w 1785 r. jako młyn polny. Na widokówce z pocz. XX wieku widoczny jako dwukondygnacyjny budynek mieszkalny z dachem dwuspadowym, obok niewiele wyższy, węższy budynek młyna, również z dachem dwuspadowym. Prawdopodobnie w tym samym czasie po przeciwnej stronie podwórza powstały zabudowania gospodarcze- dwukondygnacyjne z dachem dwuspadowym, z obramowaniem otworów okiennych w cegle. Sam budynek młyna został przebudowany, obecnie wyższy o dwie kondygnacje, z płaskim dachem. Oba skrzydła łączą budynki z połowy XX wieku, obłożone gontem bitumicznym. Zabudowania mieszkalne rozbudowano współcześnie.

4.15. KROBIELOWICE

Położona 26 km na południowy zachód od Wrocławia i 4 km na południowy wschód, wieś nad rzeką Czarna Woda.

Ze względu na żyzne ziemie, osadnictwo rozwijało się w okolicach od trzeciego tysiąclecia przed naszą erą. Pierwsza potwierdzona źródłowo wzmianka z 1231 roku wspomina właściciela wsi Criebelowicz Thizka von Stercz. Wcześniej w źródłach wieś nazywano Woykewicz (dziś to sąsiednia wieś). Od 1329 r. wieś Criebelowicz jest własnością Henryka Stercze, jego braci i Henryka Wusthabe. W 1346 r. ten ostatni sprze-

daje wieś mieszczaninowi Piotrowi Schwarz z Wrocławia. Wkrótce miejscowością zaczynają interesować się zakonnicy. W 1343 r. opat premonstratensów z Wrocławia- Mikołaj I wykupił młyn, a w 1417 r. opat Andrzej Rügler odkupił całą miejscowość od dotychczasowego właściciela niejakiego pana Optzkone. W latach 1646-55 Krobielowice dzierżawił od zakonu Stefan Rosenzweig, jednak wieś pozostała w dobrach zakonnych aż do sekularyzacji majątku kościelnego przez państwo pruskie w 1810 roku.

Cztery lata później król pruski Fryderyk Wilhelm III przekazuje wieś w dziedziczne posiadanie feldmarszałkowi Gebhardowi Lebrechtowi Blücherowi razem z tytułem księcia von Wahlstatt (Legnickie Pole), w dowód wdzięczności i uznania za zasługi na polu bitewnym, w czasie wojny z Napoleonem Bonaparte .

Blücher, jako naczelnny wódz wojsk napoleońskich od 1813 roku stał się sławny przede wszystkim po zwycięstwach nad wojskami francuskimi pod Kaczawą, a zwłaszcza po bitwie pod Waterloo w 1815 r., kiedy to stał się bohaterem narodowym Niemców. Marszałek osiadł w dobrach krobielowickich i tu zmarł. Historia mauzoleum Blüchera ciągnie się na przestrzeni lat. Uroczystość pogrzebu w 1819 r., w Wojtkowicach uświęcił sam król pruski Fryderyk Wilhelm III. Wkrótce narodził się pomysł wystawienia bohaterowi pomnika w miejscu, które szczególnie sobie upodobał podczas spacerów po swoich dobrach. Prace nad grobowcem trwały ponad 40 lat. Pomnik autorstwa znanego rzeźbiarza Jana Henryka Strack miał zostać wystawiony ze składek żołnierzy- pierwotnie mauzoleum przypominało piramidę ze ściętym stożkiem, na której szczy- cie znajdowała się rzeźba lwa, wejścia do mauzoleum strzegły rzeźby dwóch mniejszych lwów. Gen. von Zieten nadzorujący cały projekt, zakupił olbrzymi głaz granitowy w sobóckich kamieniołomach o masie zbliżonej do 589 680 kg. Głaz okazał się tak wielki, a prace tak drogie, iż nie udało się go przetransportować, a sprawa

■ fot. Krobielowice - mauzoleum G. Blüchera

została zarzucona. Przypomniano sobie o feldmarszałku tuż przed setną rocznicą jego urodzin w 1842 r., a wtedy już sam król Fryderyk Wielki IV wsparł prace finansowo - kamień rozłupano na mniejsze części, z których powstał obecny pomnik. W latach 1846-53 wykonał go rzeźbiarz von Rauch na wzór mauzoleum rzymskiego w Tivoli.

Ostatecznie mauzoleum przybrało formę walca z popier-
siem Blüchera dłuta Henryka Berges w medalionie, umiesz-
czonym u szczytu.

Uroczyste odsłonięcie mauzoleum odbyło się 28.04.1853 roku i zostało uświetnione obecnością władcy Prus.

Pałac powstał w południowej części wsi. Poprzedza go folwark z XIX wieku, przy czym od strony wschodniej istniały zabudowania gospodarcze wcześniejsze- z 1878 roku. Za pałacem do dziś funkcjonuje podłużny staw - jedyny zachowany z zespołu stawów rybnych istniejących w baroku. W pobliżu przepływa rzeka Czarna Woda. Na teren pałacu prowadzi brama z tego samego okresu. Jej przyziemie wykonano z ciosów kamiennych, piętro obłożono drewnem. Portal półkolisty zdobią rozety i czworoboczne kłińce.

fot. Krobielowice - brama

W 1349 r. pierwszy raz wzmiankowana jest siedziba pańska-
munitio. Na jej miejscu postawiono renesansowy dwór
opatów w latach 1570-80, jako założenie jednoskrzydłowe. Za
czasów opata Jerzego Scultetusa (1596-1613) wybudowano
bądź przebudowano dwór. Obecnie pierwotny dwór stanowi
północno- zachodnie skrzydło.

Opat Karol Keller (1697-1710) zlecił gruntowną przebudowę pałacu, w wyniku której do istniejącego budynku dobudowano kolejne trzy skrzydła, tworząc wewnętrzny dziedziniec ozdobiony dwukondygnacyjnymi krużgankami. Sekularyzacja w 1810 r. wpłynęła na architekturę pałacu- zmieniono wystrój wewnątrz, wymieniono okna i drzwi. Kaplica, znajdująca się w rogu lewego skrzydła, przekształcona została w stodołę- do

1812 r. zachowano jeszcze ołtarz. Od 1814 r. pałac stanowił dziedziczną własność marszałka Gebharda Blüchera.

Przebudowa w stylu neorenesansowym z roku 1878 jest widoczna głównie w bryle zewnętrznej- dodano trzy wieżyczki narożne na planie okręgu, loggię przy skrzydle pd.- zach. i ryzalit w skrzydle pn.- zach. z tarasem. W skrzydle pn.- zach. dodatkowo wykusz. Rozbudowano dach z facjatami. W latach 1938-1939 r. prowadzono prace konserwatorskie i budowlane- rozebrano wieżę od strony północnej, przebudowano pd.- zach. ryzalit, zmieniono układ wnętrz.

Opuuszczona przez Blücherów w 1945 r. siedziba popadła w ruinę. W ewidencji zabytków z 1958 zaznaczono, że o ile w 1945 r. pałac był w dobrym stanie, to już w 1958 r. zastano go „częściowo zdewastowanego”. Książki i obrazy ze zbiorów krobielowickich przejął Uniwersytet Wrocławski. Meble, porcelana, zbiory sztuki częściowo wywieziono, część znalazła nowych właścicieli w okolicy. Pałac zostaje przeznaczony na mieszkania dla pracowników gospodarstwa PGR, jednak w latach 70-tych, po wybudowaniu bloków mieszkalnych, ostatni mieszkańcy opuścili go i popadł w ruinę. W 1978 r. przejęty przez Biuro Turystyki Młodzieżowej, od 1989 r. właścicielem został Urząd Miasta i Gminy Kąty Wrocławskie. W wyniku przetargu w latach 90-tych pałac odkupił potomek rodu Potockich i Blücherów, który przywrócił dawną świetność założeniu. Remont trwał od 1992 do 1995 r. Obecnie istnieje tu hotel z centrum konferencyjnym i polem golfowym, będącym sporą atrakcją.

■ fot. Krobielowice - pałac

Dziś pałac to dwukondygnacyjna, otynkowana budowla z kamienia łamanego i cegły, na planie prostokątnym z wewnętrznym dziedzińcem otoczonym krążgankami, arkadowo-filarowymi. Od strony północno-zachodniej zachowany fragment średniowiecznej budowli oraz prostokątny portal renesansowy z piaskowca, datowany na 1580 r.- na osi

centralnej elewacji frontowej, zamknięty łukiem pełnym i zwornikiem z herbem premonstratensów, powyżej gzyms z fryzem- pola między łukiem a gzymsem wypełniono płasko-rzeźbami w formie rozet.

Wewnątrz sklepienia zachowały się tylko w najstarszym północno-zachodnim skrzydle. Duży holl wejściowy na osi przesklepiono krzyżowo. Dachy dwuspadowe, na wieżach cebulaste hełmy.

Pośród zabudowań gospodarczych na uwagę zasługuje oficyna mieszkalna z 1878 roku położona na wschód od pałacu, obecnie opuszczona. Na planie prostokąta z dachem dwuspadowym i szczytami schodkowymi z cegły, każdy ze schodków ozdobiony ceglaną arkadą. W szczycie okulus i dwa romboidalne okienka. Piętro trójosiowe z oknami zamkniętymi nadprożem odcinkowym, wykończonym w cegle. Między szczytem a piętrem opaska z cegieł ustawionych narożnie. Elewacja boczna pięcioosiowa, z wejściem na osi głównej. Całość otynkowana z podkreśleniem części centralnej i naroży boniowaniem, z gzymsem kordonowym.

Obok obora z 1878 r., podłużny budynek na planie prostokąta, ustawiony szczytowo, obecnie nieużytkowany, z dachem dwuspadowym z trzema bramami wejściowymi rozstawionymi symetrycznie. Wejścia podkreślono ryzalitem zakończonym facjatą ze szczytem schodkowym ceglanym i z arkadkami. Podobne wykończenie w elewacji tylnej- ograniczone do szczytu nad oknami. Otwory okienne i wejściowe zakończone łukiem pełnym i obramowaniem w tynku. W ścianach szczytowych podwójne okienka łukowe i okulus- wykończone cegłą.

Folwark został rozbudowany pod koniec XIX wieku o dwie obory i spichlerz przy drodze głównej, na północny wschód od pałacu. Po wojnie administrowane od 1949 roku do lat 90-tych przez PGR, obecnie to teren prywatny.

W lesie pod Krobielowicami można jeszcze znaleźć fundamenty młyna wodnego, o którym wspomina się w źródłach już w 1343 roku- wtedy kupił go opat premonstratensów z Wrocławia. Mówi o nim również J. G. Knie w 1845.

Zarówno wieś jak i okoliczne dobra pozostały w rękach Blücherów do 1945 roku. Nazwa Krieblowitz obowiązywała do 1937 r.- potem została zmieniona na Blüchersruh.

Po II wojnie światowej wieś przeznaczono do parcelacji spółdzielczej i dla osadników. W 1947 folwark dzierżawił Powiatowy Komitet Miejski PPS we Wrocławiu. Rok później PZPN, od 1949 do lat 90-tych XX wieku PGR.

4.16. KRZEPTÓW

Wieś ulicówka leży 12 km na południowy wschód od Wrocławia, 13.5 km na północny zachód od Kątów Wrocławskich.

Pierwszy raz wymieniono ją w źródłach w 1257 r. jako Crep-

towo, później nazywana Criptau. Do 1810 roku stanowiła własność zakonu klarysek we Wrocławiu. Najczęściej dobra klasztorne w takich przypadkach oddawane były w użytkowanie chłopom w zamian za czynsz, a całością majątku i folwarkiem opiekował się prokurator- przeważnie franciszkanin, potem klaryski wybierały również inne osoby na tę funkcję. Po sekularyzacji w 1810 roku wieś przejęło państwo- königl. Rent- Amt Breslau. W 1880 r. nastąpił podział wsi na kilka gospodarstw rolnych (nr 1,3,10), część ziemi należała w tym czasie do gospodarstwa dziedzicznego Erbscholtisei Carla von Wallenberg- Pachaly ze Smolca. Zarząd rodu Wallenberg- Pachaly utrzymał się w Krzeptowie do 1945 r.

Administracyjnie Kriptau pozostawał w powiecie Wrocław- Kreis Breslau, po 1945 r. przejściowo w gminie Smolec, a po reformie administracyjnej w 1954 r.- nadzór przejęła gmina Kąty Wrocławskie. W protokołach zdawczo-odbiorczych PUZ (Państwowy Urząd Ziemi), następnie PNZ (Państwowe Nieruchomości Ziemi), dotyczących wsi zostało odnotowane: „budynki całkowicie zniszczone, a częściowo spalone, nie posiada żadnych narzędzi rolniczych i inwentarza żywego”. Na 16 gospodarstw zupełnie zniszczone zostało piętnaście domów, kolejne piętnaście budynków uszkodzono. Wieś przeznaczono na osadnictwo spółdzielczo-parcelacyjne dla przesiedleńców.

Po 1945 r. we wsi istniały prywatne gospodarstwa rolne, tylko część z nich należała do Spółdzielni Rolnej w Smolcu. Większość zabudowy pochodzi z początków XX wieku- obecnie we wsi powstaje również nowe osiedle.

Na północny zachód od wioski zachował się cmentarz ewangelicki z poł. XIX wieku, przy ul. Dębowej. Opuszczony cmentarz, z ceglaną kaplicą, zarówno płyty nagrobne, jak i kaplica, zdewastowane. Prawdopodobnie cmentarz pochodzi z I połowy XIX wieku, użytkowany był do 1945 roku.

Pośród zachowanej zabudowy wyróżnia się jeden dom przy ul. Głównej 15- dwukondygnacyjny budynek z końca XIX wieku, na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, ustawiony kalenicowo. Elewacja otynkowana z gzymsami międzykondygnacyjnymi, siedmioosiowa, z ryzalitem trójosiowym w części centralnej i wejściem ujętym w lizeny z tynku. W elewacji tylnej również ryzalit, ale brak dekoracji. Pod okapem pary kwadratowych okienek. Budynek częściowo zamieszany. Obok ustawiona kalenicowo stodoła z cegły, z dachem dwuspadowym, częściowo w ruinie- fragment wyburzony- nieużytkowana.

4.17. MAŁKOWICE

Położona 20,5 km na południowy zachód od Wrocławia, 9 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich, wieś pierwotnie miała charakter ulicówki, z zabudowaniami wzdłuż

jednej głównej drogi. Z czasem, w wyniku rozbudowy, zatraciła swój charakter- przekształcając się w wielodrożnicową.

Pierwsza wzmianka o Malkowitz z 1255 r. pochodzi z dokumentu księcia Henryka III Białego. W 1287 r. potwierdzono istnienie kościoła w Malicoviz i podano imię plebana Mikołaja- najstarszego znanego z imienia proboszcza w okolicach Kątów. W 1310 r. wieś Malkowicz była lokowana na prawie niemieckim przez mistrza Hasco. Zanim wykształciła się jedna nazwa w dokumentach zapisywano Małkowice różnie- raz jako Malkuiz- w 1311 r., innym razem- Malkuwiz- 1318 r., w latach 1324, 1360 – Malkewicz, w 1630, 1667, 1736 r.- Malckwitz.

Od II połowy XVII wieku do końca XVIII w. Małkowice stanowiły własność rodziny von Oberg. Z imienia znany jest kanonik Kasper Henryk von Oberg (zm. 1679), po nim zarządzał Małkowicami jego brat. Kiedy w 1785 r. baron Rudolf Wolfgang von Oberg umarł, majątek przejął jego syn Rudolf Karl Jan, po nim najprawdopodobniej własnością zarządzała żona Rudolfa- Karolina Henryka von Oberg, z domu von Rothkirch i córka Karolina Helena Henryka von Lüttwitz z domu von Oberg (1796). Po śmierci ostatniej dziedziczki von Oberg (zm. 1796 r.) majątek przejął Joseph von Rothenberg, który prawdopodobnie w latach 30-tych odsprzedał majątek panu Jacobowi Philipowi Silberstein. Ok. 1841 r. Małkowice przejął po ojcu Johann Philip Silberstein i jego następcą- w 1865 r.- Julius Silberstein. Po śmierci męża majątkiem zarządza w latach 90-tych XIX wieku pani Philippine Silberstein, w 1894 r. jako właścicielkę wspomina się pannę Betty Silberstein- ostatnią z rodu. Na początku XX wieku majątek stał się własnością Otto Steuera. Rodzina Steuer to ostatni zarządcy niemieccy Małkowic.

Majątek Małkowice, po 1945 r., zostały wyłączone z parcelacji i przeznaczony przez PNZ na gospodarstwo państwowe hodowli bydła. Po 1949 r. gospodarstwo przekształcono w PGR, podległe Stacji Hodowli Roślin w Sadkowie. Obecnie majątek znajduje się w rękach Agencji Nieruchomości Rolnych.

Kościół p.w. Św. Trójcy wzniesiono na początku XV wieku, na miejscu wcześniejszego obiektu- wzmiankowanego w 1287 r. Świątynia w stylu gotyckim, jest typowym kościołkiem parafialnym z tamtego okresu- jednonawowy z wydłużonym, trójbocznie zakończonym prezbiterium. Dach dwuspadowy, nad prezbiterium- pięciospadowy, wieża z hełmem barokowym. Wewnątrz sklepienia krzyżowo- żebrowe, z gotyckimi zwornikami w prezbiterium. Ołtarz główny barokowy, powstał podczas częściowej przebudowy w 1680 r.- centralną część zajmuje marmurowa rzeźba Ukrzyżowania z 1730 roku. Dwa ołtarze boczne z tego samego okresu- Matki Boskiej i Św. Józefa, barokowe organy, konfesjonał i wyposażenie- m.in. neobarokowe rzeźby z 2 ćwierci XVIII wieku. W nawie głów-

nej zachowały się epitafia: płyta nagrobna Absaloma Swobsdorfa (zm. 1494); popiersie właściciela Małkowickanonia Kaspra Henryka von Oberg (zm. 1679 r.), dwa neoklasyzystyczne nagrobki w formie sarkofagów z obeliskami, portretami zmarłych i rzeźbami żałobnic przy urnach-ufundowane przez baronową Karolinę Henrykę von Oberg, z domu Rothkirch, żonę ostatniego dziedzica rodu von Oberg, dla

■ fot. Małkowice - kościół

męża i syna; ostatnie epitafium wystawiono dla Karoliny Heleny Henryki von Lüttwitz ur. von Oberg (zm. 1796 r.).

Cmentarz przykościelny nie zachował się do naszych czasów, jednak ocalały do dziś epitafia w ścianach kościoła i jeden zniszczony grobowiec Steuerów, za kościołem. W murze prezbiterium w miejscu zamurowanego okna- wstawiono epitafium Hansa Ernesta von Clausnitz und Treschen (zm. 1712 r.) i jego żony Heleny z domu von Lock. Warto jeszcze zwrócić uwagę na główną bramę wiodącą na teren przykościelny- pochodzi z okresu renesansu, w zwieńczeniu attyka śląska.

W latach 30- tych XVIII w. z fundacji rodziny von Oberg postawiono we wsi dwie figury świętych: Św. Antoni Padewski stanął na rozwidlenie ulic Głównej i Polnej w 1735 r. Barokowy pomnik wykonano z piaskowca, składa się z dwóch części- na cokole posąg świętego trzymającego na rękach dzieciątka. Na drugim końcu wsi, w pobliżu kościoła ustawiono figurę Św. Jana Nepomucena z roku 1730, to wykonany z piaskowca, barokowy pomnik. Sposób przedstawienia świętego w stroju jezuickim z krzyżem w rękach jest typowy, jednak pomnik wyróżnia się spośród innych wysoką klasą obróbki rzeźbiarskiej.

Naprzeciwko kościoła, w pobliżu rzeki znajdują się zabudowania dawnego klasztoru sióstr elżbietanek- z przełomu XIX/XX wieku. Główny budynek to dwukondygnacyjny obiekt o skomplikowanej bryle przekrytej dwuspadowymi daszkami: nad korpusem głównym, ryzalitami, skrzydłami bocznymi, facjatami i lukarnami. Z wieżyczką umieszczoną centralnie. Pierwotnie ryzalidy miały formę otwartych loggii, obecnie zostały przeszklone. Okna obramowane w cegle, zakończone łukiem odcinkowym, lico ścian zdobią wzory geometryczne i liniowe z cegły i płycin w tynku. Gzyms wieńczący, podokapo-

wy, gzyms międzykondygnacyjny i fryz- również wykonano w cegle. Wszystkie te zabiegi nadają bryle i elewacjom bogaty i dekoracyjny wyraz.

■ fot. Małkowitz - dawny klasztor

Po wojnie klasztor zaczął pełnić funkcję Domu Dziecka, a obecnie znajduje się tu Centrum Opieki Caritas Archidiecezji Wrocławskiej.

Pośród zabudowań przynależących do klasztoru zachowała się oficyna klasztorna z przełomu XIX/ XX wieku, parterowa budowla o konstrukcji szachulcowej, wypełnionej cegłą, przekryta dachem dwuspadowym ze świetlikiem. Za głównym gmachem stoi altana drewniana z początku XX wieku, na podmurówce z drewnianą balustradą, nakryta daszkiem brogowym.

■ fot. Małkowitz - pałac

Na południe od klasztoru stanął pod koniec XIX wieku pałac nr 7- w centralnej części wsi, w pobliżu kościoła, w otoczeniu folwarku dworskiego. To klasycyzująca murowana budowla, jednopiętrowa z poddaszem, przekryta płaskim dachem. W ryzalicie centralnym wejście główne po schodach. Okna parteru zamknięte łukiem pełnym. Na piętrze okna zamknięte

łukiem spłaszczonym, poza częścią ryzalitową, gdzie umieszczono okna na wzór tych z parteru, z ceglanyym gzymsem nadokiennym. Ryzalit na osi głównej w elewacji frontowej i tylnej, trójosiowy, zakończony trójkątnym naczółkiem, przesłaniającym część dachu. Nad wejściem głównym- balkon z metalową barierką. Boczne ściany boniowane, całość spina gzyms międzykondygnacyjny.

Zabudowania folwarczne rozplanowano wokół prostokątnego, częściowo wybrukowanego dziedzińca. Skrzydło wschodnie stanowi pałac, obok niego wozownia i budynek dawnej stajni. Naprzeciwko, w części zachodniej obora i stodoła. W skrzydle północnym, od strony ulicy Klasztornej, oficyna, stajnia i wozownia z XIX wieku. W części południowej obora z ok. 1880 r. i oficyna nr 7-7a. Ściana szczytowa obory od strony pałacu z ozdobną nadbudówką w formie łuku pełnego i spływów wklęsłych, przesłaniających dach- z podziałem elewacji szczytowej pięcioma lizenami ceglanyimi, zakończonymi ponad szczytem w formie sterczyn- słupków.

Zabudowania wsi pochodzą głównie z XIX wieku- w większości to duże gospodarstwa złożone z kilku budynków- dom mieszkalny najczęściej ustawiony szczytowo do ulicy, obok stodoła, budynek obory i zabudowania gospodarcze. Dom ul. Główna 1 to dawna gospoda Karla Herferta- z pocz. XX wieku. Ciekawy jest dom ul. Główna 14- w jego szczycie dawni właściciele upamiętnili datę budowy MDCCCLXII (1862 r.).

4.18. MOKRONOS DOLNY

Położona 9 km na południowy zachód od Wrocławia i 15 km na północny zachód od Kątów Wrocławskich. Wieś ulicówka, wspomniana pierwszy raz w 1253 r. jako Mocronoz, w 1267 roku jako Mocronozi, własność klasztoru w Trzebnicy.

W 1253 r. osada jeszcze określana jako Mocronoz, sto lat później w 1345 r. pojawia się oddzielna wieś- Nieder Mochirnoz, 1449 r.- Niederhoff, w 1530 r.- Mochirnoz. Własność wsi przejął klasztor św. Macieja z Wrocławia (Matthias Stift)- Mokronos Dolny i Górny znajdował się pod jego zarządem od 1386 r., aż do sekularyzacji majątku kościelnego. Po 1810 r. wieś przejęło państwo pruskie, w imieniu króla zarządzał urząd königl. Rent Amt we Wrocławiu, pozostał w jego gestii co najmniej do połowy XIX wieku. Z czasem własność ziemska została podzielona, część- już w 1880 r. podlegała Luisowi Schadow- wraz z dobrami na Oporowie i w Cesarzowicach. Pod koniec XIX wieku własność przejął Bruno Schadow- prawdopodobnie syn. W 1909 r. źródła wzmiankują Schadow'sche Erben- dobra dziedziczne oraz dwa inne gospodarstwa dziedziczne- Erbscholtisei i Freigut, które podlegały von Johnstonom, w ich rękach znajdowały się również Zabrodzie, Cesarzowice, Sadowice oraz kilka mniejszych gospodarstw .

Do 1945 r. największym właścicielem ziemskim w Mokro-

nosie pozostał von Johnston. Administracyjnie Niederhof podlegała powiatowi Wrocław- Kreis Breslau, po II wojnie światowej najpierw należała do gminy Smolec, po reformie administracyjnej w 1954 r.- gmina Kąty Wrocławskie. Wieś została przeznaczona do natychmiastowej parcelacji i rozdzielania pomiędzy osadników.

Na początku XX wieku powstał pałac, prawdopodobnie dla rodziny Johnstonów, przy ul. Stawowej. Rezydencja nawiązywała formą do wzorców manierystycznych- trójkondygnacyjna na wysokim przyziemiu, o skomplikowanej bryle, z boniowanymi narożami, lizenami, również boniowanymi i z gzymsami międzykondygnacyjnym w formie opasek w tynku. Pierwotnie przykryty dachem czterospadowym ze szczytem trójkątnym w elewacji frontowej, wejście od elewacji tylnej, w ryzalicie. W narożu, od frontu wieża na planie prostokąta, z dachem ostrosłupowym, obok loggia wsparta masywną kolumną z arkadami o łuku spłaszczonym, wyżej balkon. Obecnie wieża zredukowana do ryzalitu. Cały budynek przykryto płaskim dachem, zlikwidowano szczyt. Część dekoracji została zachowana, zmieniono podział i wielkość otworów okiennych. Pełni funkcję budynku mieszkalnego wielorodzinnego.

Folwark od strony ulicy poprzedza budynek inspektora (ul. Stawowa 32) z pocz. XX wieku, naprzeciwko stodoła. Skrzydło pd-wsch tworzą budynki mieszkalno-gospodarcze i stajnia, po drugiej stronie również budynek gospodarczo-mieszkalny oraz stajnia połączona ze spichlerzem. Zabudowania pochodzą z ok. 1880 roku.

Tuż przy drodze do Wrocławia dom, ul. Stawowa nr 35, z początku XX wieku. To dawna gospoda pierwotnie z pokojami gościnnymi i salą taneczną, obecnie przebudowana na dom mieszkalny.

Na południowy wschód od wioski, przy skrzyżowaniu ulic Jabłoniowej i Malinowej, w ogrodzonym lasku znajduje się dawny cmentarz ewangelicki z II połowy XIX wieku, czynny do 1945 roku. Obecnie zachowany w niewielkim stopniu- kilka kamiennych płyt świadczy o istnieniu miejsca pochówków.

4.19. MOKRONOS GÓRNY

Wieś ulicówka Mocronoz znana jest od 1253 r. jako posiadłość klasztoru Św. Macieja we Wrocławiu. W 1345 r. wykształciła się nazwa odróżniająca Ober Mockirnoz od sąsiedniej wsi Mokronosu Dolnego. Z roku 1360 znana jest jeszcze nazwa Homockinoik.

Wieś Oberhof pozostawała w dobrach klasztoru św. Macieja do sekularyzacji dóbr klasztornych w 1810 r., pod zarządem zakonników znajdował się zarówno Mokronos Dolny jak i Górny. Po 1810 r. wieś przeszła na własność króla pruskiego, w którego imieniu sprawował zarząd königl. Rent Amt we Wrocławiu. Wkrótce wystawiono wsie na sprzedaż. Pod ko-

niec XIX wieku własność ziemską została podzielona pomiędzy kilku właścicieli- część podlegała dziedzicznym dobrom Schreyerów-Erbscholtisei zw. Schreyer'sche Erben, reszta majątku pozostawała pod zarządem Gottharda Wallenberg-Pachaly, bankiera z Wrocławia, w którego rękach znajdował się również Smolec oraz kilka mniejszych gospodarstw. Na początku XX wieku to Wallenberg był największym posiadaczem ziemskim we wsi.

Do 1945 roku administracyjnie wieś leżała w powiecie ziemskim wrocławskim- Kreis Breslau, po 1945 r. Mokronos Górny administrowała gmina Smolec i w końcu, od 1954 r. gmina Kąty Wrocławskie.

W 1945 r. wieś została przeznaczona na gospodarstwa indywidualne i spółdzielcze. Gospodarstwo państwowe podlegało Spółdzielni Produkcyjnej Smolec- Mokronos Górny-Rybnica.

Zabudowa wsi zachowana tylko z XX wieku- najstarsze datowane są na lata 20-te. Wieś niewiele ucierpiała w wyniku działań wojennych- zostały zniszczone dwa domy, jeden uszkodzony. Obecnie rozbudowana o zabudowania z II połowy XX wieku.

4.20. NOWA WIEŚ KĄCKA

28 km na południowy zachód od Wrocławia i 3 km na zachód od Kątów Wrocławskich położona jest wieś ulicówka, wzmiankowana w 1244 r. jako Nouaues w dokumencie biskupa wrocławskiego Tomasza I. Zasadzcą miał być rycerz Stefan, dzięki któremu wieś została lokowana na prawie niemieckim.

W 1318 i 1330 r. nazwę zapisano jako Nova Villa, od 1348 r.- Newdorff- podlega już wtedy biskupstwu wrocławskiemu.

Z 1318 r. pochodzi dokument potwierdzający istnienie kościoła Św. Szymona i Tadeusza. Po sekularyzacji majątku kościelnego w 1810 r. wieś została przejęta przez urząd pruski- königl. Domain Rent Amt Neumarkt.

Na początku XX wieku ludność miejscowa zajmowała się przede wszystkim uprawą roli i hodowlą zwierząt. W pobliżu wsi, na zachód od niej, istniał wiatrak typu koźlak (wspomniany już w 1845 r.- istniał

■ fot. Nowa Wieś Kącka - kościół

jeszcze w 1939 r., napędzany siłą wiatru i zwierząt pociągowych), był też browar, sklep kolonialny, piekarnia, restauracja (znajdowały się w domu ul. Główna 40- na początku XX wieku prowadził je Franz Wiatrok), gospoda, kościół katolicki i szkoła katolicka (ul. Główna nr 35).

Administracyjnie podlegała powiatowi Środa Śląska- Kreis Neumarkt, po 1945 r. w gminie Kąty Wrocławskie. Po rozparcelowaniu między osadników do dziś zachowała charakter rolniczy.

W centrum wsi stoi kościół p.w. Św. Szymona i Tadeusza. Pierwotnie stała tu wczesnogotycka świątynia, z której zachowało się tylko kamienne sakramentarium. W drugiej połowie XVII wieku została ona zniszczona w wyniku działań wojennych i opuszczona. W roku 1701 r. powstał nowy kościół, prawdopodobnie o konstrukcji szachulcowej, z kamienną wieżą i nawą krytą stropem, a dopiero w latach 1784-85 wzniesiono murowany kościół z kamienia łamanego, z zachodnią wieżą i sklepionym prezbiterium. Prawdopodobnie błędy konstrukcyjne doprowadziły do pęknięcia murów, przekrzywienia się wieży i zawalenia zakrystii. W 1857 r. kościół rozebrano i na jego miejscu w ciągu roku postawiono nowy, neoromański, jednonawowy, na rzucie prostokąta z prezbiterium w formie absydy i wieżą na rzucie kwadratu oraz zakrystią i kruchtą. Wyposażenie w większości pochodzi z tego samego okresu.

Zabudowa wsi powstała głównie w II połowie XIX wieku. Ważnym elementem, charakterystycznym dla tej miejscowości są przydrożne kapliczki, wystawiane przy większych gospodarstwach- nie wszystkie zachowały się do dziś, jednak wciąż stanowią oryginalny element wyróżniający wieś spośród innych (kapliczka ul. Główna 12, ruiny kapliczki przy ul. Główniej 20).

Za wioską, tuż przy torach kolejowych zachował się dom dróżnika nr 63, typowy dla zabudowy kolejowej II poł. XIX wieku i pocz. XX wieku. To budynek mieszkalny murowany, parterowy z użytkowym poddaszem i dachem dwuspadowym. Od wschodu niższa dobudówka, o identycznej formie jak korpus, z podobnie rozwiązaną elewacją i dachem dwuspadowym. Dekorację elewacji wykonano w tynku i cegle- szczyt z ceglany fryzem schodkowym, opaski ceglane na wysokości okien, ceglane obramowanie otworów okiennych i wejścia, również podmurówka jest ceglana. Dekoracyjne zakończenia krokwi i wysunięte poza linię murów połacie dachu dopełniają całości.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na granitowy krzyż pokutny o wymiarach 66 x 78 x 25 cm, z XIV-XV wieku, przy ul. Główniej, w pobliżu domu nr 5.

Przy wjeździe do wioski od strony Kątów Wrocławskich zachował się pomnik mieszkańców Nowej Wsi Kąckiej poległych na frontach I wojny światowej- stoi on pomiędzy główną ulicą i drogą polną- na kamiennym cokole. W formie

trzech prostopadłościanów nałożonych na siebie, od frontu płaskorzeźba- miecz i pióro. W środkowej części południowej ściany bocznej wyryte nazwiska i daty śmierci.

4.21. NOWA WIEŚ WROCŁAWSKA

17 km na południowy zachód od Wrocławia, 14,5 km na wschód od Kątów Wrocławskich leży wieś ulicówka powstała ze średniowiecznego folwarku, przynależącego do posiadłości biskupów wrocławskich w Jaszkotlu- przez około dwieście lat istnienia od XII do XIV wieku nie posiadała własnej nazwy. W 1382 r. została opisana w źródłach po raz pierwszy jako Jescutyl alias Nouauilla. Od 1393 r. należała do kapituły katedralnej we Wrocławiu- w źródłach wspominana jako Newdorff (1443, 1593 r). Z czasem przyjęła się niemiecka nazwa Polnische Neudorf.

■ fot. Nowa Wieś Wroc. - pocztówka z XIX/XX w.

Po sekularyzacji dóbr kościelnych w 1810 r., wieś przeszła na własność królewskiego urzędu- königl. Domain. Amt Canth. Najprawdopodobniej została sprzedana prywatnemu właścicielowi. Na początku XX wieku zostaje wykupiona przez Mortimera von Johnstona z Zabrodzia. W 1910 r. major von Johnston z Zabrodzia wydzierżawiał Nową Wieś Gustawowi von Johnston z Sadowic, część ziemi przynależała do wolnych gospodarstw rolnych.

Administracyjnie znajdowała się w powiecie wrocławskim- Kreis Breslau do 1945 r., po wojnie najpierw podlegała gminie Smolec, a po reformie administracyjnej i likwidacji gminy Smolec- od 1954 r. w gminie Kąty Wrocławskie.

Na początku XX wieku we wsi funkcjonowała gospoda i sklep kolonialny (ul. Wrocławska 23-23a), na niemieckich widokówkach dom należący do właścicieli folwarku określano pojęciem pałacu, jednak obiekt ten nie wyróżniał się od pozostałych budynków- był to budynek piętrowy o konstrukcji szachulcowej. Większość zabudowy pochodzi z II połowy XIX wieku i początków XX wieku.

4.22. PEŁCZNICA

28.5 km na południowy zachód od Wrocławia, 2.5 km na północny zachód od Kątów Wrocławskich.

Wieś owalnica, w otoczeniu łąk i pastwisk, po raz pierwszy wzmiankowana w źródłach przed 1149 r., jako Pulsnica. W tym samym roku wieś została nadana przez grafa Sulisława, w imieniu księcia Bolesława IV Kędzierzawego, opactwu benedyktyńskiemu Św. Wincentego na Ołbinie we Wrocławiu.

Nazwa w średniowiecznych źródłach w wyniku różnic w zapisie ulegała wielokrotnym zmianom: 1193 r.- Pelcnica, 1201 r.- Polsnice, w 1228 r. lokowana na prawie niemieckim jako Polsnica, w latach 1298- 1304 Polsnitz, w 1335 r.- Parsnicz, 1353 r.- Polsnicz.

Do 1810 r. podlegała klasztorowi premonstratensów we Wrocławiu. Własność podzielona była między majątek klasztorny, własność parafii i wolne gospodarstwa rolne. W 1810 r. w wyniku sekularyzacji majątku kościelnego państwo przejęło również dobra ziemskie w Pełcznicy od klasztoru Św. Wincentego, a następnie przekazano ją w dziedziczny zarząd rodziny Blücherów- Fürst Blücher'sche Erben, jako część nagrody dla feldmarszałka Blüchera, za zwycięstwo w bitwie z Napoleonem pod Waterloo. Majątek został sprzedany – pewne jest, że w 1880 r. znajdował się w rękach Hauptmanna dr Gustawa Jungfera. W latach 20-tych XX wieku największym właścicielem ziemskim we wsi był Robert Schander- poza dziedzicznym majątkiem ziemskim, część ziemi przynależała do wolnych gospodarstw rolnych, a część do parafii w Pełcznicy.

Już pod koniec XVIII wieku funkcjonowały dwa młyny wodne- Młyn Dolny- Hintermühle (w pobliżu Kozłowa) i starszy młyn Wincenta, którego nazwa pochodziła jeszcze z czasów, gdy wsią zarządzał klasztor św. Wincentego we Wrocławiu- Vinzenzmühle (przy Wszemiłowicach). Poza tym we wsi była gorzelnia i zakłady rzemieślnicze. Obok kościoła funkcjonowała szkoła katolicka.

Nazwa Polsnitz została zmieniona w 1937 r., ze względu na zbyt polskojęzyczne brzmienie- od tej pory nazywano wieś Brückenfelde. Do 1945 r. Pełcznica podlegała administracyjnie pod powiat Środa Śląska- Kreis Neumarkt, po II wojnie światowej przydzielona do gminy Kąty Wrocławskie. W 1945 r. opuszczona przez Niemców wieś została przeznaczona do natychmiastowej parcelacji pomiędzy osadników. Gospodarstwa rolnicze typu indywidualnego oraz rzemiosło, (głównie krawiectwo) funkcjonowały nadal- również i młyn, dawniej nazywany Vinzenzmühle, kontynuował działalność. Młyn Hintermühle nie funkcjonował już przed 1945 r.

Kościół p.w. Św. Mikołaja po raz pierwszy wspomniano w źródłach w 1298 roku. Obecna świątynia, gotycka, została wzniesiona w XV w., a następnie w latach 1748-50 przebudowana w stylu barokowym. To budowla murowana, jed-

nonawowa z węższym, trójbocznie zakończonym prezbiterium, oskarpowana z wieżą, od strony zachodniej. Przykryta dachem dwuspadowym i pięciospadowym nad prezbiterium. Wieża kryta dachem mansardowym. Sklepienia krzyżowo-żebrowe. Wyposażenie barokowe i rokokowe. Wmurowane w elewacje zewnętrzne płyty nagrobne z XIX wieku. W kamienny mur, częściowo od wschodu ceglany, wmurowano kapliczkę pokutną z ostrofukowym otworem wnętrza.

■ fot. Pelcznica - kościół

Charakterystycznym elementem wsi, podobnie jak w Nowej Wsi Kąckiej są kapliczki ustawiane przy drodze, w pobliżu gospodarstw- te kapliczki domkowe, stanowią miniaturę świątyni- murowane na planie kwadratu lub częściej prostokąta, z dachem dwuspadowym i wewnątrz z figurką świętego. Kapliczki powstawały najczęściej jako wota dziękczynne, błagalne, upamiętniające osobę lub wydarzenie- można jednak przypuszczać, że część z nich, w Nowej Wsi Kąckiej i Pelcznicy, powstało w okresie tzw. mody na kapliczki i świadczą o głębokiej religijności tutejszych mieszkańców (kapliczki przy domach nr 18a, nr 20, nr 35, nr 45). Kapliczka przy domu nr 63 z początek XIX wieku, piaskowiec. Wyróżnia się przedstawieniem- w formie Pasji - krzyż z figurami Chrystusa ukrzyżowanego i trzech płaczących postaci: Marii, Jana i Magdaleny. Fundatorem był Joseph Carl Urban- powód wystawienia w 1817 r. rzeźby wyjaśnia inskrypcja: „Ich dancke es meinem Gott, das er mir so viel Glück und Segen gegeben hat, das ich diese Wiertschaft erbaut.“- „Dziękuję mojemu Bogu, za to że otrzymałem tyle szczęścia i błogosławieństw, by to gospodarstwo zbudować.“ I jeszcze napis: „Dancke daran Mensch was Gott der Sohn hat für uns gedan“ – „Dziękuję człowiekowi, który synem Boga był za to co dla nas uczynił.“

Na początku wsi, jadąc od strony Kątów Wrocławskich, znajduje się budynek dawnego klasztoru św. Józefa z 1867 r. (dom nr 5), rozbudowany w XX wieku, piętrowy z poddaszem, na wysokim przyziemiu, ustawiony kalenicowo. Ryzalit z facją, przekrytą dachem dwuspadowym- poprzedzony ganikiem murowanym. Wejście od podwórza przez ganek, budynek przykryty dachem naczółkowym ze świetlikami. Elewację dzieliły gzyms wieńczący i podokapowy- niezachowane. Od

frontu również ryzalit z facjatą i dachem dwuspadowym- w szczycie dwa okna zakończone łukowo i wyżej okulus. W latach 80-tych budynek był jeszcze własnością klasztoru sióstr elżbietanek. Obecnie dom mieszkalny.

■ fot. Pelcznica - naczółek nad wejściem domu nr 26

Dawna plebania (dom nr 26) - jeden z najstarszych zachowanych w gminie domów, powstała w 1705 r.- prawdopodobnie staraniem opata Karola Kellera (1697-1710)- opata klasztoru św. Wincentego, który w latach 1699-1704 przebudował dwór w Krobielowicach. Nowy budynek powstał w miejscu spalonej rok wcześniej plebani. W 1789 r. został przebudowany, następne remonty prowadzono w XIX wieku i na pocz. XX wieku. Piętrowy budynek, na planie prostokąta, dwutraktowy, podpiwniczony, elewacja otynkowana z gzymsem podobopowym i obramieniami prostokątnych okien. Nad wejściem zachował się naczółek pierwotnego portalu- w przerwanym tympanonie kartusz herbowy opata Kellera (litery D. L. F. M. P. P., data 1705 i 1789). Wnęka z figurą świętego Jana Nepomucena na wysokości piętra, z XIX wieku. W próg wmurowano granitowy fragment krzyża pokutnego z wyrytym trzonem miecza. Obecnie to dom mieszkalny.

We wsi znajdują się jeszcze dwa inne krzyże pokutne. Na łące, po południowej stronie drogi do Kątów, stoi krzyż łaciński z wyrytym sierpem, o wymiarach 78 x 83 x 15 cm. Drugi krzyż pokutny zachował się przy bramie do kościoła, obok kolumny morowej.

Dom z zagrodą nr 10- to prawdopodobnie dawny pałac i folwark, przynajmniej był nazywany tak przez Niemców, powstał w 1910 r. Parterowy budynek, na wysokim przyziemiu, ustawiony kalenicowo, z dachem naczółkowym z facjatami i ryzalitem od frontu. Wejście główne umieszczono na osi, w ryzalicie zakończonym facjatą z trójkątnym szczytem i okulusem. W elewacji tylnej murowana weranda na filarach, z dachem dwuspadowym, ponad nią szczyt trójkątny z okulusem. Pierwotnie wszystkie otwory okienne z łukiem odcinkowym- obecnie część z nich uproszczona z nadprożami prostymi. Za budynkiem mieszkalnym znajduje się folwark, cofnięty w głąb

podwórza.

Młyny stanowiły charakterystyczny element krajobrazu okolicznych wsi- żywna ziemia i duże obszary pól uprawnych wiązały się z potrzebą rozwoju młynarstwa- do XVIII wieku częste były młyny w formie wiatraków zbożowych typu koźlak oraz młyny wodne. W wyniku postępu technicznego nastąpiła mechanizacja i w wieku XIX najczęstszą formą są już młyny parowe, spalinowe i elektryczne- mimo postępu techniki nadal najczęściej stawiano je w pobliżu rzek, by część energii pobierać dzięki płynącej wodzie.

Przy drodze polnej do Kozłowa w pobliżu Strzegomki stoją nadal zabudowania młyna wodno-elektrycznego, przed wojną zwanego Hinter Mühle (Młyn dolny), Polsnitzer Mühle (Młyn Pełcznicki) lub Schulzen Mühle. Wspominany w źródłach już pod koniec XVIII wieku, prawdopodobnie przestał być potrzebny, gdy powstał drugi młyn, nowocześniejszy. Już przed 1945 r. młyn był nieczynny. Drugi młyn Neumühle, powstał po drugiej stronie wsi Kozłów i funkcjonuje do dziś jako młyn elektryczny.

Młyn Vinzenzmühle wodno-elektryczny z końca XIX wieku nr 66, z urządzeniami z XX wieku, znajduje się przy drodze do Wszemiłowic, na północny wschód od Pełcznicy. Pierwotnie wodno- parowy, czterokondygnacyjny na planie prostokąta z siedmioosiową elewacją, od tyłu dostawione pod kątem skrzydło trójkondygnacyjne- linia zabudowy została w ten sposób dostosowana do przepływającej obok młynówki, stąd pewnie wynika nieregularność bryły. Obok dom mieszkalny z końca XIX wieku- piętrowy z dachem dwuspadowym, ustawiony szczytowo do drogi, od strony podwórza trzy wejścia, większość okien zmieniona, od strony ogrodowej w części centralnej murowany ganek zakończony ścianką z płytcami w tynku i dwoma narożnymi słupkami. Wyżej, ponad połac dachową wysunięty szczyt w formie krenelażu, ujęty dwoma sterczynami w formie słupków, gzyms międzykondygnacyjny. Zachował się również jaz murowany z końca XIX wieku.

4.23. PIETRZYKOWICE

13.5 km na południowy-zachód od Wrocławia, 10 km na wschód od miasta Kąty Wrocławskie.

Wieś wielodrożnicowa wzmiankowana w 1264 r. jako Petricowiz- wtedy to została sprzedana zasadzcy Dytmarowi przez rycerza Dzierżka, w celu lokacji na prawie średzkim. W XVII w. przyjęła się nazwa Polnische Peterwitz, z czasem po prostu Peterwitz, dopiero po 1937 r. zmienione na bardziej niemiecko brzmiącą Petersweiler.

Do 1810 r. wieś dzieliła się na dwie części- jedna przynależała do Zakonu Św. Katarzyny we Wrocławiu, druga do klarysek. Po sekularyzacji w 1810 r. folwarki zostały przejęte przez państwowy urząd königl. Domain Amt Breslau. Z cza-

sem sprzedana w ręce prywatne- majątek ziemski jako dobro dziedziczne przejęła rodzina von Johnstonów, w której posiadaniu były również Sadowice, Mokronos Dolny, Cesarzowice, Gądów i Zabrodzie, pozostałe gospodarstwa rolne należały do wolnych chłopów.

Na początku XX wieku największymi gospodarzami we wsi, poza Johnstonami, byli Gottfried Gimmler i Wilhelm Gimmler. Wieś pozostała w zarządzie von Johnstonów do 1945 r. Na początku XX wieku funkcjonowały sklep i gospoda z salą taneczną (dom nr 7-7a).

Administracyjnie Pietrzykowice znajdowały się w powiecie Wrocław- Kreis Breslau, po II wojnie światowej, w latach 1945-1954 w gminie Smolec, obecnie Kąty Wrocławskie. Po 1945 r. teren cukrowni określano jako Pietrzykowice I, wieś- Pietrzykowice II pod zarządem ZPNZ (Zrzeszenie Państwowych Nieruchomości Ziemskich), przeznaczone do parcelacji i na PGR. Do lat 90-tych we wsi funkcjonował Zakład Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego, na terenie dawnej cukrowni oraz Ferma Zwierząt Futerkowych.

■ fot. Pietrzykowice - willa ul. Fabryczna 1

Willa wspomnianego wyżej Gimmlera, przy ul. Fabrycznej 3, została zbudowana w II poł. XIX wieku- przez wcześniejszych badaczy uznawana za dom administratora folwarku. To budynek na planie prostokąta, ustawiony kalenicowo, na wysokim przyziemiu- dwukondygnacyjny od północy, jednokondygnacyjny w części południowej- przykryty dachem dwuspadowym. Elewacja frontowa siedmioosiowa z ryzalitem i facjatą- szczyt w formie nałożonych dwóch trójkątnych naczółków, oddzielonych od siebie pasem muru, zwieńczenie sterczynami. Podobna lukarna, ponad ryzalitem na osi głównej, w trójosiowej elewacji północnej- z dobudowanym współcześnie gankiem. Okna ryzalitów ujęto w pilastry. Podziałów dopełnia gzyms międzykondygnacyjny, podokapowy i podokienny. Część południowa bez zachowanej dekoracji, z

prostokątnymi otworami okiennymi i zachowaną drewnianą werandą od frontu, z wejściem po schodach.

Na zachód od willi Gimmlera rozciąga się obecnie zaniedbany park z drugiej połowie XVIII w. i pocz. XIX wieku. W pobliżu willi znajdowały się zabudowania folwarczne- od ulicy, w skrzydle zachodnim dwie oficyny, naprzeciwko nich, po drugiej stronie podwórza- stodoła. Od północy obora, od południa, za willą, również obora. Przy ul. Fabrycznej, po drugiej stronie drogi zlokalizowane są kolejne budynki pofolwarczne.

Z końca XIX wieku pochodziły zabudowania cukrowni- obecnie, poza trzema budynkami, pozostałe zabudowania rozebrano. W okresie uprzemysłowienia w XIX wieku na terenie całych Niemiec rozwijała się uprawa i przetwórstwo buraka cukrowego. Pierwsza w okolicy była cukrownia w Sośnicy, po niej powstała smolecka i pietrzykowicka. Wiele wsi nastawiało swe uprawy na buraka cukrowego ze względu na bliskość cukrowni. Po wojnie do lat 90-tych zakład pietrzykowicki funkcjonował jako Zakład Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego. W skład zakładu wchodziły:

- budynek dyrekcji, koniec XIX wieku, przebudowany ok. 1930

- przetwórnia, ok. 1930

- fermentownia ok. 1930

- winiarnia ok. 1930

- dwa magazyny z przełomu XIX i XX wieku

- dawna waga z przełom XIX i XX wieku, po wojnie sklep przyzakładowy, w którym można było kupić soki, dżemy, wino, musztardę i różnego typu przetwory owocowe i warzywne.

- portiernia XIX/XX wiek.

Teren po cukrowni przeznaczono na strefę przemysłowo-usługową.

Na północny zachód od wsi, przy polnej drodze, w pobliżu ulicy Sportowej, zachował się cmentarz ewangelicki z II poł. XIX wieku. Zachowane fragmenty muru kamiennego, nieotynkowanego oraz część płyt nagrobnych świadczą o przeszłości wsi i całego Dolnego Śląska. Cmentarz był czynny do 1945 r., obecnie na uboczu wsi, pozostaje zapomniany.

4.24. ROMNÓW

Wieś położona 20 km na południowy wschód od Wrocławia i 7.5 km na północ od Kątów Wrocławskich, w dorzeczu Strzegomki i Bystrzycy.

Ulicówka, znana w źródłach od 1292 r. jako Romenow. W 1311 r. przekazana została przez mieszczanina wrocławskiego żonie Adelheidzie jako uposażenie. W 1353 r.- Romnow lub Rumnow. Niemiecka nazwa brzmiała do 1945 r. Rommenau. Wraz ze Skalką wsie tworzyły jedno allodium. Prawdopodobnie również razem ze Skalką podlegały klasztorowi augustia-

nów we Wrocławiu. Pewne wiadomości o przynależności wsi pochodzą dopiero z XVIII wieku- w 1786 r. graf von Hauwitz sprzedał Romnów i Skałkę grafom von Posadowsky. Na przestrzeni lat zmieniali się kolejni właściciele majątku. W pierwszej połowie XIX wieku wieś przeszła na własność Carla Gottlieba Eisfelda, po nim Oberamtmana Karla Friedriecha Eisfelda. W latach 70-tych i 80-tych zarządzał nią Johann Carl Heinrich Herrmann ze Stanowic, w powiecie Oława (Klein Stannowitz, Kreis Ohlau). Pod koniec XIX wieku powstała dziedziczna fundacja Eisfeldt- Hermann'sche Stiftung, obejmująca Skałkę i Romnów, do której wsi należały aż do roku 1945 r.

Po II wojnie światowej początkowo funkcjonowała polska nazwa Romanów. Nazwa pochodzi najprawdopodobniej od imienia Roman- być może właściciela lub zasadzcy, który w średniowieczu przyczynił się do powstania wsi. W 1945 r. Romnów zajęło „nieprawnie” Wojsko Polskie i Armia Czerwona, następnie przekazano w zarząd PNZ (Państwowe Nieruchomości Ziemskie) i PZNZ (Zrzeszenie Państwowych Nieruchomości Ziemskich). Wieś przeznaczona została na parcelację. Uległa niewielkim zniszczeniom wojennym- jeden dom nie nadawał się już do użytku, dwa były uszkodzone. W 1946 r. wieś przekazano osadnikom, jednak część ziemi nadal była „uprawiana przez wojsko”. Wieś zachowała charakter rolniczy, większość zabudowy powstało pod koniec XIX w. i na początku XX wieku.

Z połowy XIX wieku pochodzi dom i folwark, ul. Wspólna nr 3, na planie prostokąta, na wysokim przyziemiu, parterowy budynek mieszkalny, z dachem naczółkowym. Ustawiony szczytowo do ul. Głównej, front od strony folwarku, elewacja tylna zwrócona w stronę parku z XIX wieku. Dom murowany, otynkowany, w elewacji głównej pięcioosiowy, w elewacjach szczytowych dwuosiowy- w szczycie dwa duże okna ujęte dwoma mniejszymi, wyżej okulus. Wszystkie otwory okienne ujęte w obramienie ceglane, dwie opaski wykonane w tynku na wysokości okien, również naroża wykończone cegłą. Zarówno w elewacji frontowej, jak i tylnej, na osi głównej wejście poprzedzone drewnianym gankiem i schodami. W elewacji frontowej dodatkowo lukarna z daszkiem naczółkowym połączy dachu, ponad wejściem. Dom nr 3 stanowi południowo-zachodnie skrzydło folwarku, po przeciwnej stronie budynek mieszkalny z I połowy XX wieku. Od strony ulicy dwie obory dwukondygnacyjne- z końca XIX wieku. Naprzeciwko budynek stodoły- w stanie ruiny.

4.25. RÓŻANIEC

30 km na południowy zachód od Wrocławia i 3.5 km na południowy wschód od Kątów Wrocławskich.

Wieś stanowiła i stanowi część Sośnicy. W 1795 r. występu-

je w źródłach jako folwark Sośnicy- pod nazwą Rosenvorwerk lub Hübersdorf. W 1830 r. składała się z trzech gospodarstw, które były zależne od grafa Sauermy z Sośnicy. W XIX wieku nazywany potocznie Klein Schosnitz, a po zmianie nazwy na niemiecko brzmiącą w 1937 roku- Klein Reichbergen. Pod koniec XIX wieku wioska została odkupiona przez Paula Naericha, właściciela fabryki w Pustkowie Żurawskim.

Dziś to mała wioska, której zabudowania mieszkalne ustawione są wzdłuż jednej strony drogi, po drugiej stronie znajdują się zabudowania gospodarcze dawnego folwarku, a następnie gospodarstwa PGR. Domy mieszkalne w większości pochodzą z tego samego okresu i powstały na bazie jednego projektu- domy nr 1-1a oraz nr 3- 3a- to murowane, parterowe domki z I poł. XX wieku, na planie litery T z dachem dwuspadowym, ustawione kalenicowo, w połaci dachowej od ulicy lukarna ciągniona. Ze starszych zabudowań gospodarczych zachowała się stodoła, ustawiona kalenicowo, z pocz. XX wieku, na planie prostokąta, z dachem dwuspadowym. Pozostałe zabudowania pochodzą z II połowy XX wieku.

4.26. RYBNICA

Wieś położona 15 km na południowy zachód od Wrocławia, 11.5 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich.

Ulicówka, nazywana w 1288 roku- Ribiz, w roku 1360- Rybicz. Niemiecka nazwa Reibnitz funkcjonowała do 1945 roku. Do sekularyzacji majątku kościelnego w 1810 r. wieś podlegała wrocławskiej kapitule katedralnej. Po sekularyzacji została wykupiona przez Friedricha Wilhelma von Hillnera, w połowie XIX wieku była własnością Johanna Ernesta Fichera, od 1863 r.- Franz Joseph Hielschner przejął majątek. W 1873 r. w rękach wdowy Anny Rosine Hielschner, z domu Paul, która dzierżawiła Rybnicę panu Schöbel. Na początku XX wieku nadal rodzina Hielschner zarządzała majątkiem- Hauptmann Berthold Hielschner był właścicielem Rybnicy od ok. 1886

■ fot. Rybnica - nieistniejący zajazd Reibnitzer Südpark

roku.

Już wtedy wieś stanowiła część Parku Południowego i dużą atrakcję turystyczną dla mieszkańców Wrocławia i okolic. W pobliżu drogi z Pietrzykowic do Sadkowa znajdowało się założenie hotelowe w stylu gotyku angielskiego, zbliżone pod względem architektury do rybnickiego pałacu. W lasku, który obecnie porasta to miejsce zachowało się niewiele śladów tych zabudowań, jednak nazwa „Zichpark”, brzmiąca podobnie do niemieckiego określenia Südpark, funkcjonuje do dziś w mowie potocznej.

Pod względem rolnym wieś Rybnica nastawiona była na produkcję buraka cukrowego dla pobliskiej Cukrowni Pietrzykowice. Do 1945 r. administracyjnie wieś podlega powiatowi Wrocław- Kreis Breslau, po 1945 r. w gminie Smolec, od 1954 r. gmina Kąty Wrocławskie. Przeznaczona została przez PUZ (Państwowy Urząd Ziemi) na parcelację pomiędzy osadników. We wsi funkcjonowała filia Spółdzielni Produkcyjnej Smolec, Mokronos Górny, Rybnica oraz rolnictwo indywidualne.

Pałac nr 9 położony jest w środkowej części wsi. Powstał ok. 1860 r. i rozbudowano go na przełomie XIX/ XX wieku. To neogotycka, murowana budowla trójkondygnacyjna, podpiwniczona. Na planie litery L, z dachem dwuspadowym spłaszczonym, w elewacji frontowej pięć osi, w części centralnej- ganek murowany z balkonem. Na osi głównej szczyt w formie ściętego tym-

■ fot. Rybnica - pałac

panonu- zakończony w narożach pięcioma słupkami z krenelażem. Od zachodu dostawiona czterokondygnacyjna wieża- dwie pierwsze kondygnacje z oknami zamkniętymi łukiem pełnym, następnie okulus i wyżej okna ostrołukowe- szczyt wieży z krenelażem, przestaniającym płaski dach, w każdym narożu słupek murowany. Między wieżą a elewacją główną dodatkowy ganek z oknami zamkniętymi łukiem Tudorów- obecnie balkon został zadaszony i zamurowany, tworzy dodatkowe pomieszczenie. Wszystkie otwory okienne korpusu i skrzydła pierwotnie z łukiem odcinkowym- obecnie część uproszczona. Elewacja wykończona tynkiem z gzymsami międzykondygnacyjnymi i dekoracją tynkarską w formie arkad i

zygzaków. Remontowany i częściowo przebudowany w 1970 r.- został przystosowany na budynek mieszkalny wielorodzinny. Naprzeciwko pałacu zabudowania dawnego PGR.

Na północny zachód od wsi, przy torach kolejowych stoi maleńki domek dróżnika, typowy dla architektury kolejowej końca XIX i początku XX wieku. Domek parterowy z użytkowym poddaszem. Na planie litery L- korpus i przybudówka- każda przekryta dachem dwuspadowym, o podobnie rozwiązanych elewacjach. Otynkowany, wykończenie cegłą licówką: przyziemie, opaski na wysokości okien, nadproża, schodkowy fryz podokapowy w ścianie szczytowej oraz naroża budynku. Wejście główne od strony torów, z dwoma oknami z łukiem odcinkowym po obu stronach, same drzwi ujęte dodatkowo dwoma wąskimi oknami.

4.27. SADKÓW

Wieś wielodrożnicowa 17 km na południowy zachód od Wrocławia, 7 km od Kątów Wrocławskich na północny wschód, dawniej w otoczeniu pól i pastwisk, do dziś ten krajobraz został zachowany, mimo że wieś rozbudowała się dwukrotnie.

O istnieniu miejscowości wiadomo od 1279 r.- wtedy to książę Henryk IV Probus (1266-1290) przekazał Sodcovo w zastaw Dienerowi Hermannowi. W 1318 r. miejscowość wymieniana jako Sothkow, w 1339 r. wspomniany Schotkaw z wiatrakiem zbożowym. Dla odróżnienia od późniejszego Sadkówka w roku 1353 zmodyfikowano nazwę na Sadków Wielki-Schotkaw Maior. Wiadomo, że w 1594 r. Tomasz von Prockendorf sprzedał swoją część wsi Szymonowi von Haniwaldtowi. Od 1714 do 1945 r. wioska pozostawała własnością rodu von Rothkirch. Kolejni właściciele: Hiob Heinrich (1682- 1748), Carl Siegismund (1714-1791), Rudolf Hieldebrand (1742-1824), Hugo Bernhard Siegismund von Köcknitz von Rothkirch (1812-1868), Bruno Curt Siegismund (ur. 1818, zm. ok. 1894-98), Oscar Siegfried Siegismund (1821-1895), Adalbert (1853-1926). Ostatnim właścicielem Sadkowa, zarządzającym majątkiem do 1945 r. był Oskar von Rothkirch und Panthen.

Po wojnie folwark wyłączony z parcelacji przez PNZ (Państwowe Nieruchomości Ziemskie), z przeznaczeniem na „ośrodek kultury rolnej”- hodowlę owiec i nasion. Od 1949 r. zaczęło funkcjonować Państwowe Gospodarstwo Rolne (PGR). Wieś rozparcelowano pomiędzy osadników.

Do 1949 r. pałac nie był użytkowany, po remoncie wewnątrz przeznaczono go na biura i mieszkania pracowników PGR. W latach 70-tych funkcjonowała nazwa SHR- Stacja Hodowli Roślin, nastawiona na produkcję buraka cukrowego. Około 1995 roku, po upadku państwowego gospodarstwa, majątek wydzierżawiła prywatna firma rolnicza.

Pałac przy ul. Parkowej znany jest w źródłach od XVI wie-

ku. Po roku 1594 pojawiają się pewne informacje o istnieniu renesansowego dworu nawodnego Szymona von Haniwaldt z Pilczyc i Żórawiny, prawdopodobnie pierwszą decyzją po zakupie wsi było zlecenie wybudowania dla siebie siedziby. Ślady pierwotnego dworu są obecne do dziś w fundamentach obecnego pałacu: piwnice, sień z czterema potężnymi kolumnami, na parterze pomieszczenia południowo-wschodnie ze sklepieniami kolebkowymi oraz południowa część zachodniego muru magistralnego o znacznej grubości. Dowodami na to, że ówczesna budowla była dworem otoczonym fosą są istniejący do dziś staw w pobliżu pałacu oraz bagnisty grunt na południe od pałacu. Posiadłość została odkupiona w roku 1714 od rodziny von Arzat przez Hioba Heinricha von Rothkircha (1682-1748), krótko po narodzinach jego pierworodnego syna Carla Siegismunda (1714-1791). Jednak renesansowy pałac uległ zniszczeniu w pożarze w 1739 roku, którego przyczyn dziś nie da się już ustalić. W czasie odbudowy rodzina Rothkirchów mieszkała w parterowej oficynie nazywanej przez właścicieli „Schlössel” tzn. „Zameczkiem”. Znajduje się ona na zachód od obecnego pałacu. Z końca XVIII wieku, klasycystyczna, murowana, otynkowana, na planie prostokąta, dwutraktowa, parterowa z mieszkalnym poddaszem, dach mansardowy z prostymi lukarnami. Elewacja pięcio- i trójosowa, naroża boniowane i dzielone lizenami w tynku. Po 1949 r. oficyna została przeznaczona na mieszkania i pomieszczenia gospodarcze PGR Sadków. Obecnie nieużytkowana.

fot. Sadków - pałac

Sam pałac został odbudowany w ciągu pięciu lat na fundamentach poprzedniej budowli- Hiob Heinrich zlecił odbudowę nowej siedziby w stylu barokowym, ostatecznie budowa została ukończona w 1744 r., krótko przed śmiercią fundatora. Była to prostokątna, dwukondygnacyjna, otynkowana budowla z dachem mansardowym, krytym gontem. Do dekoracji fasady wybrał Hiob Heinrich lizeny i boniowanie naroży

oraz przyziemia, okna prostokątne ozdobione w górnej kondygnacji uszakowatymi profilowanymi obramieniami z tynku. We wnętrzu zachowało się sklepienie krzyżowe sieni z 1744 r., wsparte na czterech filarach przyściennych, jeszcze z końca XVI wieku. Z 1744 r. pochodzi również barokowy portal na głównej osi budynku z kamiennym obramieniem, zamknięty łukiem spłaszczonym półkolistym i zwieńczony gzymsem z dodanymi potem płaskorzeźbionymi herbami rodów von Rothkirch i von Heugel (herb małżonki Hioba Heinricha- Marii Helene von Heugel). Herby dodał prawdopodobnie dopiero Rudolf Hildebrandt.

Po śmierci ojca właścicielem Sadkowa został Carl Siegismund, powiększył on majątek rodzinny o kilka kolejnych wsi, a Sadków przekazał w dziedzictwo swojemu nieślubnemu synowi Rudolfowi Hildebrandtowi (1742-1824).

Pod koniec XVIII wieku Rudolf Hildebrandt dokonał przebudowy budynku w stylu klasycystycznym. W elewacji frontowej dodano dwa pilastry tokańskie w wielkim porządku, wymieniono drzwi wejścia głównego w stylu empire z rzeźbionymi girlandami i liśćmi akantu oraz mosiężnymi klamkami i okuciami. Interesujące były również malowidła, zachowane częściowo jeszcze w 1938 r., na górnej kondygnacji, obecnie ślad po nich istnieje tylko w dokumentacji: wystroje tzw. Izby Niebieskiej (Blaue Stube) i Izby Boskiej (Götterstube) urządzono w latach 90-tych XVIII wieku. W Izbie Niebieskiej sześć malowideł naściennych przedstawiało sielankowe widoki, wsporniki zdobiły putta, a sufit- wizerunki kwiatów i papug. Izbę Boską zdobiły motywy antyczne- wyobrażenia Apolla, Wenus, Merkurego itd.

Rudolf Hildebrand, nie posiadając własnych dzieci, przekazał pałac wraz z wsią wnukowi swojego młodszego brata Wolfa- Hugo Bernhardowi Siegiesmundowi (1812- 1868). Z kolei Hugo Bernhard przekazał spadek swemu bratu Bruno Curtowi Siegiesmundowi (ur. 1818), a po jego śmierci wszystko przeszło w ręce najmłodszego syna Wolfa- Oscara Siegfrieda Siegiesmunda (1821-1895). Pod koniec życia (1894/95) Oscar zlecił dalszą przebudowę pałacu, kontynuując dzieło Rudolfa Hildebrandta. Zmiany widoczne są zwłaszcza w części dachowej- dodano ozdobne szczyty facjat. Na miejscu płaskich szczytów trójkątnych nad portalem północnym i południowym wzniesiono bardziej strome, wyróżniające się wielkością. Dziełem Oscara jest również park, który miał dodać siedzibie Rothkirchów walorów reprezentacyjnych. Umierając Oskar przekazał Sadków swojemu młodszemu synowi Adalbertowi (1853-1926), a ten zgodnie z tradycją swojemu młodszemu synowi Oskarowi, który był ostatnim niemieckim właścicielem Sadkowa. Oskar zajął się przebudową i unowocześnieniem wnętrza- dobudowano toalety i centralne ogrzewanie (1935). Pięć lat wcześniej znacznie powiększono park, odtąd nazywany Nowym Parkiem- wśród drzew zasadzono

jesion wyniosły, platan klonolistny i buk pospolity.

Po II wojnie światowej na parterze pałacu przejściowo mieściła się szkoła, potem siedziba zarządu gospodarstwa rolnego PGR, na wyższym piętrze stworzono mieszkania pracownice. Od 1995 r. pałac jest dzierżawiony przez prywatną spółkę rolną, jako siedziba zarządu. W latach 60-tych przeprowadzono remont dostosowując pomieszczenia do nowych funkcji, została zmieniona również kolorystyka fasady- żółta elewacja, brązowe pilastry i białe elementy porządków architektonicznych miały podkreślać barokową formę budynku. Wszystkie elementy fasady zostały zachowane, gruntowne przemiany zaszły we wnętrzach- od lat 60-tych po dziś. Zlikwidowano wejście północne, pozostawiając jedynie pomniejszone drzwi, a pomieszczenia wewnętrzne przebudowano na biura i mieszkania. Zachował się park krajobrazowy z XIX wieku.

Do lat 90-tych ciekawym obiektem był spichlerz o konstrukcji szachulcowej z dachem mansardowym, z 1744 roku, niestety w latach 90-tych konstrukcja zawaliła się i została rozebrana.

Większość zabudowań folwarcznych pochodzi z II poł. XIX wieku i początków XX wieku. W skład zabudowań folwarcznych wchodziły oficyny mieszkalne przy ul. Parkowej nr 6a-6b, stajnia z 1785 r., przebudowana; obora, stodoła i budynek gospodarczy z 1927 r. fundacji Oskara von Rothkirch (obecnie warsztat). Przy ul. Wrocławskiej w 1873 roku powstała stodoła na zlecenie Bruno von Rothkircha. Do zabudowań folwarcznych należały również tzw. „czworaki”- zabudowania mieszkalne przeznaczone dla pracowników folwarku- powstały w 1927 r. z fundacji Oskara von Rothkircha.

Starsze zabudowania wioski pochodzą w przeważającej części z końca XIX wieku i pocz. XX wieku, grupowały się wokół kościoła i pałacu. Wśród nich był sklep, zajazd i szkoła katolicka. Obecnie wioska szybko rozwija się, a liczba zabudowań mieszkalnych podwoiła się- powstają nowe osiedla domów jednorodzinnych.

Warto przyrzeć się nie do końca zrozumiałej inskrypcji na budynku gospodarczym przy domu ul. Sadowa 6. Budynek gospodarczy powstał w 1904 roku, o czym świadczy wmurowana tablica z datą i inicjałami: „M. Coll 1904 | A.T.(öpsch)”. Do ściany tylnej przylega budynek garażowy z płaskim dachem i napisem częściowo skutym nad bramą wjazdową: „ Mit Gott erbaut | Anno 1934 | A. Töpsch”- dwie ostatnie litery inicjałowe nieczytelne- prawdopodobnie „C. N.” Należy przypuszczać, że był to garaż przeznaczony na beczkowiec straży pożarnej.

W centrum wsi stoi kościół p.w. św. Jadwigi: znany jest w źródłach od XIV wieku. W 1318 r. wzmiankowano rektora Piotra, w 1353 r. Sadków miał proboszcza. W XVI wieku kościół przejęli protestanci, którzy w 1615 r. wznieśli nowy. W 1653 r. w wyniku kontrreformacji nastąpiła rekatolicyzacja kościo-

ła, jednak świątynia popadała w ruinę- w latach 1677- 1679 była w bardzo złym stanie- dopiero remonty na początku XVIII wieku przywróciły ją wiernym- wnętrza odnowiono w stylu barokowym. Ostatecznie powstał drewniany kościółek na kamiennej podmurówce, otynkowany. Jednonawowy z węższym prezbiterium zamkniętym trójkątnie. Wnętrze przykryto stropem z polichromiami na wzór liści akantu. W 1838 r. otynkowany, w 1849 r.- odnowiono ołtarz i zamurowano wschodnie okno w prezbiterium, kolejne remonty przeprowadzono w 1855 r., 1894, 1902, w roku 1965 kościół poddano remontowi ogólnemu. Po pożarze w 1994 r. zniszczeniu uległy barokowe malowidła na stropie oraz drewniana dzwonnica o konstrukcji słupowej- w miejsce, której powstała nowa, murowana, ponad nawą, a wewnątrz powiększono o przestrzeń pierwotnej dzwonnicy. Barokowy ołtarz z ok. 1730 r., renesansowa ambona 1615 r., dwie chrzcielnice- renesansowa z roku 1580 i barokowa z 1734 r. stanowią wyposażenie wnętrza.

Wokół kościoła istniał cmentarz, w wyniku likwidacji zachowało się tylko kilka nagrobków przedwojennych, cmentarz jest użytkowany nadal.

Za kościołem, na północ od niego znajduje się mauzoleum Rothkirchów. Wybudowane w 1792 r. na zlecenie Rudolfa Hildebrandta von Rothkirch dla zmarłego rok wcześniej ojca Krzysztofa Karola Zygmunta von Rothkirch. Klasycystyczna budowla na planie koła, murowana, z kopułastym hełmem zakończonym sterczyną w formie urny. Wejście zdołało portal z piaskowca z

■ fot. Sadków - mauzoleum von Rothkirchów

tympanonem. Elewacja w formie boniowanych pasów poziomych w tynku z gzymsem podokapowym. Cztery owalne okna z obramieniem w tynku. Wewnątrz stała marmurowa kolumna podtrzymująca wazę- na cokole monumentu herby rodzinne: Rothkirch, Heugel, Siegroth, Hund. Wyżej kolumna z medalionem, z białego marmuru i wizerunkiem zmarłego. Na ścianie północnej zachowana marmurowa płyta z inskrypcją ku czci Krzysztofa Karola Zygmunta von Rothkirch.

4.28. SADKÓWEK

Niewielka wieś położona 19 km na południowy zachód od Wrocławia, 7 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich. Wieś złożona z kilku domów, ustawionych kalenicowo wzdłuż drogi, z I poł. XX wieku oraz z kilku budynków przemysłowych z poł. XX wieku.

Pierwsza wzmianka pochodzi z 1346 r.- wieś nazwano wtedy Minor Schotkaw, w 1353 r. Klein Schotkaw. W roku 1365- Sophia, córka Pacuscho von Moltitz, sprzedała swe dobra w Minor Schotkaw panu Niczko de Gisberg an Hanno Gotarnis von Ryonard.

W XVII wieku istniał jeszcze dwór nawodny na kopcu, otoczony fosą- o konstrukcji szachulcowej z murowanymi piwnicami. Wzmiankowany w 1655 i 1674 r.- kiedy spłonął nikt nie podjął się odbudowy. Wg K. Degena w 1939 r. istniały jeszcze ślady dworu w postaci małej wyspy i starej fosy na południowy wschód od wioski, jednak na początku XX wieku powstał na tym miejscu nowy dom.

Dalsza historia Sadkówka wiąże się bezpośrednio z historią Sadkowa- folwark przejęli von Rothkirchowie- kolejni właściciele Sadkowa zarządzali również Sadkówkiem: Hiob Heinrich (1682-1748), Carl Siegismund (1714-1791), Rudolf Hieldebrand (1742-1824), Hugo Bernhard Siegismund von Köcknitz von Rothkirch (1812-1868), Bruno Curt Siegismund (ur. 1818, zm. ok. 1894-98), Oscar Siegfried Siegismund (1821-1895), Adalbert (1853-1926), ostatnim właścicielem Sadkowa i Sadkówka, zarządzającym majątkiem do 1945 r., był Oskar von Rothkirch und Panthen.

Po 1945 r. ziemie Sadkówka rozparcelowano pomiędzy osadników.

4.29. SADOWICE

Wieś położona 21 km na południowy zachód od Wrocławia i 5.5 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich.

Wieś ulicówka, w źródłach wspomniana w 1250 r. jako Sadova, własność augustianów na Piasku we Wrocławiu, w 1342 r. Sadewitz, 1360- Zadwitz z młynem wodnym. Około 1598 r. Sadowice odkupił Johann Sebald Sauerma von Jackschenau od Heinricha von Kreckwitz zu Wirrwitz und Sadowitz. Po śmierci Sebald Sauermy, posiadłość odziedziczył jego brat Albrecht. Zmarł w 1669 r. pozostawiając majątek w rękach Johanna Sebald von Saurmy. Ten ostatni, nie mając męskiego potomka, zapisał Sadowice w roku 1705 najmłodszej córce- Helenie Ludmille. Młoda dziedziczka wniosła wieś w wianie Friedrichowi Wilhelmowi von Posadowsky'emu. W 1795 r.- w rękach pana von Pachaly. Posiadłość wróciła w posiadanie Saurmów sto lat później, kiedy to Gottlob Albrecht von Saurma kupił Sadowice na licytacji. Na początku XIX

wieku jego córka Minna poślubiła hrabiego von Stosch auf Manze, wnosząc wieś w posagu. W 1830 r. Sadowice nadal znajdowały się w rękach grafa Georga von Stosch. W latach 1873-1882 właścicielem był z pewnością Friedrich Schacht. Po nim Sadowicami zarządzał królewski ekonom i deputowany powiatu Fritz Schacht.

Od około 1902 r. majątek przejął porucznik armii cesarskiej, właściciel dóbr na prawie rycerskim- Gustaw von Johnston i władał nimi do 1945 r. Rozwinął hodowlę koni, wieś posiadała pocztę, telegraf, sklep, piekarnię i młyn.

W 1921 r. uzyskał zgodę od władz powiatu na przekształcenie młyna na elektrownię- remont kosztował 800 000 marek, ale opłaciło się. Ponowna przebudowa w 1922 i 1924 r. zakończyła się montażem drugiej turbiny.

Niemiecka nazwa Sadewitz została w 1937 r. zmieniona na bardziej niemiecko brzmiącą Schill, administracyjnie leżała w powiecie Wrocław- Kreis Breslau do 1945 r. Przez kilka lat po wojnie wieś nazywano Sadowiec, dopiero z czasem przyjęła się nazwa Sadowice. W 1945 r. Sadowice zostały zajęte przez Wojsko Polskie, następnie dzierżawione w roku 1946 przez Samodzielny Pułk Samochodowy Rządu. Folwark nie objęła parcelacja- przeznaczono go „na cel kultury rolnej”, jednak z czasem to rolnictwo indywidualne dominowało we wsi.

■ fot. Sadowice - pałac

Pałac wzmiankowano już w 1574 r. Obecny pałac powstał prawdopodobnie dla Gottloba Albrechta von Saurmy, po roku 1798. Klasycystyczny, murowany, otynkowany, jedenastosiowy, z portykiem filarowo-kolumnowym. Restaurowany w 1903 i w 1914- wtedy został rozbudowany o dwa skrzydła boczne. Konsekwencją przebudowy jest eklektyczny charakter założenia. Pałac parterowy, podpiwniczony- piwnice sklepione kolebkowo, z prostokątnym korpusem i dwuosiowymi łącznikami. Do 1945 r. pozostał w rękach Gustawa von Johnstona. W 1945 r. rezydencja została zdewastowana, w 1958

r. częściowo zrujnowana i opuszczona. Po wielokrotnych remontach i przebudowach stał się siedzibą Zakładu Poprawczego.

Folwark poprzedzał pałac. Wokół prostokątnego dziedzińca zabudowania z czterech stron, pierwotnie z wjazdem na osi głównej prowadzącym prosto do pałacu (obecnie skrzydło zachodnie wyburzone i w jego miejscu powstał dwukondygnacyjny budynek gospodarczy z II poł. XX wieku). Skrzydło wschodnie stanowiły dwie stodoły z przełomu XIX i XX wieku. Od południa obora z przełomu XIX i XX wieku i budynek o konstrukcji szachulcowej, prawdopodobnie pełnił funkcję obory i magazynu, datowany również na przełom XIX i XX wieku. W części północnej obora dwukondygnacyjna przy oficynie nr 4, z końca XIX wieku oraz oficyna nr 6-8 z budynkiem gospodarczym przylegającym do zachodniej ściany szczytowej. Na środku podwórza kuźnia i drewniana wiata na maszyny rolnicze. Z końca XIX wieku pochodzą oficyny mieszkalne: ul. Szkolna 4, ul. Szkolna 6/8, ul. Rzeczna 22- do budynku przylegała szklarnia- zachowała się dekoracyjna konstrukcja szkieletowa z żelaza.

Również dworzec PKP powstał w wyniku starań rodziny Sauerarów. Prowadzi do niego aleja lipowo- świerkowa (w układzie dwa świerki- jedna lipa) – podobna aleja prowadziła do pałacu. Dworzec to budynek z początku XX wieku na planie prostokąta z dachem dwuspadowym i facjatą od strony frontowej, dwuosiową przekrytą dachem dwuspadowym- pierwotnie szczyt z widoczną konstrukcją szachulcową (obecnie otynkowany) oraz płycinami w tynku, a także odśloniętą drewnianą konstrukcją dachu (nie zachowana). Od zachodu przylega do dworca parterowy budynek z dachem dwuspadowym, dawniej poprzedzony drewnianą werandą (niezachowana). Zabudowania gospodarczo-magazynowe na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, na wschód od budynku dworca, połączone z nim parterowym łącznikiem z ryzalitem, w którym umieszczono wejście. Obecnie obiekt w złym stanie technicznym, nieczynny. Do niedawna piętro zamieszkałe, obecnie również ono stoi puste.

W parku angielskim, założonym w XIX wieku, na wschód od pałacu zachowały się ruiny mauzoleum Sauerarów. Grobowiec powstał w 1820 roku- w formach klasycystycznych, boniowana rotunda z gzymsem wieńczącym żąbkowanym. Wejście w formie portyku czterokolumnowego z trójkątnym naczółkiem. Dach kopulasty, spłaszczony.

W lesie, na północ od pałacu, znajduje się grobowiec Gustawa von Johnstona. Inskrypcja brzmi: „Gustaw von Johnston- dyrektor prowincji wrocławsko- brzeskiego księstwa. Szambelan dworu królestwa pruskiego, major w stanie spoczynku I kompanii regimentu, Wielki Książę Elektor Śląska, kawaler zakonu Joannitów (od 1530 kawaler maltański), kawaler krzyża żelaznego I i II klasy.”

Większość zabudowań wioski pochodzi z II poł XIX wieku i początków XX wieku. Warto zauważyć, że zachował się tu spory procent budynków o konstrukcji szachulcowej (część obiektów została otynkowana)- jest to o tyle ciekawe, że nie są to tylko budynki gospodarcze, lecz również domy mieszkalne.

4.30. SAMOTWÓR

18 km na południowy zachód od Wrocławia, 11 km od Kątów Wrocławskich- w kierunku północno- wschodnim.

Wieś wzmiankowana w 1272 r. jako Zsamotvor- własność klasztoru klarysek we Wrocławiu, wcześniej allodium magistra Waltera- notariusza. W 1274 r. Samothwora został nadany przez Henryka IV Prawego braciom Dietrichowi i Hermannowi Ronbere. Od ich nazwiska powstały nazwy wzmiankowane w latach 1282-1295- Ronenberg, Ronberk, Ronberc, Ronberch. W 1312 r. Santphor był zarządzany przez Hermana Ronenbergk, rok później Samitphor został sprzedany przez braci Hermana i Piotra z Romberg mieszczanom wrocławskim- Hermanowi Turyngowi i jego zięciowi Gisilherowi. W 1347 r. wieś wzmiankowana jako Samatwor, 1350 r.- Samotvor sive Ronov.

fot. Samotwór - pałac

W 1681 r. właścicielem posiadłości był Wawrzyniec Riedel von Löwenstern, a od 1776 r. Gottlob Albrecht von Saurma. Wnuczka Sauermy Melania Albertyna Henrietta wniosła Samotwór w posagu hrabiemu Karolowi Maurycemu von Zedlitz-Trübschler und Falkenstein. W latach 1867-1891 potwierdzony jest zarząd majątkiem przez Freiherra Juliusa von Richthofena- rycerza orderu joannitów (Königlich-Preussischer Johanniterorden). Na początku XX wieku majątek znalazł się w rękach Wilhelma Jesdinsky'ego z Kępskovic. Ostatnim właścicielem przed 1945 r. był Hans Jesdinsky- w 1921 r.

istniał majątek dziedziczny Jesdinsky'ch. Z ich inicjatywy młyn zwany Elizabethmühle przekształcono w elektrownię wodną w roku 1929.

Romberg należał do 1945 do powiatu Wrocław- Kreis Breslau, po 1945 r. Samotwór przypisano najpierw gminie Smolec, od 1954 r. w gminie Kąty Wrocławskie.

W latach 1945-46 wieś została rozparcelowana pomiędzy osadników, pod nadzorem najpierw PUZ, potem PNZ. Miejscowość zniszczono w czasie działań wojennych w niewielkim stopniu- trzy domy zniszczono całkowicie, dwa uszkodzono. Pałac przeznaczono na Wyższą Szkołę Rolniczą, w latach 90-tych został przejęty przez Agencję Nieruchomości Rolnych, obecnie własność prywatna.

Pałac stanowi interesujący przykład architektury klasycystycznej w skali całego Dolnego Śląska- zwłaszcza ze względu na typowe dla klasycyzmu rozwiązania- prostokątny westybul (holl) i eliptyczny salon stworzony dzięki układowi jońskich kolumn ujmujących portyki; warta uwagi jest także sztukateria na elewacjach i we wnętrzach. Samotwór warto znać już choćby ze względu na nazwisko autora pierwotnego projektu pałacu. Klasycystyczną budowlę wzniesiono między 1776-1781 r., dla Gottloba Albrechta von Saurma i jego żony Marii Franciszki Clairon d'Houssouville, najprawdopodobniej (ze względu na cechy stylowe) według projektu Karla Gottharda Langhansa, niemieckiego architekta i budowniczego, jednego z najważniejszych przedstawicieli wczesnego klasycyzmu w architekturze Prus. Jego autorstwa są m.in. Brama Brandenburska w Berlinie, pałac Wallenberg-Pachaly'ch we Wrocławiu, rozbudowa pałacu królewskiego we Wrocławiu. Sztukaterię wykonał prawdopodobnie Jan Piotr Echter z Wrocławia. W 1919 r. pałac przebudowano pod kierunkiem Ericha Graua z Wrocławia, który zaprojektował nowy szczyt elewacji ogrodowej, lukarny, tynk, podział wnętrz, przebudował ciągi komunikacyjne- w westybulu powstała nowa klatka schodowa, co pociągnęło za sobą zmianę w aranżacji przedsiionka i wschodniego wejścia do salonu.

Obecnie pałac to położona na skarpie nad Strzegomką mурowana budowla trzykondygnacyjna z wysokim przyziemiem, piano nobile i mezzanino, na rzucie prostokątnym, z dachem mansardowym i lukarnami. Front od strony folwarku. Ryzalitowe portyki z jońskimi kolumnami, zdobią elewację frontową i ogrodową. Wewnątrz układ dwutraktowy, piano nobile z westybuliem na rzucie kwadratu i z eliptycznym salonem, trójkątne naroża uzupełniające rzut prostokąta stanowią aneksy salonu-pierwotnie z kominkami, przekształcono na wejścia. Bogata dekoracja stiukowa z ok. 1780 r., pary jońskich kolumn, w supraportach i medalionach personifikacje i sceny symboliczne. W jednym z naroży kamienny kominek klasycystyczny z 1919 r.

Elewacja dziewięcioosiowa od frontu, siedmioosiowa od

ogrodu, boczne elewacje pięcioosiowe. W naczółku frontowym herby hrabiego Karola Maurycego von Zedlitz- Trützchlera und Falkenstein z ok. 1836 roku.

Po 1945 r. pałac zajął Rolniczy Zakład Doświadczalny Akademii Rolniczej we Wrocławiu. W 1973 roku na podstawie projektu Ewy Lenkow odremontowano salon, uporządkowano tarasy i odmalowano elewacje. Portyk ogrodowy przebudowany jeszcze w roku 1919- z herbem Gottloba Albrechta von Sauermy, w kartuszu pierwotnie wolnostojącym, wieńczącym portyk, w czasie prac do kartusza dodano trójkątny naczółek. Dach mansardowy z lukarnami. W otoczeniu pałacu założono park krajobrazowy pod koniec XVIII wieku.

Zabudowania folwarczne poprzedzają obiekt pałacowy. Na teren majątku prowadzi brama wjazdowa z 1866 r., z otworami ostrołukowymi i szczytem schodkowym zdobionym sterczynami i tarczą herbową Richthofena. Sam folwark świadczył o majątności i gospodarności właścicieli. W skład zabudowań gospodarczych wchodziły dwie obory z drugiej połowy XIX wieku. Dwie stodoły z drugiej połowy XIX wieku. Stajnia ze spichlerzem-koniec XIX w. Stajnia z II poł. XIX wieku. Dwie stodoły z końca XIX wieku. Stajnia- wozownia z poł. XIX w. Kuźnia z przełomu XIX/ XX w. Dwa magazyny z końca XIX wieku i z pocz. XX w.

4.31. SKAŁKA

Wieś położona 20.5 km od Wrocławia w kierunku południowo-zachodnim, 9.5 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich.

Ulicówka, pojawia się w źródłach w 1250 r. jako Scalka- podlegała wtedy klasztorowi augustianów z Wrocławia. W 1353 r. wzmiankowano folwark Schalkau, 1426 r.- Schalkow. W latach od, co najmniej, 1488 do 1622 r. w posiadaniu rodziny von Geresleben (Gerisleben, Jeresleben). W 1786 r. graf von Haugwitz sprzedaje Skałkę i Romnów grafom von Posadowsky. W tym czasie oprócz czynszu płaconego przez poddanych, nabywca zyskiwał dwa folwarki, ziemie, które stanowiły uposażenie kościoła, karczmę, owczarnie w Romnowie, dwa młyny oraz zgodę cesarską na warzenie i wyłączną sprzedaż piwa w obu wsiach, a także pałac. W pierwszej połowie XIX wieku wieś przeszła na własność Carla Gottlieba Eisfelda, a po nim Oberamtmanna Karla Friedriecha Eisfelda. W latach 70-tych i 80-tych zarządzał Johann Carl Heinrich Herrmann ze Stanowic w powiecie Oława (Klein Stannowitz, Kreis Ohlau). Pod koniec XIX wieku powstała dziedziczna fundacja Eisfeldt- Hermann'sche Stiftung, obejmująca Skałkę i Romnów. Na początku XX wieku obie wioski są w rękach Hansa Jesdinsky'ego, który pozostaje właścicielem wsi do 1945 r. Do 1945 r. funkcjonowała gospoda (ul. Łąkowa 12), szkoła katolicka (ul. Szkolna 7) i młyn, który jeszcze do niedawna funkcjonował we wsi.

■ fot. Skalka - zdjęcie archiwalne młyna

Od roku 1945 r. miejscowość występowała pod spolszczonej nazwą Siołków, bezprawnie zajęta przez Armię Czerwoną i Wojsko Polskie, została przeznaczona przez DOW IV na osadnictwo wojskowe, następnie PUZ nadzorował parcelację pomiędzy osadników.

Zabudowania młyna, ul. Łąkowa 14-14 a, nad rzeką Bystrzycą stanowią charakterystyczny element wsi. Pierwotnie młyn wodny, przebudowany na przełomie XIX i XX wieku na elektryczny, czterokondygnacyjny z dwuspadowym spłaszczonym dachem. Otynkowany, z gzymsem ceglany na wysokości drugiej kondygnacji, poza tym opaski ceglane wzdłuż elewacji. Młyn i elektrownia wodna był czynny do lat 80-tych, obecnie w rękach prywatnych- elektrownia nadal funkcjonuje. Jaz na Bystrzycy I poł. XX wieku- odprowadzał wodę z młynówki, drugi jaz znajduje się przy moście przed młynem.

Najważniejszym zabytkiem wsi jest kościół p.w. Św. Marii Magdaleny. Pierwszy kościół wspomniano w źródłach w 1426 r. Obecny, gotycki, wzniesiono pod koniec XV wieku. Przesklepiony w 1488 r. dzięki Wawrzyńcowi i Kasprowi von Geresleben, zwanych Pollakami. W okresie reformacji przejęty przez protestantów.

W 1611 r. staraniem Hansa (Pollaka) von Geresleben i jego żony Ewy, z domu von Schellendorf, wyremontowano sklepienia, dobudowano kruchtę południową i nową ambonę. Od 1654 r. kościół ponownie stał się katolicki, w 1696 r. Karolina von Sternberg, ur. von Nimptsch, ufundowała prawdopodobnie lożę kolatorską, a Maria Józefina Teresa von Glaubitznową ambonę. W latach 1717-1720 Konrad von Sternberg i Anna von Sternberg, ur. von Stuben, fundują nowe wyposażenie świątyni. W 1746 r. staraniem Antoniego Ernesta von Sternberg i jego żony Józefiny, ur. von Glaubitz, rozbudowano kościół, dobudowując przęsło nawy, nad którym wzniesiono wieżę. Zmieniono podziały na elewacji, nad oknami w prezbiterium wymalowano herby i nazwiska dotychczasowych fundatorów. Kolejne remonty przeprowadzono w latach

1833 i 1850. W 1904 r. w wyniku uderzenia pioruna została uszkodzona wieża, odbudowana rok później- niższa o jedną kondygnację. W efekcie powstał kościół jednonawowy, orientowany, z prezbiterium zamkniętym trójbocznie, nawa na planie prostokąta, nad ostatnim przęsłem wieża czworoboczna, poza tym zakrystia i kruchta. Sklepienie krzyżowo- żebrowe w prezbiterium i kruchcie, w nawie sklepienie kolebkowe z lunetami, tak jak w zakrystii. Późnobarokowe portale wstawiono w 1746 r. Wyposażenie wnętrza regencyjno- rokokowe z tego samego roku. W aktach archiwalnych zachował się opis wystroju wnętrza. Chór muzyczny z barokowym kartuszem z herbami rodzin von Sternberg i Pfeifer von Palmkron. Ławy kolatorskie z dwoma kartuszami herbowymi von Sternberg oraz von Glaubnitz. Płyty nagrobne rodziny von Geresleben: Kaspra Pollaka oraz Katarzyny, ur. von Höring, z 1589 r., płyta syna Kaspra- Hansa Krzysztofa, który zmarł prawdopodobnie w 1603 r.

Późnobarokowa brama z pilastrami, z ok. 1746 r., prowadząca na teren kościoła i zlikwidowanego obecnie XIX-wiecznego cmentarza. Dawna kaplica grobowa rodziny von Eisfeld z poł. XIX wieku, w pn-wsch narożniku muru- pełniła funkcję salki katechetycznej.

Kościół poważnie ucierpiał w 1945 roku, kiedy to wojsko radzieckie zamieniło świątynię na stajnię, w której gromadzono konie i bydło. Przez następne lata kościół nie był użytkowany i dopiero ostatnie remonty przywróciły mu pierwotną funkcję, jednak wielu z opisanych elementów dekoracyjnych nie udało się odnowić.

W pobliżu rzeki w czasach największej popularności świętego stanął pomnik Św. Jana Nepomucena (ul. Łąkowa), naprzeciwko młyna. Data zapisana chronostychem określa rok powstania na 1730. Pomnik wykonano z piaskowca, na cokole z dekoracją akantową naroży, wyżej figura Św. Nepomucena trzymającego krzyż (uszkodzona- brak lewej ręki), stojącego na obłoku, u jego stóp putta. Inskrypcja wspominająca fundatora- rycerza Antoniego Ernesta de Sternberg została spisana w łacinie w formie chronostychu: „Veneratlonl DIVI Joannis NepoMVCenl Patronl Svi et ProteCtorlS HANC STATVAM hIC Pie pro Vlatore AntoniVs ErnestVs CoMes De Sternberg ereXIt.” W tylnej części relief ku czci Św. Antoniego Padewskiego, Św. Donata i Franciszka Ksawerego, którzy mieli chronić miejscową ludność od wszelkich nieszczęść.

Pierwotnie pomnik posiadał dodatkowo sześcienny cokół, a w bardzo bliskiej odległości od niego istniał dom o konstrukcji szachulcowej. W wyniku wypadku drogowego w latach 80-tych pomnik został mocno uszkodzony i ponownie poskładany w całość.

Prawdopodobnie w XIX wieku istniał we wsi pałac, lokalizowany za tartakiem na północny zachód od kościoła. Obecnie trudno znaleźć jakiegokolwiek ślady tego obiektu i ustalić jego

historię. Nieliczne osoby pamiętają fundamenty, nie wiadomo jednak kiedy i w jakich okolicznościach został rozebrany. Wspomina o nim niemiecki badacz Knie w 1830 i 1845 roku. Ok. 1786 roku Jan Baltazar Kurzbach von Seydlitz sprzedał majątek w Skałce hrabiemu Janowi Waclawowi von Haugwitz za 75 000 talarów, zastrzegł sobie, że chce zabrać rośliny rosnące w pałacowej oranżerii w miedzianych donicach. Nie wiadomo, co poza oranżerią pałac posiadał, jak wyglądał, ani jaka była jego historia.

4.32. SMOLEC

Wieś położona 14 km na południowy zachód od Wrocławia, 16.5 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich.

■ fot. Smolec - pocztówka z pocz. XX w.- pałac, kamienica ul. Główna, dworzec, szkoła

Wieś wielodrożnicowa powstała w wyniku połączenia dwóch mniejszych osad- polskiej i niemieckiej. Pierwsza historyczna wzmianka pochodzi z 1323 r. Smolec Polski nazywano również Smolcem Małym: w 1337 r. Smolcz Polonicali należał do Jesco de Smolcz, w 1352 r.- parvum Schmolcz, w latach 1353, 1363, 1425 r.- Smolcz minor, 1373, 1390- Wenig Schmolz. W roku 1420 Wenig Smolz został sprzedany przez mieszkańca wrocławskiego- Niklasa Gothke panom Pate-niclasowi i Guntherowi Richterom, również mieszkańcom z Wrocławia. W 1523 r. ród von Sauerma- Uthmannsche był posiadaczem smoleckich dóbr. Na zachód od Smolca Małego położona była druga część dzisiejszej wsi, wzmiankowana najwcześniej w 1343 r, jako Smolcz Teutonica, 1353 r.- Gros-sensmolcz, od 1373 r.- Gross Smoltz. Od 1616 r. oba Smolce należały do Gottfrieda von Uthmanna. W 1795 r. właścicielem był major Freiherr von Pfeirl, w 1830 r.- hrabia Karl Ludwik von Konigsdorf. Ten ostatni sprzedał oba Smolce radcy handlowemu z Wrocławia- baronowi von Wallenberg- Pachaly. Po ok. 1844 r. doszło do połączenia Smolca Polskiego (Ma-łego- w północno-wschodniej części dzisiejszej wsi) i Smolca

Niemieckiego (Wielkiego, w południowo-zachodniej części wsi) pod zarządem rodziny von Wallenberg- Pachaly. W tym samym czasie została założona cukrownia, a w 1862 r. fabryka superfosforatu, w 1895 r.- w Smolcu funkcjonowała fabryka porcelany, a od 1903 r.- znana w Europie Fabryka Chemiczna.

Na terenie dawnego Smolca Polskiego stał dwór wzmiankowany już w 1357 r. i 1420 r. W 1523 r. w wyniku remontu przekształcono go w popularny w renesansie dwór nawodny. Prawdopodobnie w XVIII wieku powstało skrzydło zachodnie. W latach 1850-55 budowla została przebudowana w stylu neogotyckim- usunięto renesansowe szczyty, skrzydła podniesiono o pół pietra. Mniej więcej w tym samym czasie powstało skrzydło północne- tworzące założenie pałacowe wokół dziedzińca. Pałac został uszkodzony w 1945 r., jednak dopiero lata powojenne i brak remontów doprowadziły do ruiny. W 1958 r. został „rozebrany na cegłę w 85%”, zachował się w stanie trwałej ruiny. Pierwotny wygląd pałacu można podziwiać już tylko na pocztówkach z początku XX wieku.

W otoczeniu fosy, którą można było przebyć murowanymi mostkami pałac na planie nieregularnego czworoboku, podpiwniczony, parter sklepiony kolebkowo z lunetami, na osi centralnej wieża na planie kwadratu, stanowiąca dominantę budowli- pięciokondygnacyjna, z gzymsami i bramą zamkniętą łukiem pełnym. Układ dwutraktowy, z sienią na osi poprzecznej. Na kamiennym cokole,

■ fot. Smolec - ruiny pałacu

naroża budynku ze szkarpami. Elewacja szczytów dzielona półfilarkami, wyniesionymi ponad dach w formie sterczyn, oraz blendami ostrołukowymi. Okna prostokątne, z łukiem odcinkowym lub łukiem Tudorów, ślepy maswerk. Ryzalit na osi głównej zwieńczony szczytem, nad wejściem balkon, w skrzydle podcień i loggia. Dach dwuspadowy z facjatkami.

Na cmentarzu katolickim (pierwotnie ewangelickim) ul. Starowiejska z II połowy XIX wieku, użytkowanym współcześnie, zachowały się nagrobki rodziny von Wallenberg- Pachaly i kilka innych z I poł. XX wieku. W tylnej części cmentarza drewniany krzyż z datacją 8.05.1945- 3.05.1947.

Schmolz do 1945 r. znajdował się w powiecie ziemskim

Wrocław- Kreis Breslau, po II wojnie światowej był siedzibą gminy w latach 1945-54, po reformie administracyjnej gmina Smolec została włączona do gminy Kąty Wr., a w samym Smolcu pozostała siedziba Gromadzkiej Rady Narodowej do lat 70-tych. Wieś rozparcelowano po 1945 r. pośród przybywających osadników i rolników indywidualnych.

Po wojnie funkcjonowała Spółdzielnia Przetwórcza Smolec, Mokronos Górny i Rybnica oraz Spółdzielnia Owocowa Tymbark.

■ fot. Smolec - kościół na pocz. XX w.

Kościół wzmiankowany już w 1323 r. Obecny kościół p.w. Najświętszej Marii Panny powstał w latach 1905-1908, w formie neobarokowej. Nowy kościół ufundowali ewangelicy wg projektu Ericha Graua z Wrocławia. Kościół halowy z wieżą przekrytą hełmem cebulastym. Wyposażenie z XX wieku, poza barokowym konfesjonalem. Na wieży płaskorzeźba „Zesłanie ducha świętego”, nad oknami korpusu płaskorzeźby przedstawiające czterech ewangelistów w postaciach zwierząt.

■ fot. Smolec - plebania

Plebania ul. Kościelna 4 powstała kilka lat później w roku 1910. Dwukondygnacyjna, ustawiona szczytowo do ulicy, z dachem łamanym z naczółkami. Ryzalit centralny pięciosiowy z wejściem zakończonym łukiem pełnym, wyżej facjata trójosiowa i szczyt trójkątny z dachem dwuspadowym oraz owalnym oknem. Otwory okienne prostokątne z okiennicami. Budynek otynkowany z narożami boniowanymi.

Szkoła ul. Kościelna 2 z roku 1920, pierwotnie szkoła ewangelicka, obecnie funkcjonuje jako Szkoła Podstawowa. Ustawiony kalenicowo budynek dwukondygnacyjny z ryzalitem środkowym, od frontu trzykondygnacyjny, dach naczółkowy, częściowo łamany z lukarnami. Po obu stronach ryzalitu pary lukarn z łukiem pełnym i daszkiem beczkowym, w górnej połaci wole oczy. Elewacja dzielona gzymsami międzykondygnacyjnymi i lizenami- część boniowana. Wejście od podwórza, w elewacji północnej ujęte portalem z płycinami w tynku z trójkątnym naczółkiem. W elewacji tylnej ryzalit dwuosiowy z daszkiem łamanym- dwuspadowy dach kończy się spływami wklęsłymi. Obecnie szkoła rozbudowana o dodatkowe budynki z II poł. XX wieku.

Szkoła katolicka, starsza (dom ul. Ogrodowa 4) z roku 1895 (data w szczycie ryzalitu frontowego) to piętrowy budynek z użytkowym poddaszem, ustawiony kalenicowo do ulicy, z dachem dwuspadowym. Ryzality w elewacji frontowej i tylnej, zakończone trójkątnymi szczytami, przykrytymi daszkami dwuspadowymi. Wejścia w ryzalitach w obu elewacjach- od frontu zamurowane. W szczycie ryzalitu ostrołukowe okno neogotyckie. Otwory okienne i portale wejściowe wykończone w cegle, podobnie gzymsy podokapowy i międzykondygnacyjny. Elewacje trójosiowa od frontu z podwójnymi oknami i czteroosiowe boczne, z zamurowaną częścią okien. Obecnie budynek mieszkalny wielorodzinny.

Wieś rozwijała się stosunkowo szybko pod koniec XIX wieku i na początku XX wieku. Ważnym czynnikiem wpływającym na rozwój była kolej. Od 1843 r. funkcjonowała Freiburska Linia Kolejowa, tzn. druga na Śląsku linia kolejowa- prowadząca z Wrocławia do Świebodzic, w latach 50- tych XIX wieku wydłużona została do Wałbrzycha, a następnie do Kłodzka (pierwsza linia powstała w 1842 r. z Wrocławia do Oławy). Początkowo czynnikiem rozwoju kolejnictwa był węgiel. Mniej więcej w tym samym czasie, za sprawą radcy handlowego i właściciela majątku w Smolcu Gottharda von Wallenberg- Pachaly, powstał pierwszy budynek dworca, który znajdował się kilkadziesiąt metrów dalej niż obecny budynek. Wallenberg był również fundatorem fragmentu linii kolejowej. Obecny zespół dworca PKP pochodzi z II poł. XIX w. i pocz. XX wieku i charakterem wpisuje się w typową dla budownictwa kolejowego architekturę. Główny budynek założono na planie litery T z wyższym o kondygnację skrzydłem, ustawionym

szczytowo w stosunku do torów i ulicy. Korpus dwukondygnacyjny z dachem dwuspadowym spłaszczonym, siedmioosiowy, z dwuosiowym pseudoryzalitem i z osobnym daszkiem dwuspadowym. Wszystkie otwory okienne parteru z łukiem odcinkowym, oddzielone od piętra gzymsem kordonowym z ustawionych narożnie cegieł. Pierwsza kondygnacja niższa od parteru, z prostokątnymi otworami okiennymi. Elewacja boczna od strony wschodniej z ryzalitem jednoosiowym i wejściem, ryzalit zakończony daszkiem dwuspadowym.

Skrzydło trójosiowe z otworami okiennymi jednakowej wysokości w obu kondygnacjach, z nadprożami odcinkowymi, w szczycie okulusu ujęty dwoma wąskimi oknami- pierwotnie w miejscu okulusu znajdował się zegar. Podobnie rozwiązana elewacja od strony torów. Elewacja boczna czteroosiowa również z ceglany gzymsem międzykondygnacyjnym i gzymsem w formie schodkowej w ścianach szczytowych. Od strony torów wiata peronowa drewniana, podtrzymywana przez dziewięć słupów drewnianych, wzmocnionych mieczami- z dekoracyjnymi nacięciami belek.

W skład zabudowań stacji wchodzi kilka budynków pomocniczych. Na wschód od dworca stał opuszczony magazyn towarowy z pocz. XX wieku (rozebrany w 2008 r.), dwukondygnacyjny budynek z wysokim kamiennym przyziemiem, na planie prostokąta, nieotynkowany, z cegły, z dachem dwuspadowym. Szalet z pocz. XX w., na zachód od dworca, to mały budynek złożony z dwóch brył- prostopadłościanu i wielościanu, ceglany z parami wąskich okien prostokątnych, dekoracyjny gzyms podokienny z narożnie ustawionych cegieł. Za budynkiem szaletu mały budynek magazynowy, częściowo zniszczony, na planie prostokąta, podobnie wykończony jak szalet, z dwoma wejściami.

W pobliżu dworca na pocz. XX wieku powstał piętrowy budynek poczty z dachem naczółkowym, ul. Dworcowa 2- obecna funkcja pokrywa się z pierwotną. W elewacji frontowej facjata o konstrukcji szachulcowej, niżej para okien z łukiem odcinkowym i wejście poprzedzone drewnianym gankiem z daszkiem naczółkowym. Pozostałe otwory okienne frontu prostokątne. Szczyty elewacji bocznych o konstrukcji szachulcowej (ukryto pod warstwą tynku).

Ze względu na szybki rozwój gospodarczy również architektura wsi charakteryzuje się inną klasą niż w pobliskich wioskach- w pobliżu torów powstają kamienice, poza gospodarstwami rolnymi, część domów mieszkalnych stanowią wille bogatych mieszkańców, wyróżniają się one sposobem kształtowania architektury. Warto wymienić willę przy ul. Dworcowej 5- Willę Hielschnera, z przełomu XIX i XX wieku. W elewacji frontowej w narożu wieżyczka wykuszowa wieloboczna o konstrukcji szachulcowej z dachem wielospadowym. Od frontu lukarna z dachem naczółkowym i szczytem o konstrukcji szachulcowej, obok lukarna ciągniona. Willa ul.

Dworcowa 3 z przełomu XIX/ XX wieku, własność dr Wichmana, a następnie dr Hermanna. Dwukondygnacyjny budynek, na rzucie kwadratu z czterema ryzalitami środkowymi, z daszkami dwuspadowymi każdy, boniowany parter. W elewacji frontowej od ulicy drewniany ażurowy ganek z daszkiem na kolumnach. Willa ul. Ogrodowa 1 z przełomu XIX i XX wieku, należąca do Riedigera, do lat 80-tych XX w. w budynku mieściła się Gminna Spółdzielnia i sklep, obecnie budynek mieszkalny. Dwukondygnacyjny, z wysokim przyziemiem, na planie kwadratu z dachem wielospadowym. W każdej elewacji, z lewej strony ryzalit. Otwory okienne prostokątne. Od podwórza drewniany ganek na podmurówce, ze schodami. Willa ul. Ogrodowa 2 z roku 1910 to budynek dwukondygnacyjny z facjatą od frontu o konstrukcji szachulcowej, od podwórza z ryzalitem przykrytym dachem dwuspadowym, poprzedzony ceglany gankiem. W części parterowej duże okna z łukiem odcinkowym, wyżej prostokątne otwory okienne. Dach od strony zachodniej z naczółkiem, od wschodu z przyczółkiem wykończonym murem pruskim.

Rozwijało się rzemiosło i usługi- domy ul. Główna 47 z przełomu XIX i XX wieku to pierwotnie sala taneczna przy gospodarstwie Mindnera, dom ul. Główna 49- gospoda Mindnera, z przełomu XIX i XX wieku, dom ul. Główna nr 64- budynek apteki z 1910 r., obecnie usługowy ze sklepem. W kamienicy przy ul. Główniej 66 z pocz. XX wieku mieściły się, podobnie jak dziś, mieszkania i sklep. Kamienicę tworzą dwa budynki- wcześniejszy, usytuowany od strony ul. Dworcowej oraz budynek narożny przy ul. Główniej. Przed II wojną światową w części parterowej znajdował się sklep Bunke'go- przeniesiony do kamienicy narożnej, która powstała w pierwszej ćwierci XX wieku. Kamienica narożna zwrócona elewacją frontową w kierunku ul. Główniej, dostosowana jest kształtem do parceli. Z dwuosiową facjatą zakończoną krzywoliniowym łukowym szczytem.

Smolec ze względu na lokalizację w pobliżu Wrocławia w ciągu ostatnich kilku lat bardzo się rozbudował, szybko rozwijają się nowe osiedla, a mieszkańców przybywa.

Obecnie w pobliżu wsi znajduje się drugi dawny cmentarz ewangelicki przy ul. Żwirki i Wigury- na północny zachód od wsi, na terenie lotniska. Zachowane nagrobki z XIX wieku to jeden z nielicznych śladów istnienia wsi Kentschkau- Kęczków, zlikwidowanej po II wojnie światowej, w latach 50-tych XX wieku, podczas rozbudowy lotniska na Strachowicach. Wieś Kentschkau wzmiankowano pierwszy raz w bulli papieskiej z 1155 roku jako Carnchagora. Nazwa pochodzi od starosłowiańskiego słowa karnek lub Krk- oznaczała kalekę, czyli byłoby to „wzgórze kaleki”. Do dziś w języku potocznym funkcjonuje nazwa Karncza Góra i jej zniekształcona wersja Kacza Góra.

W pobliżu cmentarza „Bractwo Krzyżowców” odkryło dwa

zaginione krzyże pokutne z XIV-XVI wieku. Pierwszy, 1.3 m wysokości, z utraconym ramieniem. Z drugiego zachowały się dwa fragmenty trzonu, bez ramion. Trzeci z grupy krzyży obecnie znajduje się przy drewnianym kościółku w Parku Szczytnickim.

■ fot. Smolec - krzyże pokutne na Karnczej Górze

4.33. SOKOLNIKI

30,5 km na południowy zachód od Wrocławia, 5 km na zachód od Kątów Wrocławskich. Wieś okolnica- wokół wydłużonego placu, pierwotnie ze stawem. W 1253 r. wspomniana jako Sulislavici. W 1330 r. rycerz Jenchin von Peschen z Kozłowa był właścicielem wsi Czulkowicz, w tym samym roku określonej jako Sulkowicz. W 1341 r. ten sam rycerz Jenchin odsprzedał wieś Sulkowicz rycerzowi Heinrichowi von Riedelburg. Z 1610 r. pochodzi kolejna wzmianka, mówiąca o tym, że Zaulkwicz i Koszl (Kozłów) należą do jednego właściciela. Pod koniec XVIII wieku wieś należała na pewno do barona von Stillfried, wcześniej do grafa von Zedlitz. W 1830-45 r. własność Carla von Wallenberga. Zaugwitz ponownie wspomniano w źródłach pod datą 1880 r.- wieś podlegała, razem z Kozłowem i Piotrowicami, pod zarząd Friedricha grafa von Limburg- Stirum. W latach 1881- 1917 największym właścicielem we wsi był E. Schneider, do niego należały trzy gospodarstwa. W 1921 r. nadal wraz z Kozłowem wieś należała do Piotrowic- Sokolnikami zarządzał Eduard Schneider. Miejscowość podlega Piotrowicom do 1945 r.

Nazwa Zaugwitz obowiązywała do 1937 r., według niemieckich badaczy pochodziła od imienia Sulko- Sulistawa, grafa który sprzedał klasztorowi Św. Wincentego ziemie w pobliżu Pełcnicy. W latach 1937- 1945 nazwa Zaugwitz zmieniona została na bardziej niemieckojęzycznie brzmiącą Trutzflut.

Wieś administracyjnie podlegała pod powiat Neumarkt-

Środa Śląska do 1945 r., po II wojnie światowej w granicach gminy Kąty Wrocławskie. Rozparcelowana pomiędzy osadników, zachowała charakter rolniczy.

Sokolniki to jedna z nielicznych wsi w gminie, która zachowała nie tylko zabudowę z XIX i początków XX wieku, ale również cały układ ruralistyczny, a nawet oryginalną brukowaną drogę. Większość obiektów we wsi to duże gospodarstwa rolne z domami mieszkalnymi ustawionymi szczytowo do ulicy i zabudowaniami gospodarczymi obudowującymi podwórze.

Jedne z najstarszych zabudowań wsi to dom z zagrodą nr 2. Wokół prostokątnego dziedzińca zabudowania zgrupowano z trzech stron. Od strony drogi szczytowo ustawiony dom mieszkalny z budynkiem gospodarczym, naprzeciwko

dwukondygnacyjna obora z magazynem. Ostatnie skrzydło tworzy stodoła, ustawiona kalenicowo wobec głównej drogi, cofnięta w głąb podwórza. Dom mieszkalny z ok. 1870 r., parterowy z dachem dwuspadowym, ustawiony szczytowo. W połaci dachowej dwie lukarny wole oczy- większa z nich na osi głównej oraz lukarna z dachem pulpitowym. Po przeciwnej stronie podwórza stodoła z datą 1868 (data w szczycie i nazwisko S. [K]innych)- na planie prostokąta dwukondygnacyjna z gzymsem międzykondygnacyjnym i dachem dwuspadowym, ustawiona szczytowo do głównej drogi we wsi, kalenicowo do bocznej.

Dom mieszkalny nr 11 z 1848 r. (data nad wejściem zapisana cyframi rzymskimi: MDCCCXLVIII, z inicjałami U.K.E. oraz domalowanymi później cyframi 48, na zapisie rzymskim). Budynek murowany, piętrowy, ustawiony szczytowo, z dachem dwuspadowym (pierwotnie z lukarnami). Część otworów okiennych zmieniono. W części centralnej wejście i portal z łukiem koszowym, ujęty parami pilastrów, podobnie krawędzie ścian zdobią pilastry. Do domu przylega budynek gospodarczy. Obora naprzeciwko budynku mieszkalnego, szczytowo ustawiona do ulicy, z końca XIX wieku. Murowana, sklepienie

■ fot. Sokolniki - pocztówka z pocz. XX w.

na słupach kamiennych, część otworów okiennych z łukiem odcinkowym w obramowaniu ceglany. Obok magazyn z bramą zakończoną łukiem odcinkowym, obecnie z wrotami przesuwными. W głębi podwórza stodoła z przełomu XIX i XX wieku, z dachem dwuspadowym, murowana, otynkowana, z parą wrót na przestrzał. Tego typu układy zabudowań są typowe dla większości gospodarstw Sokolnik.

4.34. SOŚNICA

29 km na południowy zachód od Wrocławia, 2.5 km na wschód od Kątów Wrocławskich. Wieś rozwinęła się w pobliżu kościoła pielgrzymkowego jako ulicówka, z czasem zyskała charakter wielodrożnicowy.

Wzmianka w źródłach z 1244 r. potwierdza istnienie kościoła romańskiego i wioski, należącej do rycerza Stefana, syna Wincentego. W latach 1248-1287 własność Michała von Schosnitz, późniejszego kasztelana wrocławskiego, spokrewnionego ze Stephanem. Po nim prawdopodobnie w latach 1293- 1300 wieś pozostawała w rękach Piotra von Schosnitz, kanonika wrocławskiego, nie wykluczone jednak, że kanonik tylko pochodził z Sośnicy. W 1300 r. funkcjonowała nazwa Sosnitz, Sosnice, Chossnicz, 1353 r.- Schosznicz, 1376 r.- Scho-snicz. Od 1302 r. Sośnica przyciągała pielgrzymów ze względu na odpustową funkcję kościoła. Ruch pielgrzymkowy wstrzymany został na jakiś czas dopiero w okresie protestantyzmu.

W 1312 r. książę wrocławski Henryk VI (1311-1335) sprzedał Sośnicę w lenno dziedziczne Stephanowi von Parchwitz. Prawdopodobnie w wianie ślubnym jego córka, Katarzyna von Parchwitz, wniosła Sośnicę w małżeństwo z Hermannem von Reichenbach, działo się to przed rokiem 1338. Ich syn Stephan zostaje kolejnym właścicielem wsi, na pewno w latach 1348-1402. Z małżeństwa z Elżbietą, z domu von Krenowicz, posiadał on dwóch synów Hansa i Hermanna von Reichenbach, którzy, po jego śmierci, wspólnie zarządzali majątkiem. Hermann sprzedał Sośnicę w 1403 r. braciom Nitzke i Peterowi Ungerathen z Legnicy. Córka Nitzke, Katarzyna, poślubiła Wenzla Schwartz, który w 1409 r. odkupił od teścia młyn i las w Sośnicy, a następnie całą Sośnicę. Już w 1412 r. posiadłość przejął patrycjusz wrocławski Hans Sachse, ale po jego śmierci, w 1418 r., jego syn Mikołaj Sachs sprzedał Sośnicę mieszczanom wrocławskim- Mikołajowi Banken (od 1420 r. nobilitowanemu szlachcicowi Mikołajowi von Bank) i jego zięciowi Hansowi Lemberg, mężowi Barbary, ur. von Bank.

Hans Lemberg zmarł w 1437 r., pozostawiając po sobie trzech synów- Hansa, Mikołaja i Waclawa. Wszyscy trzej zmarli młodo, a ich matka- wdowa Barbara Lemberg, nie radząc sobie, sprzedała wieś wdowie Katarzynie Seidlitz w 1446 r. Około 1475 r. majątek odkupił Mathes Jenkwitz, żonaty z Elżbietą Sachs. Ich córka Katarzyna, po pierwszym mężu Ströni-

chen, w 1484 wyszła za Hansa von Prockendorf, syna Macieja. Sośnica przeszła na własność rodziny von Prockendorf i została w ich rękach do około połowy XVII wieku. W 1517 r. Hans von Prockendorf zmarł, a majątek został podzielony pomiędzy jego czternaścioro dzieci- Sośnica znalazła się w rękach Piotra (zmarł w 1542) i Dominika, kanonika wrocławskiego (zm. 1552). Po ich śmierci Sośnicę przejął Mateusz von Prockendorf, najmłodszy syn Hansa. W 1584 r. Mateusz umiera, a prawa do Sośnicy wykupił od braci Maciej, najmłodszy syn Mateusza i utrzymał w swoich rękach posiadłość do bezdzietnej śmierci w 1603 r. Potem Sośnicę przejął wnuk Macieja- Gotthard, pełnoletni od roku 1607.

Do 1650 r. zarządzał wsią Gotthard von Prockendorf, ostatni z rodu. Jego córka Barbara Elżbieta (zm. 1655) wniosła Sośnicę w wianie Kasprowi von Bedow (zm. 1661). Zuzanna Teresa von Bedow, córka Kaspra, poślubiła Eliasza Ignaza von Waltheim i przeniosła się wraz z mężem do Wrocławia. W latach 1667-1673 dzierżawili wieś. W 1671 r. Eliaz von Waltheim stał się pełnoprawnym właścicielem Sośnicy, kiedy to brat jego żony Zuzanny- Rudolf Ferdynand von Bedow odsprzedał mu swoje prawa do wsi.

Około roku 1677-78 Eliaz umiera, jego żona zmarła w tym samym czasie, osierocając piątkę dzieci. Prawnym opiekunem rodzeństwa von Waltheim został Hans Sebald von Saurma, właściciel Sadowic. W 1680 r. wydzierżawił on majątek, który w 1690 r. wykupiła od niego Maria von Pestaluzzi, ur. Dawid (w wyniku drugiego małżeństwa, w 1697, zmieniła nazwisko na Maria von Galler). W 1704 r. Maria von Galler sprzedała dług ciążący na Sośnicy Karolowi Zygmunтови von Seyfert. Von Seyfert umarł jednak w 1710 i wdowa po nim sprzedała w 1711 r. majątek pani von Herschamm. Ta ostatnia niedługo potem umiera nagle i pozostawia Sośnicę w spadku dwóm swoim córkom z pierwszego małżeństwa- Annie Teresie von Osterberg i Franciszce Katarzynie, od 1714 żonie Franciszka Mikołaja hrabiego de la Tour. Anna otrzymała uposażenie, Franciszka majątek w Sośnicy. W 1718 r. Franciszka ponownie wyszła za mąż za Jana von Roye und Troo.

W latach 1740-1777 Sośnica była własnością ich syna- Jana Franciszka von Roye, dwukrotnie żonatego- z Marią Anną hrabiną von Sternberg i Marią Franciszką hrabiną Clairon d’Haussonville. Nie pozostawił po sobie potomka. Jego zasługą jest budowa nowego pałacu, po pożarze w 1753 r., pierwszy pałac znajdował się w pd.- zach. rogu podwórza folwarcznego.

Wdowa Maria Franciszka von Roye poślubiła majora Gottloba Albrechta Saurmę z Samotworu, a w 1778 r. urodziła syna Fryderyka Karola Bernharda von Saurmę. Po jej śmierci w 1783 r. Gottlob ożenił się z Teresą, ur. Richterstein. W 1823 r. major zmarł, a majątek przejął jego syn Fryderyk Karl Bernhard von Saurma.

Od 1835 r. Sośnicę zarządzał najmłodszy syn Fryderyka-

Ksawery von Saurma. Jeszcze za życia ojca sprzedał on, w 1846 r., Sośnicę Dawidowi Immerwahr z Wrocławia, z zastrzeżeniem, że Immerwahr będzie płacił dożywotnią rentę jego ojcu. Fryderyk von Saurma umarł w 1853 r.

W 1857 r. Eduard Walkhoff odkupił Sośnicę od Immerwaha i w pobliżu dawnego browaru postawił cukrownię. Po jego śmierci, w 1882 r., jego syn Fryderyk odziedziczył słabo prosperującą już firmę, ze względu na konkurencję cukrowni w Pietrzykowicach i Smolcu. Nowy właściciel przebudował cukrownię na zabudowania gospodarcze, odkupił też od Saurmów w 1888 r. cegielnię, w 1909 r. zmodernizował pałac- jemu zawdzięcza obecny wygląd oraz powiększenie i upiększenie parku.

W 1914 Fryderyk Walkhoff umiera nagle, a wdowa po nim sprzedała w 1916 r. wieś landratowi wrocławskiemu- hrabiemu Ernestowi Wichelhausowi. Około 1937 roku ze względu na zbyt polskie brzmienie nazwa Schosnitz została zmieniona na Reichbergen. Ostatni właściciel umarł w 1943 r., zapisując dobra sośnickie swemu bratankowi Kurtowi Schöllerowi. Schöller jeszcze nie zdążył przejąć majątku, kiedy na teren Sośnicy wkroczyli żołnierze Armii Czerwonej.

Po 1945 r. majątek dzierżawiony był przez PKP od PNZ (Państwowe Nieruchomości Ziemskie) - istniały plany przystosowania pałacu na dom dla pracowników kolei. W 1949 r. powstało tu jednak gospodarstwo PGR, a pałac przeznaczono na mieszkania pracownicze, od lat 90-tych własność Agencji Nieruchomości Rolnych.

■ fot. Sośnica - kościół

Najstarszym obiektem zabytkowym wsi jest kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Św. Pierwszy kościół istniał już w 1244 r. W latach 1302- 1319 biskup wrocławski Henryk ogłosił kościół sośnicki kościołem odpustowym pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny. To okres wzmożonego ruchu pielgrzymkowego okolicznej ludności, który przerwany został w

okresie protestantyzmu. Kościół podlegał protestantom w latach 1570- 1653.

Obecny kościół budowano w kilku fazach. Pod koniec XIII wieku powstały prezbiterium i mury obwodowe nawy. W 1487 r., z fundacji Hansa von Prockendorfa i jego żony Katarzyny z domu von Strönichen, powstała zakrystia i sklepienia nawy. W 1504 r. dobudowano wieżę. W 1619 r. dzięki Gotthardtowi von Prockendorf- powstała kruchta południowa. Pożar dachu i wieży w 1753 r. wymusił remonty. W 1776 r., w wyniku fundacji wdowy Marii Józefiny von Würz und Burg, z domu von Osterberg, kuzynki Jana Franciszka von Roye, rok po jej pielgrzymce do Rzymu, wybudowano Kaplicę Świętych Schodów, na wzór Scala Santa bazyliki Św. Jana na Lateranie. Przy okazji została przebudowana kruchta południowa i dostawiono nową.

Kościół ma charakter gotycki z barokowymi przybudówkami, jednonawowy, z prostokątnie zamkniętym prezbiterium. Kształtem przypomina krzyż grecki, którego ramiona tworzą nawa i prezbiterium oraz barokowe przybudówki. Prostokątna nawa ze sklepieniem krzyżowo-żebrowym, węższe prezbiterium, prosto zamknięte, z zamurowaną kryptą i sklepieniem krzyżowo-żebrowym. Wieża na planie kwadratu. Wyposażenie barokowe z XVII i XVIII wieku. Ołtarz główny z 1714 r.- wystawiono dzięki fundacji hrabiego Franciszka de La Tour i jego żony Franciszki Katarzyny ur. von Eichholz.

Święte Schody stanowiły do 1945 roku powód częstych pielgrzymek do Sołnicy. Z pozoru zwykle schody proste, dwubiegowe, z ażurową barierką z kamienia, kryją w dwudziestu ośmiu stopniach relikwie, wśród których ma się znajdować część gwoździa z Krzyża Chrystusa, relikwie z prawej ręki Św. Anny oraz włókno z chusty Św. Weroniki. Na podeście ołtarz, pod nim krypta fundatorki, zmarłej w 1783 roku. Kaplicę zdobią malowidła znanych wówczas wrocławskich malarzy- Jana Henryka i Jana Karola Kinast, których prace wiszą również w Henrykowie i katedrze wrocławskiej.

Zachowały się wmurowane w ściany dwie tablice epitafijne i jedenaście tablic nagrobnych, poza tym tablica fundacyjna z 1504 r. i trzy tarcze herbowe- barokowa i gotyckie:

W nawie głównej tablica fundacyjna późnogotycka Hansa von Prockendorf i jego żony Katarzyny, ur. von Strönichen, z roku 1487. Również w nawie zachowane w zwornikach gotyckich ich herby- Prockendorf, Grundsreiber, Strönichen, Sachs. W fasadzie wieży tablica fundacyjna tej samej pary fundatorów. Do naszych czasów przetrwały renesansowe i manierystyczne płyty nagrobne:

- Henryka von Schindel (zm. 1584), jego żony Jadwigi ur. von Nimptsch (zm. 1586) i ich dzieci: Anny (zm. 1564), Adama i Krzysztofa (zmarli w 1574 r.).

- Płyta nagrobna Franciszka von Waldau (zm. 1616) oraz Zuzanny von Prockendorf (zm. 1624).

- Ostatnią tablicę wystawiono dla dzieci z rodziny von Prockendorf- zmarłych w 1616 r. Anny i Magdaleny oraz zmarłego w 1621 r. Hansa Gotthardta von Prockendorf.

Trzy epitafia manierystyczne:

- Henryka von Kreckwitz, zmarłego w 1581 r.; fundacja rodziny von Schindel powstała po 1586 r.- dla Henryka Schindel, jego żony Jadwigi i dzieci.

- Tablica epitafijna Hansa von Falckenhain (zm. w 1587) i jego żony Jadwigi ur. von Haugwitz.

- Ostatnia tablica wystawiona w 1918 r. dla żołnierza Ludwika Scholtz, poległego w pierwszej wojnie światowej.

Na terenie cmentarza przykościelnego, Gottlob Albrecht von Saurma ufundował w 1783 r. kaplicę dla swej zmarłej żony Marii Franciszki Ernestyny von Sauerma, z drugiego małżeństwa von Roye, z pierwszego małżeństwa Clairon d'Haussonville oraz dla jej córki. Kaplica późnobarokowa, na planie prostokąta z zaokrąglonymi narożami, sklepiona kolebkowo z lunetami, przekryta dachem dwuspadowym. Podziały elewacji ramowe, ściana frontowa zdobiona parą pilastrów, szczyt ze spływami, okna zamknięte łukiem półkolistym z obramieniami w tynku. Mur cmentarny z bramą zdobioną barokowymi rzeźbami- około 1870 r.

■ fot. Sośnica - pałac w 1857, 1889 i 1907 r.

Pałac nr 13 stanowi drugi element dominujący w krajobrazie wsi. Pierwotny pałac już w 1632 r. był w stanie ruiny. Nowe założenie powstało około roku 1637 dla Gottharda von Prockendorf w południowo-zachodniej części obecnego folwarku.

W wyniku pożaru folwarku i pałacu w 1751 r. Jan Franciszek von Roye odbudował pałac, tuż przy drodze, w części wschodniej folwarku, na północny- wschód od pierwotnego założenia. Budowla powstała na pewno przed 1810 rokiem.

Powstał pałac murowany na planie prostokąta, w 1857 r. dobudowano ryzalit trójosiowy w formie niskiej wieży, w 1889 r. przebudowano ją. Pałac i park uległ kolejnej przebu-

downie ok. 1890 r. za sprawą Friedricha von Walkhoffa. Kolejny projekt odnowy, na podstawie pomysłów architektów Kleina i Wolffa z Wrocławia, został wykonany w 1907 r. W latach 1919-1920 wnętrza przearanżował architekt wrocławski Paweł Klein. Ostatecznie pałac zyskał formę neobarokowej, piętrowej budowli na piwnicach sklepionych kolebkowo. Dach mansardowy z facjatami, pokryto dachówką rzymską, w części centralnej glorieta wieńczy całość. Ściany na parterze boniowane w tynku, piętro zdobią podziały ramowe i pilastrowe, podziały lizenami i gzymsami, obramienia okien w tynku. Trzyosiowy i dwupiętrowy ryzalit z gankiem arkadowym, nad nim taras w elewacji frontowej. Otwory okienne prostokątne lub zamknięte pełnym łukiem, w obramowaniach z tynku.

fot. Sośnica - pałac

Ostatnim właścicielem posiadłości od 1916 do 1943 r. był doktor Ernest Wichelhaus. Po 1945 r. majątek dzierżawiło PKP- planowano przystosowanie pałacu na dom dla pracowników kolei. W 1949 r. powstało gospodarstwo PGR, a pałac przeznaczono na mieszkania pracowników, od lat 90-tych własność Agencji Nieruchomości Rolnych.

Większość zabudowań folwarcznych pochodzi z II połowy XIX wieku- głównie z lat 1875-80. Pałac poprzedza dziedziniec, zabudowania gospodarcze znajdują się po obu stronach podwórza za pałacem. Skrzydło północne stanowią oficyny (nr 13 a-b, nr 13 c, nr 13 d-e (dom rządcy z lat 1875-80), naprzeciw nich od strony południowej znajdowały się zabudowania gospodarcze (w kolejności od strony wschodniej: obora/stajnia, budynek mieszkalno-gospodarczy nr 13g- z lat 1875-80, obora, budynek gospodarczy-stajnia i magazyn). W północno-zachodnim narożu, w miejscu pierwszego pałacu, znajdowały się wozownia z ok. 1880 roku oraz zabudowania browaru i od 1857 r. cukrowni. Browar funkcjonował do połowy XIX wieku, w pobliżu obecnych zabudowań dawnej cukrowni (budynek rozebrany w latach 70-tych XX wieku), browar zamknięto w 1869 r. W 1857 r. powstała na zlecenie Eduarda Walkhoffa

cukrownia- dwupiętrowy budynek mieścił biuro cukrowni i mieszkanie stróża obok dwupiętrowy dom dyrektora fabryki (obecnie oficyna nr 13f). Po śmierci Walkhoffa w 1882 r. cukrownia została zamknięta, a jej zabudowania zmienione w latach 1885-86 przez jego syna Friedricha Walkhoffa na podpiwniczoną stodołę, oborę dla cieląt, magazyn zboża, magazyn pasz i budynek gospodarczy przeznaczony na skład drewna i nawozów sztucznych.

Na północny zachód od folwarku, przy drodze do Kątów Wrocławskich znajdował się młyn wspomniany już pod koniec XVIII wieku. Tzw. Bergmühle w 1855 r. wykupił R. Franke, w XIX wieku młyn wielokrotnie zmieniał właściciela. Położony w pobliżu Bystrzycy, często ulegał uszkodzeniu podczas powodzi. W 1860 r. kupił go Teichgräber, po nim Wilhelm Roßdeutscher, następnie Franciszek Kühn. Młyn został zniszczony podczas powodzi w 1785 r. i sprzedany Ernestowi Krause, który zmodernizował jaz i groblę. Ostatecznie odkupiony przez właściciela folwarku Eduarda Walkhoffa w 1883 r. i przebudowany na domek leśniczego. Przed kilkoma laty dom mieszkalny sponął- obecnie w stanie ruiny.

W 1850 r., przy drodze z Sośnicy do Różańca powstała cegielnia dzięki staraniom Eugena von Saurmy, brata Ksawerego, właściciela Sośnicy. Pierwsza cegielnia składała się z okrągłego pieca, rzędu wiat do suszenia gliny, domu majstra, stajni, obory i stodoły. W 1888 r. Fryderyk Walkhoff odkupił fabrykę od hrabiego Saurmy z Gniewomierza i zmodernizował ją- powstał nowy piec, mieszalnia gliny, dwie prasy ceglane, napędzane silnikiem parowym. Kolejna przebudowa nastąpiła w 1937 r. Cegielnia funkcjonuje do dziś, zachowało się część oryginalnych budynków ceglanych.

Zabudowania wsi w większości pochodzą z II połowy XIX wieku i pocz. XX wieku.

Budynek dawnej szkoły katolickiej (nr 15) za kościołem, wybudowano w latach 1886-1889. Powstał w latach dużej prosperity dla właściciela Sośnicy, w okresie związanym z rozwojem cukrowni i cegielni. Wkrótce jednak okazało się, że dochody spadły, robotników ubyło, a budynek szkoły zbudowano zbyt duży.

Dom nr 15a to pierwotnie gospoda z salą taneczną, obecnie plebania. Wybudowany w roku 1909 (na elewacji frontowej- data i inicjały. T. Sh.). Ustawiony kalenicowo z dachem dwuspadowym i facjatą na osi, która dzieli dom na dwie części- z jednej strony dwa wysokie okna sali tanecznej, zamknięte łukiem pełnym, z drugiej wejście i okno prostokątne.

Najstarszy zachowany dom nr 25 z rok 1777 (płyta nad wejściem) powstał w wyniku fundacji wdowy Marii Józefiny von Würz und Burg, z domu von Osterberg, kuzynki Jana Franciszka von Roye, dla pięciu starszych kobiet. Przebudowany w połowie XIX wieku, ustawiony kalenicowo, na planie prostokąta, murowany, dwutraktowy z sienią przelotową i skle-

pieniem kolebkowym w pomieszczeniu północno-zachodnim oraz w piwnicach. Fasada pięcioosiowa z płytkim ryzalitem i facjatą ujętą lizenami, trójkątny szczyt ze sterczynami w formie słupków zakończonych daszkami dwuspadowymi, dach dwuspadowy.

4.35. STARY DWÓR

Wieś ulicówka, położona 19 km na południowy zachód od Wrocławia i 10 km na południowy wschód od Kątów Wrocławskich.

Źródła prawie milczą na temat Starego Dworu- wspomina-ny jest tylko jako folwark podległy Gniechowicom. Wieś składała się z dworu i zabudowań gospodarczych, wokół których w XX wieku dobudowano kilka domów mieszkalnych. Poza dworem, a obecnie budynkiem mieszkalnym, zachował się jeden dom z I poł. XX wieku, pozostałe zabudowania powstały po 1945 r. Dwór to piętrowy budynek z XIX wieku z dachem dwuspadowym i przybudówką gospodarczą od zachodu (budynek gospodarczy w stanie ruiny), jeszcze przed wojną wykorzystywany jako budynek wielorodzinny dla pracowników folwarku. Najstarszą część stanowi sześć przypór od strony południowej i trzy w ścianie szczytowej wschodniej. Po 1945 r. budynek przystosowano na wielorodzinny dom mieszkalny, wszystkie otwory okienne zmieniono, elewację uproszczono.

4.36. STOSZYCE

Wieś położona 22 km na południowy zachód od Wrocławia, 5.5 km na północ od Kątów Wrocławskich. Ulicówka, w pobliżu rzeki Strzegomki- dopływu Bystrzycy. W północnej części miejscowości leży folwark, pałac i założenie parkowe z XIX wieku. Większość zabudowy wsi powstało pod koniec XIX w. i na początku wieku XX.

Powtarzając za niemieckim historykiem A. Moepertem- nazwa Stoszyce pochodzi prawdopodobnie od zdrobnienia imienia Stoisław- Stoisz. Być może założycielem wsi był Stoisz von Sadewitz, wspomniany w źródłach w 1304 r. Pierwsza wzmianka źródłowa z 1311 r. wspomina pana Thimo von Kmelow, który wykupił wieś jako dobra dziedziczne, jednak już pięć lat później książę Henryk VI wrocławski (1311- 1335) unieważnił akt sprzedaży. W 1341r. Syffrid Shirno (albo Schyrno) sprzedał wieś Nicolausowi Cunczelinowi. W 1353 r. alod Stobschicz znajdowało się w dobrach klasztoru Św. Wincen-tego. Król Maciej Korwin (1443- 1490) przekazał dobra stoszyckie w 1475 r. Ladisławowi Seidlitz, jednak żona Ladysława sprzedała je klaryskom w 1504 r. Do sekularyzacji w 1810 r. wieś pozostaje własnością wrocławskich klarysek. Po 1810 r. w rękach państwa pruskiego- zostaje przeznaczona na sprzedaż, jednak kolejni właściciele zmieniają się często- najpierw

wieś kupił Hoffmann i być może to dla niego powstał pałac stoszycki. Z 1880 r. pochodzi wzmianka o właścicielu Hugo Carlu Schmeck-Pfeffer – kupcu z Wrocławia. Kolejny właściciel Ludwig Schmidt został wspomniany w źródłach w 1886 r., po nim od końca XIX wieku w posiadaniu Rittmeistra Emila Barthela, w 1909 r. należał już do Oswalda Hoffmana z Wrocławia.

W 1937 r., w ramach germanizacji nazw miejscowych, nazwę Stöschwitz zmieniono na Eichdamm- być może w nawiązaniu do występujących w dolinie Strzegomki dębów.

W wyniku działań wojennych w 1945 roku na dwanaście gospodarstw prawie całkowicie zostały zniszczone cztery domy, uszkodzony jeden. Wioska nie została objęta parcelacją, PUR przeznaczył ją na spółdzielnię rolniczą do zasiedlenia przez ludność polską. Wieś zachowała swoją przedwojenną funkcję- jej mieszkańcy nadal utrzymywali się z rolnictwa i leśnictwa.

Do 1945 r. Stoszyce znajdowały się w okręgu Środa Śląska (Kreis Neumarkt), po II wojnie światowej pod spolszczoną nazwą Stopczyc w granicach gminy Smolec. Z czasem nazwa Stopczyce została zastąpiona nazwą Stoszyce. W wyniku reformy administracyjnej z 1954 r. gmina Smolec została zlikwidowana, a wieś włączona do gminy Kąty Wrocławskie.

Pałac nr 15 i park dominowały we wsi pod każdym względem. Obecnie rezydencja znajduje się w stanie częściowej ruiny, wciąż jednak zachowały się ślady dawnej świetności, dużego smaku i zamiłowania do historyzmu ówczesnego właściciela. Neogotycki obiekt powstał w połowie XIX wieku, prawdopodobnie na zlecenie ówczesnego właściciela wsi Hoffmana.

Rezydencję poprzedzają zabudowania folwarczne z tego samego okresu. Od folwarku pałac oddziela brama i mur, wokół pałacu częściowo zachowały się park z promenadą i aleją- obecnie zaniedbany i zarośnięty. Pałac założony na planie liter T, ze skrzydłem od strony wschodniej, niewiele szerszym od korpusu- w formie ryzalitu w elewacji tylnej i frontowej, podpiwniczony, piętrowy w układzie dwutraktowym z sienią na osi poprzecznej.

Pałac jest orientowany w kierunku południowym, z osią widokową na Ślężę. Tego typu zabieg jest charakterystyczny dla większości rezydencji pałacowych gminy Kąty, co świadczy o dużym znaczeniu kulturowym góry oraz o wpływie naturalnego krajobrazu na kształtowanie przestrzeni i osi widokowych. Detal architektoniczny jest charakterystyczny dla okresu powstania. Pałac otoczony cokołem i gzymsami kordonowym i wieńczącym- z fryzem arkadowym w elewacji frontowej i wschodniej, otwory okienne prostokątne lub z łukiem odcinkowym, w skrzydle okna z łukiem Tudorów. Trójkątne szczyty dzielą półfilarki zakończone sterczynami. Szczyt wschodni schodkowy. Elewację dzielą ostrołukowe blendy, w szczycie

wschodnim z maswerkiem ślepym w strefie podokiennej. W fasadzie głównej jednoosiowy ryzalit z trójkątnym szczytem i sterczynami, na piętrze balkon z kamienną, ażurową balustradą. W skrzydle wielkie okna, w części parterowej w formie podcieni, wyżej loggia. Dach dwuspadowy z facjatkami.

■ fot. Stoszyce - pałac

Do naszych czasów pałac przetrwał w złym stanie technicznym, częściowo zamieszkały, jednak skrzydło, z zawalonym dachem i zniszczonym szczytem, znajduje się w stanie ruiny.

Na skraju parku, za pałacem, z końca XIX wieku, murowany domek ogrodnika, z dachem dwuspadowym, dekoracja szczytu w tynku- obecnie niezachowana. Opuszczony, niszczeje.

Folwark poprzedza pałac. Przez bramę wjazdową na osi wjeżdża się na wydłużony prostokątny dziedziniec, po obu stronach rozlokowano zabudowania gospodarcze, głębiej widać pałac. Skrzydło zachodnie starsze- obora, trzy oficyny (nr 13, nr 11, nr 9) i zabudowania gospodarcze z połowy XIX wieku. Skrzydło wschodnie- dwie stodoły- bez podziałów elewacyjnych, poza blendami, z dachem dwuspadowym, pomiędzy nimi spichlerz z lat 1860-70. Od południa dziedziniec folwarczny domyka stodoła z początku XX wieku i szachulcowy budynek gospodarczy. Dziedziniec pokrywa kamienna kostka brukowa z XIX wieku.

4.37. STRADÓW

27 km na południowy zachód od Wrocławia, 12 km na południe od Kątów Wrocławskich. W pobliżu rzeki Bystrzycy znajduje się Stradów- dawna osada przemysłowa, związana z cegielnią i młynem.

Pierwszą wzmiankę o Stradowie przytacza niemiecki badacz A. Moepert, zaznaczając przy okazji, że nazwa pochodzi od rzeczownika „strata”. W 1321 r. rycerz Thyczko von Stercz nabył od rycerza Heinricha von Waldow dwa młyny nad rzeką, jeden z nich okazał się być spalony. Nigdy więcej nie pojawia

się wzmianka o próbie odbudowania drugiego młyna.

Od pierwszej połowy XIX wieku wieś podlegała Kamionnej. W 1873 r. istniała fundacja dziedziczna Fischer'sche Erben in Stradau, jednak wieś nadal znajdowała się w rękach Zedlit-zów z Kamionnej.

Do 1945 r. Stradau administracyjnie znajdował się w powiecie Środa Śląska- Kreis Neumarkt, po II wojnie światowej przejściowo podlegał gminie Gniechowice, od lat 50-tych w gminie Kąty Wrocławskie. Po wojnie cegielnia funkcjonowała nadal, młyn przez kilkanaście lat był użytkowany, z czasem opuszczony- niszczał. Wieś weszła w skład Kombinatu PGR Gniechowice.

Miejscowość składa się z dwóch części zgrupowanych wokół dwóch ośrodków przemysłu. Przy cegielni, na wschód od niej, wzdłuż ulicy, powstała kolonia domków robotniczych. Na północ od zabudowań cegielni stoi młyn poprzedzony grupą kilku dużych budynków mieszkalnych, rozrzuconych wzdłuż drogi rozwidlającej się przy młynie na dwie mniejsze ulice. Zabudowania samego młyna skupiają się wokół prostokątnego podwórza: północną część stanowi młyn, naprzeciwko niego magazyn, od zachodu dom mieszkalny rodziny młynarza, od wschodu siedziba przedstawicielstwa handlowego.

Cegielnia z II połowy XIX wieku, funkcjonowała również po wojnie. Długi budynek na planie prostokąta z dachem dwuspadowym (pierwotnie jeden dach przykrywał całą budowlę, obecnie część północna zniszczona i przekryta niższym dachem dwuspadowym). Elewacja z szeregiem wejść zakończonych łukiem odcinkowym, wyżej ścianę dzielą tylko dwa rzędy małych okienek z łukiem odcinkowym. Ponad budynek wyrastają dwa duże kominy. Od południa, w latach 20-tych lub 30-tych XX wieku, dobudowano czterokondygnacyjny budynek ze ścianą wschodnią przeszkloną- prawdopodobnie były to biura. Funkcjonowała kolejka wąskotorowa, dowożąca gotowe cegły do Pustkowa Żurawskiego. Obecnie w rękach prywatnych, cegielnia już nie funkcjonuje.

Drugi ważny czynnik rozwoju wsi- młyn, pierwotnie był napędzany siłą płynącej wody, w XX wieku został przebudowany na elektryczny. Zachowała się część urządzeń wodnych napędowych od strony suchej dziś młynówki. Opuszczony budynek młyna popada w ruinę. W dawnym domu młynarza- dom nr 7 obecnie znajdują się mieszkania. Potężny dom młynarza pochodzi z początku XX wieku, trójkondygnacyjny z dachem mansardowym i przybudówką. Trzecia kondygnacja w formie lukarn ciągnionych- trzy od frontu, dwie w elewacjach bocznych. Pięcioboczny przedsionek z dachem łamanym i schodami, poprzedza wejście. W elewacji północno-wschodniej dobudowane skrzydło dwukondygnacyjne z dachem trójspadowym, większość otworów okiennych zamurowana. W elewacji tylnej murowana weranda z loggią na kolumnach. Na przeciwko zlokalizowano dawny comptoir (budynek przed-

stawicielstwa handlowego)- dom nr 8. Obecnie również dom mieszkalny. Wejście na pocz. XX wieku poprzedzał drewniany ganek (zachowany ślad po nim w elewacji), później zastąpiony drewnianą werandą z daszkiem trójspadowym, na drewnianych słupach, na piętrze z drewnianą balustradą. Obok comptoir, naprzeciwko młyna, powstał magazyn i dom nr 9- dwukondygnacyjny budynek, na planie litery T, z dachem dwuspadowym spłaszczonym. Dawniej elewacja z gzymsami międzykondygnacyjnymi i ryzalitem od podwórza- w ryzalicie portal wejściowy z trójkątnym naczółkiem- zamurowany. Od strony drogi, w elewacji tylnej skrzydło, ustawione prostopadłe, trójkondygnacyjne.

Stradów, mimo iż obecnie to mała, spokojna wioska, w okresie rozwoju gospodarczego w XIX w. stanowił prężnie rozwijający się ośrodek przemysłu- efektem czego są zabudowania, ciekawe pod względem architektonicznym i zaskakujące rozmiarami. Naprzeciwko omawianego domu nr 9, przy drodze do młyna powstał dom nr 5. Ustawiony kalenicowo budynek mieszkalny z końca XIX wieku. Z dachem łamanym, dwukondygnacyjny- piętro w elewacji frontowej i tylnej przekryte dolną partią prawie pionowej połaci dachowej z dwoma prostymi oknami. W ścianie szczytowej od północy para prostych wrót. Od południa wejście i dodatkowe wrota, w górnej połaci dachu lukarna z dachem pulpitem. Obecnie budynek mieszkalny.

Dom nr 14-16 z pocz. XX wieku. Przed wojną budynek nazywany willą- dom mieszkalny należał do właściciela cegielni. Na planie litery T, z dodatkowym ryzalitem w obu elewacjach- frontowej i tylnej. Budynek murowany, otynkowany z gzymsami międzykondygnacyjnymi. Korpus pierwszej budowli dwukondygnacyjnej z facjatą na osi elewacji pięcioosiowej, zakończony dachem dwuspadowym z fryzem schodkowym pod okapem. Niżej duże okno port fenetre, trójdzielne z łukiem odcinkowym, wychodzące na balkon, nad murowanym gankiem. W elewacji od strony podwórza na osi trójkondygnacyjne dodatkowe skrzydło w formie ryzalitu jednoosiowego z wejściem. Pierwsza bryła miała kształt litery L, następnie od strony zachodniej dostawiono dodatkowe skrzydło na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, jednoosiowe (duże okna w ścianach szczytowych trójdzielne) i czteroosiowe, prostopadłe do korpusu. Obecnie to budynek mieszkalny wielorodzinny.

4.38. STRZEGANOWICE

20.5 km na południowy zachód od Wrocławia, 7 km na południowy wschód od Kątów Wrocławskich.

Wieś ulicówka, wzmiankowana w 1155 r. jako Ztreganowici- należała wtedy do biskupstwa wrocławskiego. W 1245 r.- Streganowici, w roku 1312- Streganowicz sprzedana przez

księcia wrocławskiego Henryka VI (1311-1335), wrocławskiemu mieszczaninowi Gisco de Reste. W roku 1346- Strzegano-
 icz, w 1351 r. - Strzechonowicz należały do Hanco de Reste,
 wkrótce potem Jan de Reste przekazał prawa książęce do
 Strigonowicz, uzyskane już od Henryka VI, królowi czeskie-
 mu Karolowi IV. W 1352 r. wieś Streganowicz/ Passchowicz,
 otrzymała kapituła wrocławska od Przeclawa, biskupa wro-
 cławskiego. Do sekularyzacji w 1810 r. miejscowość pozosta-
 wała w dobrach kapituły. Pod koniec XVIII w. we wsi istniał
 młyn wodny, a także wiatrak zbożowy. Po sekularyzacji w roku
 1810 wieś stanowi własność państwa pruskiego- zarządza nią
 królewski urząd königl. Domain Amt Breslau, następnie Rent
 Amt Breslau. Jeszcze przed 1845 r. wykupił Strzegano-
 wice ba-
 ron von Kottwitz. W 1888 r. Fryderyk Walkhoff, dotychczasowy
 właściciel Sośnicy i Strzegano-
 wicz sprzedał wieś Paulowi
 Naehrichowi, właścicielowi fabryki w Pustkowie Żurawskim.
 W I połowie XX wieku- wieś należała do Rittmeistra C. P. von
 Naehricha, funkcjonowała wtedy gorzelnia.

■ fot. Strzegano-
 wice - pocztówka z pocz. XX w.

Niemiecka nazwa Paschwitz, od 1937 r. została zmieniona
 na Fuchshübel. Pierwsza nazwa po wojnie brzmiała Strzyga-
 nowice, a następnie Strzegano-
 wice w gminie Kąty Wrocław-
 skie. Po 1945 r. gospodarstwa i ziemie zostały rozparcelowane
 pomiędzy przybywających polskich osadników. Folwark prze-
 znaczono na gospodarstwo PGR, podległe Gniechowicom.
 Gorzelnia funkcjonowała do lat 80- tych XX w.

Kościół we wsi istniał już na pewno w 1352 roku. Obecny,
 gotycki, p.w. Św. Stanisława pochodzi z przełomu XIV/XV wie-
 ku, w XVII wieku był to kościół o murowanym prezbiterium
 i zakrystii, nawa o konstrukcji szkieletowej, kryta stropem,
 z drewnianą wieżą. Wielokrotnie przebudowywany- w 1794
 r., w 1796 powstała nowa nawa i dach, ostrołukowe okna w
 prezbiterium zmieniono na łukowe, w tym czasie prawdopo-
 dobnie dobudowano południową kruchtę, kolejne remonty
 w 1827 i 1854, 1881 (odnowienie wyposażenia), 1912, 1960,

1977 r. Ostatecznie powstał kościół jednonawowy, z węższym prezbiterium, zamkniętym trójbocznie, powiększony o późniejszy przedsionek i zakrystię. Barokowe i historyzujące wyposażenie z trzeciej ćwierci XIX wieku- ołtarz główny neobarokowy, organy. Cmentarz przykościelny zlikwidowano.

Przy drodze, na wschód od kościoła zachował się pomnik poświęcony poległym mieszkańcom wsi Strzeganiowice w czasie I wojny światowej w latach 1914-18. W formie ociosanej płyty kamiennej, na ceglanej podmurówce. Na kamieniu została umieszczona tablica z płaskorzeźbą przedstawiającą miecz oraz dwiema kolumnami nazwisk poległych i inskrypcją: „Im Weltkrieg fielen für ihr Vaterland” („Poległym za ojczyznę w I wojnie światowej”).

Z lat 1910-1912 pochodzi folwark, po wojnie przekształcony w gospodarstwo PGR, obecnie w prywatnych rękach- siedziba gospodarstwa rolnego. Zabudowania rozłożone wokół prostokątnego dziedzińca, w części centralnej znajdował się dawny dwór z XVIII wieku na wcześniejszych fundamentach (nie istnieje), na planie prostokąta z dachem mansardowym, ustawiony kalenicowo. Murowany, otynkowany, dwutraktowy, elewacja pięcio- i dwuosiowa. Przebudowany ok. 1975 r. Na zachód od niego budynek obory, obecnie magazyn. Za oborą-magazynem dwa podobne budynki mieszkalne parterowe z dachem naczółkowym, ustawione kalenicowo do głównej drogi, z otworami okiennymi wykończonymi cegłą. Naprzeciw obory-magazynu budynek mieszkalny nr 43, dwukondygnacyjny, z dachem naczółkowym. Po przeciwnej stronie drogi budynek stodoły.

Dawny browar nr 1 zlokalizowany jest na drugim końcu wsi. Browar z początku XX wieku, po wojnie przekształcono na gorzelnię (do lat 80-tych funkcjonowała). Budynek murowany, nietynkowany, wykończony cegłą, dwukondygnacyjny, na kamiennej podmurówce, z dachem dwuspadowym. Od podwórza skrzydło z dachem dwuspadowym, prostopadle do korpusu. Elewacja główna pięcioosiowa, z wejściem na osi ujętym lizenami, lizeny wokół wejścia również od strony podwórza i w narożach budynku. Otwory okienne z łukiem odcinkowym, od frontu w pierwszej kondygnacji większe (część okien od podwórza zmieniona). Obok zachował się komin ceglany.

Zabudowa wsi w większości pochodzi z II poł. XIX wieku i początku wieku XX. Wśród niej dekoracją i kubaturą wyróżnia się dom i gospodarstwo nr 19-21- zlokalizowane naprzeciw kościoła. Z końca XIX wieku, na planie prostokąta, dwukondygnacyjny z dachem dwuspadowym, ustawiony szczytowo. W elewacji głównej (pierwotnie siedmioosiowej, część budynku nr 21 ze zmienionymi otworami okiennymi) na osi wejście z jednoosiowym pseudoryzalitem, ujęte parami pilastrów w wielkim porządku (tylko jedna para zachowana), szczyt trójkątny z okulusem. Naprzeciwko domu mieszkalnego, w głębi podwórza, szachulcowa stodoła z parą wrót na przestrzał,

po obu stronach, z dachem dwuspadowym. Tego typu zabudowa gospodarcza była charakterystyczna dla okolicznych wsi jeszcze w I poł. XIX wieku, później częściej powstawały zabudowania murowane o konstrukcji ceramicznej. Obiekty fachimkowe nie zachowały się w dużej liczbie, warto jednak pamiętać, że były charakterystyczne dla całego Dolnego Śląska i tworzyły charakterystyczny krajobraz wsi.

Przez Strzeganowice przebiegał na początku 1945 roku szlak Marszu Śmierci, którym określono tragiczną ewakuację więźniów niemieckiego obozu koncentracyjnego Gross Rosen przez Niemców zmuszonych cofać się przed frontem. W Strzeganowicach odkryto po wojnie zbiorowe mogiły ofiar marszu, zmarłych z wycieńczenia i rozstrzelanych. Dwa masowe groby zostały ekshumowane w latach 70-tych i przeniesione na cmentarz w Kątach Wrocławskich.

4.39. SZYMANÓW

Ulicówka, położona 29.5 km na południowy zachód od Wrocławia, 6 km na południowy zachód od Kątów.

W 1274 r. Nikolaus, syn Aleksandra, wójta wrocławskiego, kupił Simsdorf od Konrada z Sobótki, dla swoich dzieci Piotra i Pawła - pierwszych wójtów Kątów Wrocławskich. W źródłach pojawia się jeszcze wzmianka z 1314 r. z nazwą wsi zapisaną jako Semsicz, a w 1318 r. jako Symakowicz.

W I połowie XIX wieku folwark Simschütz podlegał Milinowi (obecnie gmina Mietków). W 1820 r. folwark spłonął i zaczęto go odbudowywać. Do naszych czasów nie przetrwał.

Dzisiaj wieś złożona jest z dziewięciu gospodarstw rozrzuconych wzdłuż drogi, zabudowa luźna, większość domów ustawiona kalenicowo w otoczeniu budynków gospodarczych. Zachowane obiekty pochodzą z końca XIX wieku i początku XX. W przeważającej części są to zagrody z parterowymi domami mieszkalnymi, z dachami dwuspadowymi oraz wykończeniem szczytów w drewnie. Budynki gospodarcze przy każdym domu, murowane, niekiedy drewniane, z dachami dwuspadowymi.

Do 1945 r. Simschütz znajdowała się w powiecie Środa Śląska - Kreis Neumarkt, po 1945 r. Szymanów w gminie Kąty Wrocławskie. Szymanów rozparcelowano pomiędzy osadników polskich, zachował charakter rolniczy.

4.40. WOJKOWICE

Wieś położona 26 km na południowy zachód od Wrocławia, 5 km na południowy wschód od Kątów Wrocławskich.

Wieś ulicówka, wzmiankowana w 1309 r. jako Woickowitz - darowana przez księcia legnickiego Bolesława III i księcia wrocławskiego Henryka VI Boguszowi z Pogorzeli. W 1314 r. bracia Heinzcho i Myrsantho z Pogorzeli sprzedali Woychowicz

mieszczaninowi wrocławskiemu Heidenrichowi von Mülheim. W 1329 r. własność Woykewicz w rękach Alberta von Pak. Kolejna wzmianka pochodzi z roku 1492, kiedy to wieś Woytkewicz została sprzedana przez Walentego Scheuerleina klasztorowi premonstratensów Św. Wincentego z Wrocławia, zakonnicy władali wsią do sekularyzacji mienia kościelnego w 1810 r. Kilka lat później dobra zakupił graf Blücher von Wahlstatt, dziedzic Krobielowic. Rodzina Blücherów zatrzymała wieś w swym posiadaniu do 1945 r.

Jeszcze w 1937 r. Woigwitz, w wyniku zmiany nazwy na bardziej niemiecko brzmiącą, zaczęto nazywać Albrechtsau, podlegały pod powiat Wrocław- Kreis Breslau. Po 1945 r. Wojtkowice znalazły się przejściowo w gminie Gniechowice, od 1954 r. w gminie Kąty Wrocławskie. Wieś w całości została rozparcelowana pomiędzy polskich osadników.

Kościół p.w. Św. Jana Nepomucena stanowi dominujący obiekt we wsi. Wzmiankowany po raz pierwszy w 1329 r. Obecny renesansowo-neogotycki, wzniesiono staraniem opata Jana Cyrusa w 1569 r., na miejscu starszego. Murowany, jednonawowy z węższym prezbiterium na planie kwadratu. Czworoboczna czterokondygnacyjna wieża z zachowanym herbem opata Jana Cyrusa. Między

fot. Wojtkowice - kościół

kruchtami a nawą renesansowe portale z 1569 r. Wyposażenie w większości barokowe- ołtarz główny z około 1670. Do 1723 r. kościół był pod wezwaniem św. Wojciecha, wielokrotnie remontowany- 1760, 1812, 1843, 1853; w 1869 r. przebudowano wieżę, kolejno remontowany jeszcze w latach 1902, 1935, 1938. Kościół stał się pierwotnym miejscem spoczynku marszałka Blüchera do czasu wybudowania mauzoleum w Krobielowicach. W otoczeniu cmentarza przykościelnego, również wpisanego do rejestru zabytków- zachowało się kilka płyt nagrobnych z pocz. XX wieku, cmentarz użytkowany do dziś.

Zabudowa wsi w większości z II poł. XIX wieku i początków XX w. Warto przyjrzeć się jednemu z większych domów we

wsi nr 21. Z II połowy XIX wieku, murowany, piętrowy, z dachem dwuspadowym ustawiony szczytowo budynek mieszkalny (dawniej z dwiema lukarnami w połaci dachowej- nie zachowały się). Elewacja cztero- i sześćoosiowa, część okien zamurowana, w niektórych zachowały się metalowe lambrekiny. W ścianie szczytowej dwie pary pilastrów w narożach, w szczycie cztery okna zamknięte arkadowo, dwa większe ujęte parą mniejszych, ponad nimi okulus. W elewacji frontowej od podwórza pary pilastrów dzielą elewację na trzy pola, w każdym polu po dwa prostokątne okna.

Do domu przylega od tyłu budynek gospodarczy, również dwukondygnacyjny z dachem dwuspadowym. Po drugiej stronie podwórza ustawiona kalenicowo obora z 1880 r., murowana z dachem dwuspadowym, połączona ze stodołą z tego samego okresu. Otwory wejściowe i okienne wykończone cegłą. Zachował się ceglany mur częściowo otynkowany, z pozostawionymi bez tynku ceglanymi słupkami i fryzmem z ustawionych narożnie cegieł. Gospodarstwo jest dobrym przykładem bogatej zagrody XIX-wiecznej z wielopokoleniowym domem mieszkalnym i rozbudowanymi budynkami dla zwierząt hodowlanych i magazynowania plonów.

■ fot. Wojtkowice - kaplica przydrożna

Za domem, przy drodze stoi kaplica domkowa neogotycka, ustawiona szczytowo. Murowana, otynkowana, na planie kwadratu, z ostrołukowymi oknami, z dachem dwuspadowym i sterczynami w formie słupków, zakończonych daszkami dwuspadowymi. Z wnątką na figurę i napisem nad wejściem: „Erbaut zur Ehre Gottes von Franz Steinich 1854” (Dla naszego boga wybudował Franz Steinich w 1854 r.).

4.41. WSZEMIŁOWICE

Wieś ulicówka, 23 km na południowy zachód od Wrocławia, 2 km na północ od Kątów Wrocławskich. W 1323 r. wzmian-

kowana jako Schymelwicz, odsprzedana przez Heidenricha von Mulheim braciom Giselherowi i Janowi Colneri. W 1336 r. Schymelwicz nabył mieszczanin wrocławski Nicolas von Neisse. W 1353 r. w źródłach pod nazwą Schimilwicz. W 1540 r. przekazana została przez Petera von Prockendorf komendzie Corpus Christi we Wrocławiu (Commende Corpus Christi). Do sekularyzacji w 1810 r. Wszemiłowice stanowiły własność joannitów przy kościele Bożego Ciała we Wrocławiu. Następnie zostały przejęte przez urząd królewski- königl. Rent Amt, po 1830 r.- königl. Domain Amt. Ok. 1880 r. dobra dziedziczne fundacji Franz Kuschel'sche Erben. W latach 1891- 1910 właścicielem posiadłości dziedzicznej Erbscholtisei był Hans Zimmer. Kolejna wzmianka pochodzi z 1921 r., poza kilkoma gospodarstwami rolniczymi we Wszemiłowicach istniał wtedy majątek dziedziczny Stillerów- Stiller'sche Erben. We wsi funkcjonowała gorzelnia, a produkcja rolna nastawiona była na uprawę buraka cukrowego.

Do 1937 r. używano nazwy Schimmelwitz, zmienionej następnie na Zweibach, w powiecie Środa Śląska- Kreis Neumarkt, po 1945 r. przez kilka lat wieś nazywano Siemiałowice lub Simiłowice, w gminie Kąty Wrocławskie. Część zabudowań została zniszczona, pozostałe gospodarstwa rozparcelowano pomiędzy osadników.

Przy budynku nr 7, w narożu istniejącej zabudowy zachowała się kapliczka Św. Jana Nepomucena. Przydrożna kaplica neogotycka pochodzi z II połowy XIX wieku lub pocz. XX w., murowana, z niszą zamkniętą łukiem ostrym, ujętym dwoma słupami zakończonymi sterczynami. W niszy figura z piaskowca, przedstawiająca świętego z poł. XVIII wieku.

Dom nr 20 z połowy XIX wieku, przebudowany w XX wieku, murowany, piętrowy, ustawiony szczytowo, z dachem naczółkowym ze świetlikami. Obok ustawiony kalenicowo parterowy budynek mieszkalny nr 18, z dachem dwuspadowym. Między nimi wjazd przez bramę z łukiem koszowym oddzieloną filarem od wejścia dla pieszych, również zamkniętą arkadowo, szczyt

■ fot. Wszemiłowice - figura św. Jana Nepomucena

bramy prosty, wykończony dachówkami i płycinami w tynku. W głębi podwórza, ustawiona kalenicowo stodoła, z dachem dwuspadowym i otworami wejściowymi oraz okiennymi wykończonymi cegłą. Za domem nr 20 drugi budynek gospodarczy, przylegający do niego.

Domek dróżnika nr 30- parterowy budynek z użytkowym poddaszem, typowy dla architektury kolejowej końca XIX i początku XX wieku. Na planie kwadratu z niższą przybudówką, obie części przykryte dachem dwuspadowym, wykończenie szczytów w drewnie. Wejście od torów zakończone łukiem koszowym. Prawdopodobnie remont w 1967 r. (data w połąci dachowej) zmienił wygląd elewacji.

4.42. ZABRODZIE

Wieś ulicówka 10 km na południowy zachód od Wrocławia, 19 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich.

W 1360 r. miejscowość Czwebroth stanowiła własność Katheriny Zweybrottin. W 1397 r.- Czweybrot, 1398- Czwebroit, 1409- Zweibrod, 1482, 1678- Zweybrot, w 1845- Zwibrod. Przez cały XVIII wiek posiadłość w Zabrodziu należała do szlachty. W 1795 r. właścicielem był Wolfram Christian von Arzt, przed nim Zabrodzie w posiadaniu panów von Knobelsdorf. W okresie wojen napoleońskich majątek Cesarzowice i Zabrodzie, między rokiem 1807 a 1813, przeszły w ręce kupca wrocławskiego- Augusta Fryderyka Lübberta. W latach 1830-52 w źródłach występuje jako właściciel Eduard Lübbert. W tym czasie we wsi istniał pałac, wiatrak i szkoła ewangelicka. W II połowie XIX wieku, na pewno w 1873 r., wieś w posiadaniu Hauptmanna Mortimera von Johnston. W rodzinie von Johnston pozostanie do 1945 r. Na początku XX wieku majątek przejął Gustaw von Johnston, właściciel Sadowic i klucza dziesięciu okolicznych wsi.

Zweibrod do 1945 r. podlegał pod powiat Wrocław, Kreis Breslau, po wojnie najpierw w gminie Smolec do 1954 roku, obecnie Kąty Wrocławskie.

Po 1945 r. Zabrodzie przeznaczono na osadnictwo spółdzielczo- parcelacyjne. Do 1946 r. wioską zarządzał Wojskowy Urząd Bezpieczeństwa, pałac został w tym czasie doszczętnie zniszczony. Na trzydzieści gospodarstw trzy domy i cztery budynki gospodarcze zniszczono, dwa inne domy mieszkalne uszkodzono. W 1949 r. wszystkie gospodarstwa są już zasiedlone, a w wiosce powstało gospodarstwo PGR, z czasem podległe SHR (Stacji Hodowli Roślin) w Sadkowie.

Po pałacu zniszczonym w 1945 r.- brak zachowanych śladów poza parkiem krajobrazowym i metalowym kutym ogrodzeniem terenu pałacowego. Pośród zabudowań mieszkalnych podlegających pałacowi można wymienić dwie oficyny mieszkalno-gospodarcze z przełomu XIX i XX wieku- nr 6 i nr 10, zlokalizowane tuż przy głównej drodze.

Na obrzeżach parku, w jego północno-zachodniej części stoi dawny dom ogrodnika nr 5. Parterowy z poddaszem użytkowym, szczyty o konstrukcji szachulcowej z wypełnieniem ceglanym, na planie litery T z drewnianym gankiem i otynkowanym parterem. Obecnie dom mieszkalny.

Zabudowania folwarku dworskiego pochodzą z przełomu XIX i XX wieku: większość budynków ustawiono w jednej linii, prostopadle do nich leży tylko budynek obory i kuźni- tworzą plan krzyża z pustym placem w części centralnej. Pozostałe zabudowania z II poł. XX wieku. W północnej części podwórza, bliżej drogi oficyna mieszkalna nr 9- pierwotnie dom rządcy z przełomu XIX i XX wieku. Na kamiennej podmurówce, murywany, na planie prostokąta, ustawiony kalenicowo do ulicy, z dachem naczółkowym. W elewacji frontowej i tylnej dwuosioowy ryzalit środkowy, z dachem dwuspadowym i ozdobnym belkowaniem w szczycie. Wejście od strony zachodniej, w ścianie szczytowej, z większymi oknami niż w pozostałych elewacjach- wszystkie z łukiem odcinkowym. Po 1949 r. budynek przeznaczono na biura i mieszkania SHR Zabrodzie. Obecnie dom mieszkalny.

Dom mieszkalny nr 8 również z przełomu XIX i XX wieku. Na kamiennej podmurówce, piętrowy z poddaszem użytkowym i dachem dwuspadowym. Ryzalit środkowy trójosiowy z wejściem ujętym dwoma oknami, na piętrze okno środkowe ujęte dwiema parami wąskich okien, w szczycie okulus z fryzem ceglanym, schodkowym. Elewacje ścian szczytowych również z fryzem ceglanym schodkowym i okulusem. Gzymsy międzykondygnacyjne i podokapowe ceglane, elewacja otynkowana. Okna z łukiem odcinkowym, siedem osi od frontu, pięć z boku, dwa dodatkowe wejścia w ścianie szczytowej. Obecnie budynek nieużytkowany. W tej samej linii zabudowy stodoła, połączona z domem nr 8 garażem z II poł. XX wieku.

Za domem nr 8 dawna kuźnia z przełomu XIX i XX wieku. Parterowy budynek, z użytkowym poddaszem i dobudowaną od północy dwukondygnacyjną wieżą na planie kwadratu, z dachem namiotowym. Dach korpusu dwuspadowy z jednym naczółkiem, trzy duże okna z łukiem pełnym w elewacji bocznej. Łuki okien i wejść wykończone cegłą, podobnie jak opaska ceglana wokół elewacji oraz fryz schodkowy w szczycie zachodnim. Wejście na poddasze od strony wschodniej, od zachodu brama z łukiem koszowym. Po 1949 r. budynek pełnił funkcję warsztatu samochodowego, obecnie stoi opuszczony.

W podobnej formie powstały budynek obory i budynek gospodarczo-mieszkalny, pochodzące z tego samego okresu rozbudowy folwarku. Obora II, z przełomu XIX i XX wieku, ustawiona została prostopadle do pozostałych budynków gospodarczych, wyróżnia się estetyką elewacji- otynkowana z podziałem blendami.

Zabudowania wsi w większości pochodzą z XIX/XX wieku- w

tym czasie funkcjonowała szkoła katolicka, sklep i gospoda.

4.43. ZACHOWICE

26 km na południowy zachód od Wrocławia, 10 km na południe od Kątów Wrocławskich, wieś wielodrożnicowa, w 1217 r. wzmiankowana jako Zachouici- dar dla biskupstwa wrocławskiego od Zachariasza, syna Artwiga- od jego imienia prawdopodobnie pochodzi nazwa miejscowości. W 1256 r.- Zethonaterki, 1317 r.- Sachenkirch. Niemiecka nazwa Galgenberg oznaczała Szubieniczną Górę, z czasem zaczęto nazywać wieś Sachwitz, po 1937 r. zmieniono na Martinsgrund. Nazwa Szubieniczna Góra wiązała się z istnieniem w średniowieczu szubienicy na północ od wioski, na niewielkim wzniesieniu 187 m.n.p.m., w pobliżu wyrobiska.

W 1795 r. właścicielem był pan von Pertkenau, przed nim zarządzał wsią baron von Stillfried. Na początku XIX wieku wieś zakupił Heinrich von Zedlitz, z myślą by wieś stanowiła część fundacji dla panien z rodu von Zedlitz- od 1838 r. do 1945 r. fundacja Zedlitz'sche Freuleinstift sprawowała zarząd nad majątkiem.

Sachwitz w powiecie Środa Śląska- Kreis Neumarkt, przemianowano w 1945 r. na Zachowice, najpierw w gminie Gniechowice, od 1954 r. w gminie Kąty Wrocławskie. Folwark został przeznaczony na gospodarkę spółdzielczą, od 1949 r. funkcjonował PGR Zachowice, podległy Gniechowicom, pozostałe gospodarstwa przeznaczono dla osadników.

Kościół p.w. Wniebowzięcia NMP stoi na miejscu pierwszej świątyni, wspomnianej już w 1217 r. Obecny, gotycki, prawdopodobnie zbudowano w roku 1514. W 1723 r. kościół znajdował się w złym stanie technicznym i był remontowany ok. połowy XVIII wieku, następnie w latach 1837, 1868, kolejna przebudowa to rok 1891- rozebrano wtedy drewnianą wieżę i postawiono murowaną, rozebrano kruchtę południową i dobudowano kaplicę od południa. W 1893 r. powstały dwa nowe neogotyckie ołtarze boczne, neogotycki ołtarz główny z 1899 r. W efekcie powstał kościół jednonawowy z trójbocznie zamkniętym prezbiterium, sklepienie krzyżowe przykrywa prezbiterium, w nawie strop podwieszany. Wyposażenie pochodzi z różnych okresów: ołtarz neogotycki z końca XIX w., podobnie ołtarz boczny i ambona, poza tym elementy barokowe i rokokowe.

Cmentarz przykościelny zlikwidowany, zachował się jednak mur ceglany z renesansowymi płytami nagrobnymi rodziny von Seidlitz z lat 1578-1612 (średniowieczni Siedliczowie):

- Elisabeth von Seidlitz z Kunau (Seidlitz), Mierschelwitz, Schiebgangwitz, Wiegemonda. Płaskorzeźba przedstawia dziewczynę w otoczeniu czterech herbów. Rok 1579, siostra Paula von Seidlitz.
- Valentin Asman von Seidlitz z Kunau, Mierschelwitz,

Schiebgangwitz, Wiegemonda- płaskorzeźba przedstawia niemowlę w powijakach w otoczeniu czterech herbów. Rok 1582- synek Paula von Seidlitz z Kunau i Strusa.

- Paul von Seidlitz- płaskorzeźba przedstawia dziecko w otoczeniu czterech herbów. Synek Paula von Seidlitz z Kunau i Strusa.

- Freidrich von Seidlitz, synek Hansa von Seidlitz z Mierschelwitz, płaskorzeźba przedstawia dziecko w otoczeniu czterech herbów, 1597(?).

- Anna von Seidlitz und Sigerd, córeczka Davida von Seidlitz und Sigerd z Czerńczyc, zmarła w 1608, mając rok i cztery tygodnie.

- Panna von Seidlitz (herby: Seidlitz, Rothkirch, Schield i Köckeritz), córka Waldemara von Seidlitz z Czerńczyc, zm. 1612.

- Fragment epitafium przedstawiającego klęczącego na hełmie rycerza w pozie modlitewnej, ok. 1600.

- Epitafium renesansowe pana z Mierschelwitz, Schiebgangwitz, Wiegemonda, przedstawia stojącego rycerza z opuszczonym mieczem.

■ fot. Zachowice - mur kościelny z płytami nagrobnymi

Za kościołem pozostał jeszcze grobowiec rodziny Brauer i kilka nagrobków z XIX wieku.

We wsi przeważa zabudowa z II połowy XIX wieku i początków XX, kilka domów powstało w czasach nam współczesnych.

Dom ul. Piwna 7 z roku 1902, pierwotnie klasztor elżbietanek, pełnił tą rolę również po wojnie będąc siedzibą sióstr elżbietanek i przedszkola, które prowadziły. Na planie prostokąta, na kamiennej podmurówce, ustawiony szczytowo, z dachem naczółkowym. Budynek dwukondygnacyjny z ryzalitem, wyżej lukarna dwuosiowa zakończona szczytem łukowym z falistymi spływami. Podział elewacji gzymsami i lizenami. Otwory okienne prostokątne z obramowaniem w tynku, w

części centralnej na piętrze okno łukowe, w szczycie ryzalitu para okien z łukiem pełnym. Obecnie z dobudowanym w II poł. XX wieku gankiem.

Dom ul. Słoneczna 27 z początku XX wieku, na planie prostokąta, dwupiętrowy budynek na kamiennej podmurówce, prawdopodobnie należał do szkoły ewangelickiej. Obecnie elewacja gładka, jedynie z gzymsem podokiennym w trzeciej kondygnacji i gzymsem wieńczącym oraz płycinami w tynku ponad gzymsem. Na osi szczyt schodkowy z symbolem krzyża. Obecnie to budynek mieszkalny wielorodzinny.

4.44. ZYBISZÓW

Wieś położona 11 km na południowy zachód od Wrocławia i 13.5 km na południowy wschód od Kątów. Rozwinęła się wokół folwarku. W 1353 r. wzmiankowana jako Syboschow, w 1338 r. Sebischau. W XVII wieku właścicielką była pani Helena Fesselinger, z domu Lindeiner. Po śmierci męża, jako jedyna dziedziczka majątku, za zgodą starosty krajowego księstwa wrocławskiego zdecydowała się samodzielnie władać majątkiem, co w owych czasach było rzadkością, a wdowy raczej sprzedawały majątek po mężach. Niestety, pod naciskiem otoczenia lub nie dając sobie rady, dwa lata później sprzedała dobra w Zybiszowie i Jeszkowicach- w 1680 r. obie wsie nabył Gottfryd von Männich. Przez cały XVIII wiek Zybiszów należał do rodów szlacheckich. W 1795 r. właścicielem był pan von Stegmann, przed nim von Döbschutz. W latach trzydziestych XIX wieku majątkiem zarządzał pan Pitschke- już wtedy istniał pałac. W roku 1856- panią Zybiszowa była grafka Johanne Caroline von Pückler, dziesięć lat później pan Franz Bauch. W 1873 r.- von Stegmann, przed nim Carl Menzendorf in Goschütz (Goszcz, pow. Oleśnicki). Od 1880 r. zarządzał Hauptmann Ferdinand von Lippe. Od niego wieś odkupił około 1886 roku Georg Skutsch. W pierwszym dziesięcioleciu XX wieku majątek przeszedł na własność Gottharda von Wallenberg-Pachaly, bankiera z Wrocławia, właściciela Smolca. W rękach jego rodu wieś pozostała do końca drugiej wojny światowej.

Siebischau do 1945 r. administracyjnie podlegał powiatowi ziemskiemu Wrocław- Kreis Breslau. W latach 1945-54 przejściowo znajdował się w gminie Smolec, obecnie gmina Kąty Wrocławskie. Pierwsza spolszczona nazwa po 1945 r. brzmiała Zębów i Zębiszów, wtedy folwark podlegał Fabryce Wodommierzy Wrocławskich, pozostałą część wsi rozparcelowano pomiędzy osadników. Po 1949 r. powstało gospodarstwo PGR, powiązane z Sadkowem. A pola Zybiszowa stały się poletkami doświadczalnymi nowych upraw Stacji Oceny Nasion.

Dominującym elementem wsi pozostał dawny pałac, w otoczeniu folwarku i parku. Park krajobrazowy zlokalizowano od strony północnej, od południa wokół prostokątnego dziedzińca znalazły się zabudowania gospodarcze, z których w skrzy-

dle wschodnim zachowała się dawna stajnia z oborą- obecnie magazyn, w skrzydle zachodnim obora- dziś również magazyn Stacji Doświadczalnej Oceny Roślin. Pałac pochodzi z lat 20-tych XX wieku. To budynek dwukondygnacyjny z poddaszem i suteroną. Dach czterospadowy z pięcioma lukarnami wole oczy. Wejście północne i południowe zdobią piaskowcowe portale z supraportami- portal północny w formie łukowej przerywanej, kształt zbliżony do korony, z podwieszona latarnią kutą z żelaza o dekoracyjnej formie oraz dekoracja kamienna z liści akantu. Portal południowy półkolisty z belkowaniem i palmetą. Od wschodu dobudowano węższe skrzydło, a obecnie jeszcze dodatkowo parterową przybudówkę. Otwory okienne zmieniono. Pałac jest budynkiem mieszkalnym wielorodzinnym i siedzibą firmy rolnej. Zachował się fragment ogrodzenia z słupkami w formie zbliżonej do bastionów.

■ fot. Zybiszów - zdjęcie pałacu z lat 30-tych XX w.

5.0. SŁOWNIK POJĘĆ I SKRÓTÓW

Allodium - forma własności ziemskiej w średniowieczu- dobra dziedziczne wolne od zobowiązań i ciężarów feudalnych.

ANR - Agencja Nieruchomości Rolnych

Chronostych - sposób zapisywania dat rocznych, stosowany zwłaszcza w okresie baroku- zapisywano alfabetem łacińskim tekst zarówno małymi jak i dużymi literami I, V, X, L, C, D, M, które jednocześnie odczytywano jako cyfry rzymskie-po złożeniu wyróżnionych liter otrzymywano datę np. na cokole figury św. Jana Nepomucena w Skałce.

DOW - Dowództwo Okręgu Wojskowego

Etablissement - lokal gastronomiczno-rozrywkowy, najczęściej z salą taneczną i ogródkiem letnim, czasem również z pokojami hotelowymi. Popularny w Niemczech na początku XX wieku.

Feldmarszałek - najwyższy stopień generalski w Prusach, nadawany wyłącznie za szczególne zasługi na polu bitwy- dla Blüchera była to nagroda za pokonanie Napoleona pod Waterloo.

Fachwerk - mur pruski, konstrukcja szachulcowa, stelaż konstrukcyjny wykonany z drewna z wypełnieniem gliną lub cegłą.

Glorietta - nadbudówka na planie koła przekryta kopułą lub hełmem, wieńczy najwyższą kondygnację budynku.

Freiherr - najniższy i jeden z najstarszych niemieckich tytułów arystokratycznych, baron.

Hauptmann - dowódca kompanii piechoty.

Krenelaż - blankowanie, szczyt/ zwieńczenie muru w formie ząbkowania. Element dekoracyjny częsty w neogotyku.

Lambrekin - element dekoracyjny okna, na wzór krótkiej firanki lub zastonki, zacinającej częściowo okno.

Landrat - naczelnik powiatu w Królestwie Pruskim-zarządzał administracją, nadzorował policję, przewodniczył sejmikowi i wydziałowi powiatowemu.

Leutnant - stopień oficerski, w polskim wojsku odpowiada stopniowi porucznika.

łan – miara powierzchni ziemi stosowana od średniowiecza, wielkością różniła się zależnie od regionu i okresu historycznego; najczęściej stosowano mały łan- 17,95 ha, duży łan- 24,2 ha.

Maswerk - dekoracyjny podział okna w budowlu gotyckiej. Maswerk składał się z elementów geometrycznych wykonanych w cegle lub kamieniu (koła, odcinki koła, stylizowane liście, „rybie pęcherze”). Maswerki stosowano do wypełniania otworów okiennych, rozet, balustrad i in. elementów architektonicznych.

MO - Milicja Obywatelska

Munitio - wieża mieszkalna w formie donżonu.

NSDAP - Narodowo- Socjalistyczna Niemiecka Partia Robot-

ników

Obristleutnant - polskim odpowiednikiem dowódcy pułku.

OUL - Obwodowy Urząd Likwidacyjny PGR- Państwowe Gospodarstwo Rolne

Palmeta - motyw dekoracyjny w formie wachlarzowo rozłożonego liścia palmy.

PGR - Państwowe Gospodarstwo Rolne

Piano nobile - w architekturze pałacowej wysoka kondygnacja, zwykle pierwszego piętra, z salami reprezentacyjnymi.

PNZ - Państwowe Nieruchomości Ziemskie

Porte fenetre - okno sięgające do podłogi, charakterystyczne dla architektury pałacowej XVIII-XIX w

PPR - Polska Partia Robotnicza

PPS - Polska Partia Socjalistyczna

Prepozyt - w Kościele rzymskokatolickim przewodniczący kapituły kanoników - kapituły katedralnej lub kolegiackiej

Premonstratensi - inaczej norbertanie, zakon rzymskokatolicki założony w XII wieku.

PSL - Polskie Stronnictwo Ludowe

PUR - Państwowy Urząd Repatriacyjny

PUZ - Państwowy Urząd Ziemski

PZPR - Polska Zjednoczona Partia Robotnicza

Rittmeister - dowódca kompanii kawalerii.

SB - Służby Bezpieczeństwa

SL - Stronnictwo Ludowe

Supraporta - dekoracja rzeźbiarska umieszczana nad wejściem, czasem pokryta również polichromiami, charakterystyczna dla okresu baroku, ale również rokoka i klasycyzmu.

UB, PUBP - Urząd Bezpieczeństwa

UNRRA - Organizacja Narodów Zjednoczonych d.s. Pomocy i Odbudowy

Weichbild - w średniowieczu okręg administracyjny.

ZPNZ - Zrzeszenie Państwowych Nieruchomości Ziemskich.

6.0. INDEKS NAZW MIEJSCOWOŚCI POLSKO- NIEMIECKICH

1. BARANOWICE- Baara, Bahra (1939-45), Plechów (lata 40. XX w.)
2. BLIŻ- Pleische
3. BOGDASZOWICE- Puschwitz
4. CESARZOWICE- Blankenau
5. CZERŃCZYCE- Kapsdorf
6. GAĐÓW- Alt Gandau, Stara Gondawa (lata 40. XX w.)
7. GNIECHOWICE- Gnichwitz, Altenrode (1937-45)
8. GÓRZYCE- Guhrwitz, Burgweiler (1937-45)
9. JASZKOTLE- Jaschkittel, Jaschgüttel, Jesionowice (lata 40. XX w.)
10. JURCZYCE- Jürtsch, Jürgen (1937- 45 r.)
11. KAMIONNA- Kammendorf bei Kanth, Kamienica (lata 40. XX w.)
12. KĘBŁOWICE- Kammelwitz, Kammfeld (1937-45), Kamilowice (lata 40. XX w.)
13. KOZŁÓW- Koslau, Kiesgrund (1937-45)
14. KILIANÓW- Landau
15. KROBIELOWICE- Krieblowitz, Blüchersruh (1937-45 r.), Krzebłowice (lata 40. XX w.)
16. KRZEPTÓW- Kriptau
17. MAŁKOWICE- Malkwitz
18. MOKRONOS DOLNY- Niederhof
19. MOKRONOS GÓRNY- Oberhof
20. NOWA WIEŚ KAČKA- Neudorf bei Kanth
21. NOWA WIEŚ WROCŁAWSKA- Neudorf bei Breslau
22. PEŁCZNICA- Polsnitz, Brückenfelde (1937- 45 r.)
23. PIETRZYKOWICE- (Polnisch) Peterwitz, Petersweiler (1937-45 r.)
24. ROMNÓW Rommenau, Romanów (lata 40. XX w.)
25. RÓŻANIEC- Rosenvorwerk, Klein Schosnitz, Klein Reichbergen
26. RYBNICA- Reibnitz
27. SADKÓW- Gross Schottgau
28. SADKÓWEK- Klein Schottgau
29. SADOWICE- Sadewitz, Schill (1937-45 r.)
30. SAMOTWÓR- Romberg
31. SKAŁKA- Schalkau, Siołków (lata 40. XX w.)
32. SMOLEC- Schmolz, Smolice Śląskie (lata 40. XX wieku)
33. SOKOLNIKI- Zaugwitz, Trutzflut (1937-45 r.)
34. SOŚNICA- Schosnitz, Reichbergen (1937- 45 r.)
35. STARY DWÓR- Althof
36. STOSZYCE- Stöschwitz, Eichdamm (1937-45 r.), Stopczyce (lata 40. XX w.)
37. STRADÓW- Stradau
38. STRZEGANOWICE- Paschwitz, Fuchshübel (1937-45 r.), Strzyganowice (lata 40. XX w.)
39. SZYMANÓW- Simschütz
40. WOJTKOWICE- Woigwitz, Albrechtsau (1937-45 r.)
41. WSZEMIŁOWICE- Schimmelwitz, Zweibach (1937-45 r.), Siemiłowice (lata 40. XX w.)
42. ZABRODZIE- Zweibrod
43. ZACHOWICE- Sachwitz, Martinsgrund (1937-45 r.)
44. ZYBISZÓW- Siebischau, Zębów (lata 40. XX w.)
45. KĄTY WROCŁAWSKIE- Canth, Kanth (1930-45 r.)

7.0. INDEKS ZDJĘĆ I IKONOGRAFII

1. Kąty Wr. - Rynek, pierzeja północna; zdjęcie własne 2009 r., okładka.
2. Kąty Wr. - zdjęcie lotnicze z 1938 r.; zbiory SMZK, s. 4.
3. Kąty Wr. - pocztówka z 1903 r.- kościół kat., widok z lotu ptaka, ratusz, nieistniejący Dom Wspólnoty Ew.; zbiory SMZK, s. 6.
4. Kąty Wr. - wieża ratuszowa od str. pd; zdjęcie własne 2009 r., s. 9.
5. Kąty Wr. - zdjęcie z lotu ptaka; zdjęcie UMiG, s. 23.
6. Kąty Wr. - ratusz, zdjęcie UMiG, s. 26.
7. Kąty Wr. - pierzeja wschodnia (z apteką); zdjęcie własne 2009 r., s. 27.
8. Kąty Wr. - kamienica nr 26, Rynek; zdjęcie Kamil Marzec 2009 r., s. 27.
9. Kąty Wr. - kościół katolicki p.w. św. Piotra i Pawła; zdjęcie własne 2009 r., s. 28.
10. Kąty Wr. - wewnątrz kościoła p.w. św. Piotra i Pawła; zdjęcie własne 2009 r., s. 29.
11. Kąty Wr. - dawny kościół ewangelicki, Rynek; zdjęcie własne 2009 r., s. 30.
12. Kąty Wr. - pocztówka z 1902 r.- kościół, dawny browar, ratusz; zbiory SMZK, s. 32.
13. Kąty Wr. - widok od str. ul. Świdnickiej, zdjęcie własne 2009 r., s. 33.
14. Kąty Wr. - szkoła ewangelicka i dom nauczyciela ul. Żeromskiego; zbiory SMZK, s. 34.
15. Kąty Wr. - Dom Małego Dziecka; zdjęcie własne 2009 r., s. 35.
16. Kąty Wr. - Willa Różana ul. Wrocławska; zdjęcie własne 2009 r., s. 35.
17. Kąty Wr. - pocztówka z 1901 r.- dworzec kolejowy i wille; zbiory SMZK, s. 36.
18. Kąty Wr.- dworzec PKP; zdjęcie własne 2009 r., s. 37.
19. Kąty Wr. - wieża ciśnień ul. Popiełuszki, zdjęcie własne 2009 r., s. 37.
20. Kąty Wr. - szubienica w 1942 r.; zbiory SMZK; s. 39.
21. Kąty Wr. - krzyż pokutny; zdjęcie Kamil Marzec 2008 r., s. 39.
22. Rzeka Bystrzyca; zdjęcie własne 2009 r., s. 40.
23. Dąb w okolicy Skalki; zdjęcie Stanisław Cały 2009 r., s. 41.
24. Baranowice - herb na elewacji frontowej pałacu; zdjęcie własne 2009 r., s. 43.
25. Bliż - pałac w latach 30- tych XX w.; zbiory prywatne Kamila Marca, s. 45.
26. Bogdaszowice - kaplica w murze kościelnym; zdjęcie własne 2008 r., s. 47.
27. Czernczyce - portal wejściowy pałacu; zdjęcie własne 2008 r., s. 51.
28. Czernczyce - herb w supraporcie; zdjęcie własne 2008 r., s. 51.
29. Gądów - pałac w latach 30- tych; zbiory prywatne Kamila Marca, s. 55.
30. Gniechowice - pocztówka z końca XIX w. z widokiem obu kościołów; zbiory prywatne Kamila Marca, s. 57.
31. Gniechowice - pałac, zdjęcie własne 2009 r., s. 59.
32. Gniechowice - kościół katolicki, zdjęcie własne 2009 r., s. 60.
33. Gniechowice - dom nr 34- dawny szpital, zdjęcie własne 2008 r., s. 61.
34. Górzycy - pałac, zdjęcie Stanisław Cały 2008 r., s. 63.
35. Jasz kotle - pocztówka z pocz. XX w.; zbiory prywatne Kamila Marca, s. 64.
36. Jasz kotle - kościół, zdjęcie własne 2008 r., s. 65.
37. Jurczyce - pałac w 1911 r., zbiory SMZK, s. 67.
38. Jurczyce - pałac; zdjęcie własne 2009 r., s. 68.
39. Kamionna - pocztówka z pocz. XX w. z widokiem pałacu i cegielnią w Stradowie; zbiory prywatne Kamila Marca, s. 69.
40. Kamionna – atlant, fragment portalu pałacowego, zdjęcie własne 2008 r., s. 71.

41. Kamionna - figura św. Jana Nepomucena, zdjęcie własne 2008 r., 73.
42. Kęblowice - pałac, zdjęcie Kamil Marzec 2006 r., 75.
43. Kilianów - kościół, zdjęcie własne 2008 r., s. 77.
44. Kilianów - dom nr 27, zdjęcie własne 2008 r., s. 78.
45. Kozłów - płaskorzeźba- dom nr 7; zdjęcie własne 2008 r., s. 79.
46. Kozłów - zabudowania młyna, zdjęcie własne 2008 r., s. 80.
47. Krobielowice - mauzoleum G. Blüchera; zdjęcie własne 2008 r., s. 81.
48. Krobielowice - brama; zdjęcie własne 2008 r., s. 82.
49. Krobielowice - pałac, zdjęcie UMiG, s. 83.
50. Małkowice - kościół, zdjęcie własne 2008 r., s. 87.
51. Małkowice - dawny klasztor, zbiory SMZK, s. 88.
52. Małkowice - pałac, zdjęcie własne 2009 r., s. 88.
53. Nowa Wieś Kącka - kościół, zdjęcie własne 2008 r., s. 91.
54. Nowa Wieś Wroc. - pocztówka z XIX/XX w., zbiory prywatne Kamila Marca, s. 93.
55. Pełcznica - kościół, zdjęcie własne 2008 r., s. 95.
56. Pełcznica - naczółek nad wejściem domu nr 26; zdjęcie własne 2008 r., s. 96.
57. Pietrzykowice - willa ul. Fabryczna 1; zdjęcie własne 2008 r., s. 98.
58. Rybnica - nieistniejący zajazd Reibnitzer Südpark; zbiory pryw. Kamila Marca, s. 101.
59. Rybnica - pałac; zdjęcie własne 2009 r., s. 102.
60. Sadków - pałac, zdjęcie własne 2007 r., s. 104.
61. Sadków - mauzoleum von Rothkirchów; zdjęcie własne 2008 r., s. 107.
62. Sadowice - pałac, zdjęcie własne 2009 r., s. 109.
63. Samotwór - pałac, zdjęcie własne 2009 r., s. 111.
64. Skalka - zdjęcie archiwalne młyna; zbiory prywatne Kamila Marca, s. 114.
65. Smolec - pocztówka z pocz. XX w.- pałac, kamienica ul. Główna, dworzec, szkoła; zbiory prywatne Kamila Marca, s. 116.
66. Smolec - ruiny pałacu, zdjęcie własne 2008 r., s. 117.
67. Smolec - kościół na pocz. XX w., zbiory prywatne Kamila Marca, s. 118.
68. Smolec - plebania, zdjęcie Stanisław Cały 2008 r., s. 118.
69. Smolec - krzyże pokutne na Karnczej Górze, zdjęcie Kamil Marzec 2006 r., s. 122.
70. Sokolniki - pocztówka z pocz. XX w., zbiory prywatne Kamila Marca, s. 123.
71. Sośnica - kościół, zdjęcie UMiG, s. 126.
72. Sośnica - pałac w 1857, 1889 i 1907 r., zbiory SMZK, s. 128.
73. Sośnica - pałac, zdjęcie własne 2009 r., s. 129.
74. Stoszyce - pałac, zdjęcie własne 2008 r., s. 133.
75. Strzeganowice - pocztówka z pocz. XX w., zbiory prywatne Kamila Marca, s. 136.
76. Wojtkowice - kościół, zdjęcie własne 2008 r., s. 139.
77. Wojtkowice - kaplica przydrożna, zdjęcie własne 2008 r., s. 140.
78. Wszemiłowice - figura św. Jana Nepomucena, zdjęcie własne 2009 r., s. 141.
79. Zachowice - mur kościelny z płytami nagrobnymi, zdjęcie własne 2008 r., s. 145.
80. Zybyszów - zdjęcie pałacu z lat 30- tych XX w., zbiory prywatne Kamila Marca, s. 146.

8.0. BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE:

Archiwum Państwowe we Wrocławiu (APWr):

- Akta gminy Kąty Wrocławskie 1945-54
- Akta gminy Smolec 1945-54
- Centralne archiwum ewangelickie 1945-47
- Depozyty gmin wiejskich i wyznaniowych 1521- 1881
- Depozyty korporacji, instytucji i władz
- Depozyty rodzinne
- Dokumenty Księstwa Wrocławskiego
- Kataster Karoliński
- Katasteramt Breslau-Land (powiat) 1809-1945 (akta czasowo niedostępne)
- Komisja Generalna dla Śląska we Wrocławiu
- Komitet Powiatowy KC PPR
- Komitet Wojewódzki PZPR
- Konserwator Zabytków Prowincji Dolnośląskiej we Wrocławiu 1886-1944
- Księstwo Wrocławskie
- Obwodowy Urząd Likwidacyjny w pow. wrocławskim 1946-1951
- Okręgowy Urząd Likwidacyjny we Wrocławiu 1945- 1951
- Okręgowy Zarząd Państwowych Gospodarstw Rolnych we Wrocławiu (1946- 49) 1949- 54
- Państwowe Nieruchomości Ziemskie- Zarząd Okręgowy we Wrocławiu 1946-1949
- Państwowy Urząd Repatriacji-Oddziały Wojewódzki i Powiatowe 1945- 1951
- Powiatowa Rada Narodowa i Wydział Powiatowy we Wrocławiu
- Powiatowy Komitet PPS
- Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Gniechowicach
- Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Kątach Wrocławskich
- Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Małkowicach
- Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Smolcu
- Prezydium Powiatowej Rady Narodowej we Wrocławiu
- Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu
- Rejencja Wrocławska (część akt niedostępna)
- Składnica ewangelickich ksiąg metrykalnych we Wrocławiu
- Smolec- dokumenty 1358- 1589
- Starostwo Powiatowe w Środzie Śląskiej 1792- 1937 (akta czasowo niedostępne)
- Starostwo Powiatowe we Wrocławiu 1945- 50 r.
- Starostwo Powiatowe Wrocław 1817-1920 (akta czasowo niedostępne)
- Śląski konsystorz Ewangelicki Prowincji Śląskiej we Wrocławiu 1614-1945
- Urząd Katastralny w Środzie Śląskiej
- Urząd Katastralny Wrocław- powiat (akta czasowo niedostępne)
- Woj. Biuro Projektów Budownictwa Wiejskiego we Wrocławiu 1950- 1999
- Zarząd Regulacji Odry
- Zbiór Atlasów Geograficznych i Budowlanych 1730-1942
- Zbiór dokumentów osobistych, rodzinnych i publicznych
- Zbiór ikonograficzny
- Zbiór map topograficznych 1881-1961
- Zbiór szczątków zespołów podworskich

WYDAWNICTWA ŹRÓDŁOWE:

- Katalog dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych Dolnego Śląska- R. Stelmach, M. Chmielewski, R. Żerelik, t. 1-9, Wrocław 1991- 98.
- Kodeks dyplomatyczny Śląska. Zbiór dokumentów i listów dotyczących Śląska- K. Maleczyński (t.2 z H. Skowrońską), t. 1-3, Wrocław 1951- 64.
- Liber fundacionis episcopatus Vratislaviensis- H. Markgraf, J. W. Schulte, Breslau 1889, [w:] Codex diplomaticus Silesiae, Bd. XIV.
- Regesten zur Schlesischen Geschichte, [w:] Codex diplomaticus Silesiae, t. 7 (971-1300), t.16 (1301-1315), t.18 (1316-1326), t.22 (1327-1333), t. 29 (1334- 1337), t. 30- 1338-1342).
- Regesty śląskie, pod red. W. Korty t. 1-5 (1343-1360), Wrocław 1975-1992

LITERATURA:

- Adressbuch des Grundbesitzes in der Provinz Schlesien, pod red. Bürde, Berlin 1873.
- Adressbuch des schlesischen Grundbesitzes, pod red. Ceres, Berlin 1910.
- Birke E.- Mittelschlesien in 144 Bildern, Leer (Ostfriesland) 1961.
- Cetwiński Cz.- Najciekawsze miejscowości okolic Wrocławia, „Kalendarz wrocławski“, nr 32/1991, s. 180- 184.
- Cetwiński Cz.- Zabytki architektury w województwie wrocławskim. Mały katalog zabytków leżących poza obszarem miasta Wrocław, Wrocław 1987.
- Degen K.- Die Bau- und Kunstdenkmäler des Landeskreeses Breslau. Die Bau- und Kunstdenkmäler des deutsches Ostens, Frankfurt a. M. 1965 (rękopis 1939), t. 1.
- Dolny Śląsk. Monografia historyczna- pod red. W. Wrzesińskiego, Wrocław 2006.
- Dudziak T., Okolice Wrocławia: 12 tras pieszych dla każdego. Przewodnik krajoznawczo-turystyczny, Wrocław 1999.
- Dziejczak M., Zamki i pałace Wrocławia i okolic, Wrocław 2000.
- Fabisiak W., Tyszkiewicz J., Wiszewski P., Żerelik R.- Dzieje powiatu wrocławskiego, Wrocław 2002.
- Fritza E.- Krieblowitz- Blüchersruh- Krobilowice. Ein geschütztes Baudenkmal wird restauriert, „Der gemeinsame Weg“ , nr 79/1995, s. 14-15.
- Frommer M.- Daten aus der Geschichte von Stadt und Kreis Neumarkt (von 1202 bis 1958), Valen In Westf. 1959.
- Golitschke von J., Schlesien. Land der Schlösser, Mannheim 1978, Würzburg 2000, t.1-2.
- Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reich. Das Königreich Preussen. Die Provinz Schlesien, pod red. P. Ellerholz, Berlin 1880.
- Historia Śląska, pod red. M. Czaplńskiego, Wrocław 2002.
- Hoffmann H.- Die Kirche In Schosnitz, Breslau 1935.
- Hoffmann H.- Die Kirchen in Malkwitz, Puschwitz und Schalkau, Breslau 1935.
- Kabirschky A.- Nachrichten über die Stadt Kanth, Breslau 1851.
- Knie J. G.- Alphabetisch- statistisch- topographische Übersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andere Orte der königl. Preuss. Provinz Schlesien, Breslau 1830, 1845.

- Kogut M.- Dekanat Katy Wrocławskie, Kąty Wrocławskie 2003-2008.
- Kogut M.- Święte Schody w Sońnicy, Kluczbork 2002.
- Lamparska J., Tajemnice, zamki, podziemia- przewodnik jakiego nie było, Wrocław 1999.
- Landschaftliches Adressbuch der Rittergüter, Güter und größeren Höfe der Provinz Schlesien, pod red. R. Strauch, Leipzig 1921.
- Łuczyńskiego R. M., Zamki i pałace Dolnego Śląska, wyd. Wrocław 1997
- M. Perzyna, Dolnego Śląska miejsca niezwykle, lecznicze i mało znane. Przewodnik dla dociekliwych, Wrocław 2000.
- Majewski R.- Dolny Śląsk 1945. Wyzwolenie, Warszawa- Wrocław 1982.
- Matuszewicz H., Załęski J.- Miasto i gmina Kąty Wrocławskie. Monografia Krajoznawcza, Wrocław 1985, Wrocław 1993.
- Moepert A.- Die katolischen Kirchen der Pfarrei Kanth, Breslau 1939.
- Moepert A.- Die Ortsnamen des Kreises Neumarkt in Geschichte und Sprache, Breslau 1935, t. 13.
- Morelowski M., Fryderyk Bernard Wernher i jego ilustrowana Topografia Śląska z lat 1744- 1768 r.: materiały ikonograficzne do urbanistyki i architektury w zachowanych tomach „Topografii” F.B. Wernhera, Warszawa 1953.
- Neuester Schematismus der Herrschaften, Güter und Zuckerfabriken in Mähren und Schlesien, sowie der auf den Gütern bestehenden Brauereien, Brennereien und sonstigen Industrien, deren Besitzer, Pächter und der dabei angestellten Beamten, 1887 (t. 5.); 1903 (t. 10.); 1912 (t. 12.)
- Nitschke B.- Wysiedleni czy wypędzeni? Wysiedlenia ludności niemieckiej z Polski 1945- 49, Zielona Góra 1999.
- Ordyłowski M.- Walka z opozycją polityczną na Dolnym Śląsku w latach 1945-1948, Wrocław 1994.
- Ordyłowski M.- Wieś dolnośląska w latach 1945- 1956. Władza a społeczeństwo, Wrocław 1999.
- Pasierb B.- Operacja „Jaskółka”. Migracja ludności niemieckiej z Dolnego Śląska 1944-47, Wrocław 1967.
- Pilch J.- Zabytki architektury Dolnego Śląska, Wrocław- Warszawa- Kraków- Gdańsk 1978.
- Pokora J., Zlat M.- Katalog zabytków sztuki w Polsce. Sobótka, Kąty Wrocławskie i okolice. Seria Nowa, Wrocław 1991, t. 4, z. 2.
- Promitz E.- Polnitz bei Canth, Breslau 1929.
- Reychmanowa W., Śląski indeks ikonograficzny, t. 1-3, Wrocław 1962-64.
- Rospond S.- Słownik nazw geograficznych Polski Zachodniej i Północnej, Wrocław 1951, t. 1.
- Rothkirch von V. F.- Stammbuch des Geschlechts von Rothkirch, Breslau 1879.
- Rothkirch und Panthen F. E.- Familiengeschichte derer von Rothkirch. Fortsetzung zum Stammbuch des Geschlechts von Rothkirch. Zweiter Band, b.d.
- Rothkirch von E., Carl Siegiesmund von Rothkirch. Unveröffentlichtes Manuscript, Gross Burgwedel 1962.
- Sadowice, Biuletyn pleneru plastycznego wychowanków ZP, nr 1 (1988).
- Scheer A., Śląskie krzyże pokutne, „ Spotkanie z Zabytkami”, nr 1 (1984), s. 26-29.

- Schlesisches Güter-Adressbuch, pod red. Korn, Breslau 1876 (t. 1.), 1886 (t. 3.), 1891 (t. 4.), 1894 (t. 5.), 1898 (t. 6.), 1902 (t. 7.), 1905 (t. 8.), 1909 (t. 9.), 1912 (t. 10.), 1917 (t. 11.), 1921 (t. 12.), 1926 (t. 13.), 1930 (t. 14.), 1937 (t. 15.).
- Tempisky T.- Bericht über das Haus Schottgau. Unveröffentlichtes Manuscript, Gross Burgwedel 1976.
- Weltzel- Geschichte des Geschlechtes der Saurma und Sauerma, Ratibor 1869.
- Wichelhausa E., Rittergut Schosnitz, Breslau 1938
- Zimmermann F.A.- Beyträge zur Beschreibung von Schlesien, Brieg 1795, t. 12.

STRONY INTERNETOWE:

- www.mapy.amzp.pl/maps.shtml
- www.wroclaw.hydral.com.pl
- www.herder-institut.de
- www.katywroclawskie.gmina.com
- www.mapywig.org
- www.nowawieskacka.pl
- www.posselt-landkarten.de
- www.powiatwroclawski.pl
- www.smolec.com
- www.wappenbuch.de
- www.wroclaw-powiat.wfp.pl
- www.wrosip.pl

SPIS TREŚCI

1.0. Wstęp i podziękowania.....	3
2.0. Historia miasta i gminy Kąty Wrocławskie.....	4
2.1. Architektura gminy Kąty Wrocławskie.....	23
3.0. Zabytki miasta Kąty Wrocławskie.....	26
3.1. Ratusz.....	26
3.2. Kamienice.....	26
3.3. Zespół sakralny przy kościele katolickim p.w. Św. Piotra i Pawła.....	28
3.4. Kościół ewangelicki.....	30
3.5. Zamek i browar.....	31
3.6. Szpitale.....	32
3.7. Szkoły.....	33
3.8. Dom Małego Dziecka.....	34
3.9. Wille.....	35
3.10. Zabytki przemysłu i techniki.....	36
3.11. Cmentarze.....	38
3.12. Kącka szubienica.....	38
3.13. Park Krajobrazowy Dolina Bystrzycy.....	40
3.14. Ścieżki rowerowe.....	42
4.0. Zabytki i historia wsi gminy Kąty Wrocławskie.....	43
4.1. Baranowice.....	43
4.2. Bliż.....	44
4.3. Bogdaszowice.....	46
4.4. Cesarzowice.....	49
4.5. Czerńczyce.....	50
4.6. Gądów.....	54
4.7. Gniechowice.....	56
4.8. Górzyce.....	62
4.9. Jaskotle.....	64
4.10. Jurczyce.....	66
4.11. Kamionna.....	69
4.12. Kęblowice.....	73
4.13. Kilianów.....	76
4.14. Kozłów.....	79
4.15. Krobielowice.....	80
4.16. Krzeptów.....	84
4.17. Małkowice.....	85
4.18. Mokronos Dolny.....	89
4.19. Mokronos Górny.....	90
4.20. Nowa Wieś Kącka.....	91
4.21. Nowa Wieś Wrocławska.....	93
4.22. Pełcznica.....	94
4.23. Pietrzykowice.....	97
4.24. Romnów.....	99
4.25. Różaniec.....	100
4.26. Rybnica.....	101
4.27. Sadków.....	103
4.28. Sadkówiek.....	108
4.29. Sadowice.....	108
4.30. Samotwór.....	111
4.31. Skałka.....	113

4.32. Smolec.....	116
4.33. Sokolniki.....	122
4.34. Sośnica.....	124
4.35. Stary Dwór.....	131
4.36. Stoszyce.....	131
4.37. Stradów.....	133
4.38. Strzeganowice.....	135
4.39. Szymanów.....	138
4.40. Wojtkowice.....	138
4.41. Wszemiłowice.....	140
4.42. Zabrodzie.....	142
4.43. Zachowice.....	143
4.44. Zybyszów.....	146
5.0. Słownik pojęć i skrótów.....	148
6.0. Indeks nazw miejscowości polsko- niemiecki.....	150
7.0. Indeks zdjęć i ikonografii.....	151
8.0. Bibliografia.....	153

Osoby zainteresowane propagowaniem wiedzy dotyczącej historii gminy Kąty Wrocławskie, posiadające informacje i materiały historyczne prosimy o kontakt z autorem: katy.wroclawskie@gmail.com.

Zdjęcia:

Dorota Grygiel

Bartłomiej Rzepka

Stanisław Cały

Kamil Marzec

Zdjęcia archiwalne pochodzą ze zbiorów prywatnych Kamila Marca i kolekcji Stowarzyszenia Miłośników Ziemi Kąckiej.

Kąty Wrocławskie

GMINA KĄTY WROCŁAWSKIE

Rynek-Ratusz 1, 55-080 Kąty Wrocławskie

tel. 071 390 72 00, fax 071 390 72 01

e-mail: urzad@katywroclawskie.pl

www.katywroclawskie.pl